

УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Падалка Андрій Миколайович

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ВИКОНАННЯ
ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

Монографія

**Ірпінь
2019**

УДК 343.13(477)
ББК 67.9(4Укр)310.2
П 12

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Університету державної фіскальної служби України
(протокол № 2 від 28 лютого 2019 року)*

Рецензенти:

Степанюк Р. Л., д.ю.н., професор, професор кафедри криміналістики та судової експертології Харківського національного університету внутрішніх справ;

Топчій В. В., д.ю.н., професор, директор Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби України;

Довбаш Р. С., к.ю.н., полковник податкової міліції, начальник 6-го слідчого відділу розслідування кримінальних проваджень слідчого управління фінансових розслідувань Головного управління ДФС у м. Києві.

Падалка А. М.

П 12 Теорія та практика виконання процесуальних гарантій у кримінальному процесі : монографія / Андрій Миколайович Падалка. – Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. – 158 с.

ISBN 978-966-337-522-9

Монографію присвячено розкриттю теоретичних положень та вирішенню практичних питань у сфері забезпечення процесуальних гарантій виконання обов'язків учасниками кримінального провадження. Визначено теоретичні та практичні прогалини між нормативним змістом правових норм та практикою застосування процесуальних гарантій, уточнено їх структуру щодо забезпечення виконання обов'язків учасниками кримінального провадження під час досудового провадження. Запропоновано елементи та надано конструктивний зміст юридичної відповідальності, яка виникає у разі вчинення правопорушення. Встановлено, що факт застосування правової норми під час процедури юридичної відповідальності повинен бути визначений за допомогою державного примусу та реалізовуватися тільки у процесуальній формі. Проаналізовано функції сторони обвинувачення, захисту та окремих учасників кримінального провадження. Обґрунтовано положення прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва, розкрито елементи судового контролю.

Видання буде корисним для науковців, викладачів, студентів, а також працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями кримінального процесу.

УДК 343.13(477)
ББК 67.9(4Укр)310.2

© Падалка А.М., 2019
© Університет державної фіскальної служби України, 2019

ISBN 978-966-337-522-9

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1. ДОКТРИНАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ	9
1.1. Правовий зміст кримінально-процесуальних гарантій	9
1.2. Процесуальний статус учасників кримінального провадження.....	27
1.3. Юридична відповідальність у структурі процесуального статусу учасника кримінального провадження	44
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ВИКОНАННЯ СВОЇХ ОBOB'ЯЗКІВ УЧАСНИКАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	66
2.1. Правовий механізм забезпечення виконання обов'язків учасниками кримінального провадження на початковому етапі досудового розслідування.....	66
2.2. Використання особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, наданих їм прав та виконання обов'язків під час досудового розслідування.....	87
2.3. Процесуальні форми забезпечення гарантій під час закінчення досудового провадження.....	104
2.4. Суддя (слідчий суддя) у правовому механізмі забезпечення процесуальних гарантій щодо додержання прав і виконання обов'язків учасниками кримінального провадження	115
2.5. Правові наслідки у разі порушення прав та невиконання обов'язків учасниками кримінального провадження.....	124
ВИСНОВКИ	134
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	142

ПЕРЕДМОВА

Основним завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Важливим компонентом є виконання цих завдань, передбачених ст. 2 КПК України, в якій чітко вказано належне забезпечення процесуальних гарантій учасникам кримінального провадження та на підставі цього – розробка й створення дієвого правового механізму забезпечення захисту прав усіх учасників кримінального провадження.

Сучасний розвиток держави спрямований на побудову демократичних, соціальних, правових основ, призначення яких – здійснювати захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. Сфера дії кримінального процесуального законодавства побудована таким чином, що публічні та приватні інтереси людини й громадянина забезпечуються відповідними процесуальними гарантіями, але в разі проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій права учасників кримінального провадження певною мірою обмежуються примусовими заходами, які пов'язані з втручанням в особисте життя, приватне спілкування, встановленням особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, притягненням її до кримінальної відповідальності, ухваленням вироку тощо.

Кримінальний процес побудовано на підставі правової системи, яка перебуває у певній єдності та взаємодії. Усі частини системи пов'язані процесуальними гарантіями, які виконують сторони, учасники процесу відповідно до правових норм та правових відносин, що виникають під час проведення процесуальних, слідчих (розшукових), судових дій.

У кримінальному процесі юридичні гарантії визначені як сукупність умов і способів, що надають можливість учасникам кримінального провадження реалізовувати на підставі правових норм свої права та виконувати юридичні обов'язки.

Процесуальні гарантії не існують без встановленої системи юридичної відповідальності як міжгалузевого правового інституту. Система юридичної відповідальності формується на підставі норм міжнародного права. Теорія права встановлює кримінальну, процесуальну, цивільну, адміністративну, дисциплінарну, матеріальну та інші види відповідальності. Наукові підходи теорії права визначають процесуальні гарантії та відповідальність за їх порушення.

Перший вид гарантій забезпечений конституційно-правовими гарантіями, що визначені у кримінальному процесі на підставі засад. Другий – передбачає публічно-правову відповідальність за порушення, які виникають під час досудового та судового провадження. Основою забезпечення гарантій у кримінальному процесі можна визначити «критерії інтересів».

Теоретичний розгляд процесуальних гарантій побудовано на підставі забезпечення процесуального захисту прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження.

Правові гарантії виконують регулятивну функцію в системі правового регулювання. Правовою формою правових гарантій є нормативно-правові приписи, що закріплені в правових нормах. Теорія права підрозділяє правові гарантії на загальні гарантії, що встановлені конституційно-правовими нормами, та гарантії правосуддя.

Виконання процесуальних гарантій у кримінальному провадженні можна визначити на підставі, з одного боку, застосування засад кримінального процесу, які окреслюють межі дії сторони обвинувачення та суду під час досудового та судового розгляду кримінального провадження, надають подальші шляхи їх розвитку, сприяють удосконаленню. З іншого – процесуальні гарантії надають можливість у механізмі правового регулювання застосовувати засади.

Процесуальні гарантії пов'язані з юридичною відповідальністю. Систему юридичної відповідальності необхідно визначити на підставі окремих видів за галузевою ознакою, тому що норми, що регламентують юридичну відповідальність, входять до норм, які формують ту або іншу галузь права. При цьому галузеві форми відповідальності об'єднують норми про юридичну відповідальність відносно об'єкта та учасника кримінального провадження.

Елементи системи юридичної відповідальності не мають чіткої підпорядкованості. Вони існують незалежно один від одного. Кожний вид виникає у разі порушення законодавства через встановлені та описані нормативним актом обставини. Необхідно враховувати, що всі форми відповідальності не припускають наявності між елементами правових відносин, не мають верховенства та підпорядкування. Кожна форма юридичної відповідальності на підставі правової закономірності має зміст правового регулювання та практичної реалізації, що виникає із самої природи зазначеного типу. Види, форми й типи

юридичної відповідальності являють собою окремі елементи системи юридичної відповідальності.

Сфера юридичної відповідальності допускає обмеження прав, свобод та інтересів, припускає неприпустимість застосування аналогії права та закону. Законодавець не завжди закріплює ці положення в нормативному правовому акті, що встановлює той або інший вид відповідальності. Юридична відповідальність застосовується тільки за ті діяння, які встановлені законом на момент їх здійснення та визнаються правопорушеннями. Єдність системи юридичної відповідальності забезпечується також єдиним визначенням закону до встановлення основних дефініцій поняття правопорушення, його складу, визначення суб'єкта правопорушення.

За останні роки законодавство сформулювало інститут відповідальності юридичних осіб на підставі публічно-правового типу. Цей вид можна встановити на підставі фінансової відповідальності. Сама природа фінансової відповідальності припускає важливу роль залучення до відповідальності юридичних осіб, оскільки вони більшою мірою, ніж фізичні особи, є суб'єктами фінансових правовідносин.

У процесі залучення до одного з видів юридичної відповідальності слідчий, прокурор, суддя повинні встановити обставини вчинення кримінального правопорушення та застосувати види юридичної відповідальності на підставі норм матеріального права. Таким чином, система юридичної відповідальності має різні типи, форми, види юридичної відповідальності, які пов'язані з потребою суспільства в різних механізмах захисту. Законодавець вимушений вводити різні види й форми відповідальності. Найбільш часта взаємодія у процесі реалізації юридичної відповідальності здійснюється між приватно-правовими й публічно-правовими формами та видами. Методологічним орієнтиром цьому слугує понятійний апарат юридичної відповідальності та його системний підхід.

Теоретичні підходи та системний аналіз юридичної відповідальності виходять з наукової сутності системного підходу як вихідне формулювання поняття системи у праві.

Друга конструкція процесуальних гарантій включає в себе наукові дослідження щодо визначення процесуального статусу учасників кримінального провадження виходячи з розширення елементів змагальності на всіх його стадіях, забезпечення процесуального контролю

слідчого судді у разі обмеження прав та свобод людини і громадянина, встановлення нових положень механізму реалізації прав та свобод.

Удосконалення системи процесуальних гарантій пов'язується з уточненням правового статусу учасників кримінального провадження, який включає в себе не лише права й обов'язки, а і юридичну відповідальність, яка забезпечує належне виконання норм кримінального процесуального права.

Теоретичні підвалини забезпечення процесуальних гарантій учасників кримінального провадження були предметом наукових дискусій низки науковців, а саме: С. А. Альперта, Ю. П. Аленіна, В. Д. Бринцева, М. В. Вітрук, Д. Л. Василенка, Ю. М. Грошевого, Ю. А. Гурджі, М. В. Джиги, О. В. Капліної, В. Т. Маляренка, А. Р. Михайленка, М. М. Міхеєнка, Л. М. Москвич, В. В. Назарова, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, Д. П. Письменного, С. М. Стахівського, С. В. Слінька, В. І. Сліпченка, О. Ю. Татарова, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, Д. В. Філіна, О. Г. Шило та ін.

Здобутки українських та зарубіжних науковців надали можливість переглянути окремі теоретичні аспекти процесуальних гарантій, процесуального статусу, юридичної відповідальності учасників кримінального провадження. Однак окремі теоретичні положення та практика застосування зазначених процесуальних інститутів залишаються недосконалими й потребують додаткового наукового обґрунтування.

Визначення функціонально-цільового спрямування основних зв'язків між структурними елементами правового статусу та гарантіями дає змогу визначити оптимальну конструкцію, здатну ефективно досягти та розкрити поставлену мету, що зумовлює актуальність теми дослідження, підтверджує її теоретичне та практичне значення.

На підставі визначення загальних положень у монографічному дослідженні встановлено та розроблено теоретичне обґрунтування положень змісту, структури процесуальних гарантій, процесуального статусу учасників кримінального провадження, визначення юридичної відповідальності як елемента гарантій, контроль слідчого судді для забезпечення виконання обов'язків учасниками на стадії досудового розслідування. Робота передбачає досягнення зазначеної мети, яку необхідно запропонувати у такому:

– визначити методологічне підґрунтя та провести ретроспективний аналіз процесуальних гарантій учасників кримінального провадження, на підставі якого визначити їх правовий зміст;

- з'ясувати зміст процесуального статусу учасників кримінального провадження для визначення теоретичних ознак, структури, класифікації та формулювання єдиного правового поняття;
- проаналізувати теоретичні підходи та сформулювати критерії визначення юридичної відповідальності у структурі процесуального статусу учасника кримінального провадження;
- розкрити механізм дії процесуальних гарантій на початковому етапі досудового розслідування;
- визначити механізм дії процесуальних гарантій у разі обмеження прав та обов'язків учасників кримінального провадження під час досудового розслідування;
- упорядкувати наукові та практичні підходи щодо форм фіксації результатів кримінального провадження під час проведення процесуальних, слідчих (розшукових) дій на етапі закінчення досудового розслідування;
- дослідити правовий статус судді (слідчого судді), його функціональне призначення під час забезпечення гарантій учасників кримінального провадження в разі оскарження дій чи бездіяльності слідчого, прокурора на стадії досудового розслідування;
- проаналізувати правові наслідки в разі порушення прав та невиконання обов'язків учасниками кримінального провадження.

На основі проведеного дослідження сформульовано низку положень, які відбивають його наукову новизну, роблять внесок у розвиток науки кримінального процесу і є значущими для правотворчої та правозастосовної діяльності.

Необхідно зазначити, що у цьому монографічному дослідженні неможливо розкрити всі доктринальні положення кримінального процесу того чи іншого елементу, які є різноманітними не тільки в теорії, але й практиці застосування.

У монографії зроблено акцент на системний підхід використання норм матеріального та процесуального права, показано численні теоретичні та практичні прогалини чинного законодавства, які постійно потребують вирішення питань.

РОЗДІЛ 1

ДОКТРИНАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ

1.1. Правовий зміст кримінально-процесуальних гарантій

Ефективність кримінального провадження, реалізація форм, методів і напрямів діяльності полягає в досягненні його завдань, установленні істини з кримінального провадження. Удосконалення механізму правового регулювання провадження процесуальних, слідчих розшукових, негласних слідчих (розшукових) дій передбачає забезпечення процесуальних гарантій.

Термін «гарантія» у перекладі з французької можна визначити як ручатися, забезпечувати поруку, завірення.

Теорія кримінального процесуального права під гарантіями розуміє встановлені законом засоби та способи, які сприяють успішному здійсненню правосуддя, захисту прав і законних інтересів особи в ході досудового та судового розгляду кримінальної справи. При цьому процесуальні гарантії є цілісною системою, яка діє від моменту порушення кримінального провадження до постанови вироку суддею, колегіальним судом.

Генезис гарантій прав людини та громадянина у кримінальному провадженні вперше був розкритий у висловлюваннях Ж.Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є [158].

На підставі чинного законодавства у кримінальному провадженні встановлені дві сторони, які включають до себе сторону обвинувачення та захисту, а також учасників, які беруть участь у досудовому та судовому провадженні.

Ст. 3 КПК України, визначаючи основні терміни кримінального процесуального кодексу, вказує, що до сторони обвинувачення входять: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник. До сторони захисту: підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Сторона обвинувачення, а саме слідчий, прокурор на підставі заяви про вчинення кримінального правопорушення починає кримінальне провадження, згідно зі ст. 214 КПК України, після реєстрації заяви, повідомлення у Єдиному реєстрі досудового розслідування.

Закон встановив, що сторону обвинувачення представляють у кримінальному провадженні прокурор, орган досудового розслідування, керівник органу досудового розслідування, слідчий, однак не визначив, що оперативні підрозділи також входять до обвинувачення. Аналіз теоретичних положень та практики використання оперативними підрозділами своїх повноважень на підставі процесуального статусу, свідчить, що в цьому випадку оперативні підрозділи виконують функцію обвинувачення у разі отримання від слідчого, прокурора вказівки на проведення слідчих (розшукових) дій. Тому, як видно, законодавець не став визначати оперативні підрозділи як сторону обвинувачення, хоча ст. 40 КПК України міститься в главі 3 § 2, де перераховані учасники сторони обвинувачення.

Сторона обвинувачення повинна забезпечити всім учасникам кримінального провадження процесуальні гарантії, перед початком провадження процесуальних, слідчих розшукових дій роз'яснити права й обов'язки. Прокурор, слідчий зобов'язані захищати процесуальні права, матеріальні інтереси потерпілого та інших учасників кримінального провадження.

Сторона захисту є протилежною сторони обвинувачення. Вона виконує захист прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також допомагає встановити об'єктивну істину, бере участь у проведенні неупередженого розслідування та судового розгляду.

У юридичній літературі існує декілька поглядів на теоретичні проблеми забезпечення гарантій прав учасників кримінального провадження.

В. Ф. Погорілко встановлює юридичні гарантії як право держави, яка надає громадянину можливість використовувати конституційні права у кримінальному провадженні [128].

В. В. Мамонов юридичні гарантії визначає як закріплені правовими нормами права та свободи людини й громадянина і вважає, що треба встановити відповідальність за порушення гарантій [97, с. 65].

Ю. О. Гурджи вказує, що використання учасниками кримінального провадження процесуальних прав сприяє усуненню свавілля, суб'єктивізму під час прийняття процесуальних рішень [39, с. 67].

Т. М. Заворотченко виділяє гарантії виходячи із забезпечення прав та обов'язків особи, визначає об'єкт гарантій та встановлює матеріальні, приватні інтереси у кримінальному провадженні. Особлива увага надається елементам структури гарантій, які мають бути виражені в юридичних актах [48, с. 25].

В. С. Шадрін вважає, що процесуальні гарантії передбачають процесуальні права та обов'язки особи, відносно якої здійснюється кримінальне провадження; охорону прав та обов'язків учасників провадження; відновлення порушених прав та свобод судом [196, с. 67].

С. В. Слінько, розкриваючи гарантії прав осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, висловлює думку, що слідчий повинен роз'яснити учасникам кримінального провадження можливість використання ними своїх прав та обов'язків; створити необхідні умови для реалізації прав та обов'язків; забезпечити охорону прав таким чином, щоб усунути можливість кримінальних порушень; у разі виявлених порушень прийняти заходи щодо їх відновлення [160, с. 35].

Теоретичні положення прав та свобод можна розглянути у двох аспектах. З одного боку, визначити характеристику прав та свобод. З іншого – встановити юридичну систему функціонування прав та свобод.

Більшість теоретиків права вважають, що юридична система включає в себе права та обов'язки, які використовуються виходячи з функціонального призначення, суб'єктивних можливостей та механізму забезпечення прав.

З цього приводу хотілося звернути увагу на суперечку у теоретичному визначенні фундаментальних правових положень, яку пропонує В. В. Копейчиков, З. І. Суцук. Вони розглядають суб'єктивні права як владні повноваження. При цьому владні повноваження особи відрізняються від повноважень державних органів [116].

А. Ю. Олійник, критикуючи В. В. Копейчикова, З. І. Суцука, вказує, що владність повноважень суб'єктів, його прав як міру поведінки треба розглядати виходячи з можливості людини діяти за своїм інтересом [116, с. 70].

В.В. Назаров стверджує, що суспільство забезпечує свободу виконання прав та обов'язків і не допускає їх порушення. З одного боку, процесуальний порядок сприяє ефективності застосування прав та свобод, а з іншого – забезпечує їх дотримання і не припускає обмеження [113, с. 17].

Щодо наукових точок зору, автор підрозділяє процесуальні гарантії:

- процесуальні гарантії під час проведення процесуальних, слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій;
- гарантії судового розгляду кримінального провадження.

До гарантій проведення процесуальних, слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування входять:

- права та обов'язки, які надають можливість користуватися ними, а саме надавати заяви, клопотання, скарги до прокурора, слідчого судді на дії слідчого, прокурора під час кримінального провадження;
- права та обов'язки, які надані КПК учасникам кримінального провадження під час проведення досудового розслідування.

Гарантії судового розгляду на стадії досудового розслідування передбачають можливість:

- використовувати свої процесуальні права, виконувати обов'язки;
- надавати докази, брати участь у їх оцінці;
- обвинувачений повинен мати право на останнє слово до постанови та проголошення вироку.

Елементи забезпечення гарантій захисту прав та інтересів учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування охоплюють права, які передбачені стст. 28; 29; 30; 32 Конституції України. Зокрема, повагу до гідності; свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; на захист; відмову від свідчень, якщо вони свідчать проти себе або членів родини; відмову від дачі пояснень, якщо вони добуті шляхом обману або катування. Згідно з главою 26 КПК України процесуальні гарантії встановлюють право на оскарження дій або бездіяльності слідчого до прокурора або суду.

Реальне забезпечення гарантій можливе під час забезпечення права на захист. Захист у кримінальному провадженні забезпечується захисником, який, відповідно до ст. 45 КПК України, є адвокатом, що здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається

розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю.

Чинне законодавство України не має чіткого критерію, за яким визнається момент порушення права людини та громадянина, що пов'язані з кримінальним обвинуваченням.

Ст. 52 КПК України вказує на обставини, у зв'язку з якими обов'язково повинен бути наданий захисник:

- особам, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

- особам, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

- особам, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, з моменту встановлення цих вад;

- особам, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження, з моменту встановлення цього факту;

- особам, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності;

- реабілітації померлої особи з моменту виникнення права на реабілітацію померлої особи.

Аналіз положень цієї статті дає підстави висловити такі зауваження.

По-перше, слід роз'яснювати особі, яка притягнена до кримінальної відповідальності, її процесуальні права та обов'язки, що служить гарантією захисту. По-друге, згідно з кримінальним, кримінально-процесуальним законом, психічно хвора особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, за висновком медичної установи не є суб'єктом кримінального провадження. Протиріччя між даними законами

мають бути усунені. Якщо кримінальний закон не вважає суб'єктом особу, яка хвора, то кримінально-процесуальний закон не може проводити досудове розслідування, судовий розгляд, постановляти вирок і встановлювати міру покарання.

Захист хворої особи, як свідчить практика, починається після проведення судово-психіатричної експертизи та встановлення наявності хвороби. Тому всі показання, які були надані не учасником процесу, не можуть мати доказового значення. Тільки після одужання, отримання висновку від лікарів про стан здоров'я особа може постати перед слідством та судом.

Саме так треба розглядати притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітньої особи. Кримінальний закон не вважає, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення в неповнолітньому віці, є злочинець. Для перевиховання неповнолітніх державою визначені відповідні установи. Кримінально-процесуальний закон повинен встановити гарантії для неповнолітнього та зобов'язати обов'язковість слідчого роз'яснювати йому процесуальні права. Слідчий повинен допустити захисника до участі без обмеження спілкуватися з неповнолітньою особою до першого допиту.

Треба внести доповнення до ст. 52 КПК України положенням, що особа, яка притягнута до кримінальної відповідальності, має право на захист з моменту обмеження її конституційних прав.

Юридична система функціонування процесуальних гарантій у кримінальному провадженні регламентована КПК України. Під час провадження процесуальних або слідчих розшукових дій учасники кримінального провадження захищені системою гарантій.

В. С. Шадрін вважає, що процесуальні гарантії треба підрозділити на:

- дотримання процесуальних прав та обов'язків учасниками кримінального провадження;
- забезпечення охорони прав та обов'язків учасників провадження процесуальними засобами;
- здійснення заходів щодо відновлення прав та свобод у разі їх порушення.

Елементами забезпечення та гарантування прав учасників кримінального провадження є:

- інформування особи про володіння правами й обов'язками та їх роз'яснення;

- умови для реалізації прав та свобод людини і громадянина;
- охорона прав та свобод від кримінальних порушень [196, с. 35].

О. Ф. Скакун юридичні гарантії визначає як систему юридичних засобів і способів охорони та захисту прав людини і громадянина. Обов'язок держави пролягає у гарантуванні особі права на судовий захист, а також право на одержання кваліфікованої юридичної допомоги. Юридичні гарантії стосуються насамперед правотворчої діяльності держави, способів закріплення прав людини і принципів дії фіксуючих їх норм, визначення порядку реалізації прав та форм їх охорони [158, с.188].

О. Г. Шнягін надає інше тлумачення юридичних гарантій. Він називає ними систему правових норм, що визначають умови і порядок реалізації прав та свобод громадян, а також засоби їх охорони і захисту. Ознаками гарантій, на його думку, в будь-якому праві є: правові засоби реального забезпечення охоронюваного інтересу; обумовленість його державно-правовим режимом; взаємозв'язок правових норм та заснованих на них процесуальних дій; нерозривний зв'язок між статусом особи та її юридичними гарантіями. Правовий статус особи без правових гарантій, які забезпечують їй реалізацію її прав, свобод, обов'язків, охороняють їх від порушень, неможливо розглядати як реальний, оскільки він буде мати формальний характер [199, с.119].

Процесуальні гарантії важливо сприймати не як складову одного правового статусу, а як систему, яка повинна бути встановлена для всіх учасників певних правових відносин.

А. В. Зарицький вказує, що головним якісним показником гарантії є забезпеченість посадової особи реалізовувати певну гарантію [50, с.18].

У процесуальному статусі особи простежуються системним зв'язком гарантії і юридичної відповідальності для реалізації прав та свобод особи шляхом забезпечення виконання обов'язків.

Л. В. Карабут вказує на два аспекти кримінально-процесуальних гарантій особи: гарантії виходять із засад кримінального провадження, вони є як у публічному, так і в змагальному процесі; гарантії передбачають кримінально-процесуальну відповідальність за порушення засад, а також порушення КПК України. Інші види гарантій кримінального процесуального права пов'язані з відповідальністю за порушення правил, які встановлені законом [62, с.125].

Ю. І. Азаров, С. О. Заїка, В. Г. Фатхутдінов, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко, Д. Є. Кутоманов, С. С. Охріменко та ін. не називають юридичну відповідальність серед гарантій кримінального провадження, а визначають її як гарантія правового захисту [5, с. 19; 81, с. 177; 106, с. 33; 124, с. 69].

У цьому випадку можна назвати процесуальну форму, заходи процесуального примусу, запобіжні заходи та ін., які визначають необхідність встановлення співвідношення названих категорій та сенсу існування гарантій у кримінальному провадженні.

Юридичні гарантії, до яких віднесені кримінально-процесуальні, мають сприяти досягненню того результату, який вони гарантують. Для кримінального провадження таким результатом є реалізація завдань кримінального провадження, які вказані у ст. 2 КПК України.

Для реалізації наведеного напрямку існують заходи забезпечення кримінального провадження. Ст. 131 КПК України визначено, що ці заходи застосовуються для досягнення дієвості цього провадження. У такому ж напрямі діє і юридична відповідальність (ретроспективна) у кримінальному провадженні, яка впливає на учасників, що не виконують покладених обов'язків та в перспективі забезпечують їх виконання під страхом покарання або створюючи інші правові наслідки (позитивна відповідальність). З огляду на викладене важко заперечувати наявність гарантійного підґрунтя юридичної відповідальності. Але це стосується не всіх форм її прояву.

Вважаємо за необхідне надати теоретичну модель процесуальних гарантій. Важливим елементом є недостатність процесуальних гарантій, відсутність відпрацьованого механізму їх реалізації. Необхідно знайти оптимальне співвідношення між інтересами, які пов'язані з розслідуванням злочину, та інтересами забезпечення гарантій прав і свобод осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Процесуальні гарантії повинні містити юридичну відповідальність за їх порушення.

Визначення поняття юридичної відповідальності потрібне для більш детального з'ясування правового статусу учасників кримінального провадження. Юридична відповідальність може бути використана як засіб перевірки ефективності норми права, повноти її регулювання, визначення якості характеристики правозастосування під час кримінального провадження. Юридична відповідальність має визначати норми, які реально функціонують та які діють.

Юридична відповідальність була предметом вивчення у галузі теорії держави і права. Дослідженню піддавалися різні її аспекти, правова природа та її місце у правовій системі. На сьогодні не існує чіткого визначення структури, системи, правової основи цього явища в кримінальному провадженні. Тому зміст процесуальних гарантій повинен включати можливість визначити факт застосування санкцій правової норми до порушника та встановити до нього обов'язок нести відповідальність.

Ю. С. Шемшученко в юридичній енциклопедії визначає юридичну відповідальність як вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає в застосуванні до правопорушника (фізичних та юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються в примусовому порядку державою. Юридична відповідальність, на його думку, є правовідношенням між державою, в особі її органів (суду, спеціальних інспекцій тощо), і правопорушником, до якого застосовують юридичні санкції з негативними для нього наслідками [204, с. 437].

Д. Л. Василенко юридичною відповідальністю називає обов'язок особи, що вчинила правопорушення, піддатися заходам державного примусу [28, с. 18].

Ю. М. Грошевой, О. С. Скачова, М. Н. Марченко, А. В. Мицкевич, О. Є. Лейст та ін. під юридичною відповідальністю розуміють застосування до осіб, що вчинили правопорушення, передбачених законом заходів процесуального примусу у встановленому для цього процесуальному порядку [34, с. 27; 159, с. 81; 73, с. 464].

О. С. Мазур під юридичною відповідальністю розуміє реакцію держави на порушення встановлених нею правових приписів. Вона (держава) завжди має, на думку дослідниці, елемент покарання, пов'язаний з особистою недоторканністю [94, с. 42].

Універсальне визначення юридичної відповідальності пропонує А. П. Морозов. Під відповідальністю він називає таку, що ґрунтується на законі, об'єктивно зафіксовану в юридичних критеріях, що виступає як специфічний юридичний обов'язок. Необхідність відповідати за поведінку (діяльність), що концентрує в собі імперативну силу права, яка регулюється через правові відносини, в яких зобов'язаний суб'єкт перебуває у стані відповідальності [108, с. 158].

Л. І. Каленіченко називає такі ознаки, що виділяють юридичну відповідальність серед інших явищ. По-перше, юридична відповідальність – це форма державного примусу і (за наявності вини) форма

державного осудження порушника. По-друге, вона застосовується тільки до осіб, які допустили правопорушення. По-третє, вона може застосовуватися тільки уповноваженими державними та іншими органами. По-четверте, відповідальність правопорушників виявляється в застосуванні до них передбачених законом заходів впливу. П'ятою ознакою є громадський осуд дій (бездіяльності) правопорушника [60, с. 83].

Ці положення викликають низку зауважень. Перша ознака проявляється лише у разі застосування відповідальності в ретроспективному вимірі. Другим елементом доцільно було б вважати положення про застосування до особи, що вчинила кримінальне правопорушення або порушення чинного законодавства, відповідальності, яка підпадає під регулювання норми та передбачає юридичну відповідальність. Тим самим необхідно встановити дію закону на підставі правової норми.

Д. А. Липинський розуміє під юридичною відповідальністю нормативний, гарантований і забезпечений державним примусом, переконанням юридичний обов'язок з дотримання та виконання вимог норм права, що реалізується у правомірній поведінці суб'єктів. У разі порушення поведінки до суб'єкта має бути застосовано обмеження прав майнового або особистого немайнового характеру [85, с.11].

У цьому визначенні слід уточнити перший елемент, який вказує на обов'язок, що виконується. Пропонуємо цей компонент розуміти як відношення до обов'язку, що має виконати особа, її готовність сприймати можливі наслідки певної діяльності, під час якої виконується цей обов'язок.

Друга ознака відокремлює дві форми реалізації юридичної відповідальності, якими є добровільна і державно-примусова. Безумовно, зазначена категорія має двоїсту природу. З одного боку, юридичну відповідальність слід сприймати як внутрішнє ставлення до виконуваного обов'язку. З іншого – це обов'язок особи прийняти наслідки, визначені в законі, у разі невиконання основного обов'язку, або право прийняти наслідки (заохочення) у разі його належного виконання. Проте очевидність вказаного характеру цієї категорії не має підстав стверджувати, що в системі законодавства існують відповідні її форми.

Описана двокомпонентна структура складає єдиний механізм законодавства. Існування покарання або заохочення прямо впливає на формування ставлення особи до виконуваного обов'язку, що дозволяє наполягати на пріоритеті важливості наслідків виконання або невиконання обов'язку під час дослідження юридичної відповідальності.

Таким чином, не маючи на меті запропонувати універсальне визначення юридичної відповідальності і залишаючи цей напрям дослідження відповідним фахівцям, з урахуванням інтересу кримінальної процесуальної науки визначимо, що юридичною відповідальністю доцільно називати ставлення особи до виконання покладеного законодавством обов'язку, і обов'язок порушника та право особи, щодо якої застосовується заохочення, прийняти обмеження або заохочення.

Слід визначити науковий підхід з боку окремих вчених, які юридичну відповідальність у теорії кримінального процесуального права розглядають як частину правового статусу учасника кримінального судочинства або елемент кримінально-процесуальної гарантії.

Л. М. Лобойко, досліджуючи методи кримінального процесуального права, його гарантіями називає принципи, процесуальну форму, правовий статус суб'єктів, юридичну (процесуальну) відповідальність, відомчий контроль, прокурорський нагляд, обґрунтування процесуальних рішень, право на оскарження дій і рішень органів, які ведуть процес. Він розглядає відповідальність як гарантію дотримання прав і свобод людини та громадянина, визначаючи їй відносно відокремлене місце в системі процесуальних гарантій [88, с. 55].

І. В. Бабій, Ю. М. Белозеров, К. В. Басін вважають, що юридична відповідальність виступає як процесуальна форма здійснення негативної реакції держави на правопорушення. Ця реакція, на його думку, регламентується процесуальними нормами і покликана забезпечити права та свободи особи. У цьому випадку йдеться про захист прав людини [10; 13].

Захист розуміється як активна і цілеспрямована діяльність органів досудового розслідування, яка полягає в сукупності засобів, що мають запобігти можливим посяганням на права потерпілого, сприяти відновленню його порушених прав. Процесуальні фігури підозрюваного (обвинувачуваного) і потерпілого безумовно різнополюсні, а їх позиції діаметрально протилежні. Разом із тим їх права повинні бути захищені рівнозначно.

Можна стверджувати, що відповідальність як гарантія не завжди має бути наслідком будь-якої негативної або незаконної дії учасника. Існування відповідальності не викликає намагання досягти мети її застосування. Для вирішення питання про доцільність її використання, про її вид і розмір потрібен диференційований підхід до визначення

окреслених аспектів. З огляду на це в науці досліджується велика кількість категорій і структур, що дозволяють гармонізувати внутрішній зміст механізму відповідальності.

Найголовнішим системоутворюючим фактором означеної системи є засади встановлення відповідальності у кримінальному провадженні. Цей напрям більшою мірою вивчається у теорії держави і права, і стосовно зазначених питань вже є певні здобутки.

О. М. Болсунова вважає, що важливість зв'язку між юридичною відповідальністю та засадами полягає в тому, що на останні покладається забезпечення якості та ефективності засобів юридичної відповідальності, які доцільно визнати системою загальних ідей, засад, правил та умов, на яких ґрунтується дієвість юридичної відповідальності [21, с. 49].

Кримінальне провадження, згідно зі ст. 2 КПК України, головною метою встановлює швидке, неупереджене законне завершення процедури виконання завдань щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінального правопорушення.

Однак не можна стверджувати, що КПК України 2012 року містить абсолютно нові за змістом норми. Багато положень чинний закон перейняв від попереднього, у тому числі і завдання, які були дещо розширено. Законодавець акцентував увагу на якісному та швидкому розслідуванні і судовому розгляді, обґрунтованості примусу і на належній правовій процедурі. КПК України щодо цього оперує такими поняттями, як істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, істотне порушення прав людини й основоположних свобод.

Про істотні порушення вимог кримінального процесуального закону йдеться у ст. 412 КПК України. За цією нормою істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону визнаються такі порушення, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення. Крім того, передбачено, що судові рішення в будь-якому випадку підлягає скасуванню, якщо за наявності підстав для закриття судом провадження його не було закрито; судові рішення ухвалено незаконним складом суду; судові провадження здійснено за відсутності обвинуваченого; судові провадження здійснено за відсутності захисника, якщо його участь є обов'язковою; судові провадження здійснено за відсутності потерпілого, належним чином не поінформованого про дату, час і місце судового засідання;

порушено правила підсудності; у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судові провадження в суді першої інстанції.

У цьому переліку неважко побачити обставини, що за наявності складу правопорушення тягнуть за собою юридичну відповідальність, яка передбачена КПК України.

Іншим чином можна окреслити положення, що стосується істотних порушень прав людини й основоположних свобод. Крім загального визначення цих порушень, законодавець деталізував їх, вказавши на такі ознаки:

- здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов;
- отримання доказів унаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження;
- порушення права особи на захист;
- отримання показань чи пояснень від особи, яка не була поінформована про своє право відмовитися від давання показань та не відповідала на запитання, або їх отримання з порушенням цього права;
- порушення права на допит двох або більшої кількості учасників кримінального провадження;
- отримання показань від свідка, який буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у кримінальному провадженні.

Варто визнати, що наведений перелік презентує максимальну з боку законодавства охорону зазначених цінностей. Дотримання більшості елементів цієї норми забезпечується саме кримінально-правовим законодавством.

Отже, не намагаючись остаточно класифікувати правопорушення в кримінальному провадженні за рівнем суспільної небезпеки, слід визнати ступінь вираження цієї ознаки в істотних порушеннях прав людини і громадянина.

Меншою мірою ця ознака виражена в інших правопорушеннях, які законодавець відносить до істотного порушення вимог кримінального процесуального закону.

Визнавати існування, отримувати знання про напрями дії, принципи і властивості окремих процесуальних явищ є недостатнім для визначення їх місця в системі кримінального провадження. Достатність

рівня наукового пізнання юридичної відповідальності зумовлюють положення, що вказують на зовнішні зв'язки цієї категорії з навколишньою правовою системою.

Юридична відповідальність завжди є персоналізованою. Якщо за основу брати таку властивість відповідальності, то на перше місце виступає процесуальний статус учасника кримінального провадження. Є логічним стверджувати, що ця категорія має охоплювати відповідальність учасника за вчинене кримінально-процесуальне правопорушення.

О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко вважають, що юридична відповідальність є видом соціальної відповідальності, у межах якої, крім юридичної, вирізняють суспільну, моральну, політичну та інші різновиди [175, с. 596].

А. А. Благодир вказує, що головною відмінністю юридичної відповідальності є те, що вона забезпечується державним примусом. Саме це відрізняє її від інших видів соціальної відповідальності [17, с. 33].

Однак це твердження не відповідає розумінню відповідальності як належного внутрішнього ставлення особи до виконання покладених обов'язків.

Юридичну відповідальність розподіляють на види за багатьма критеріями: суб'єктами застосування, предметом, який є підставою для її виникнення, механізмом обмеження тощо. У контексті монографічного дослідження визначальною є класифікація, згідно з якою це явище розподіляється в часі: як потенційно можливе і таке, що почало відбуватися.

Д. Л. Василенко розглядає юридичну відповідальність у широкому і вузькому розумінні. У широкому (філософському) розумінні це ставлення особи до інших людей, суспільства, держави, що проявляється у виконанні певною особою визначених вимог, рівні розвитку її свідомості і правильному розумінні нею своїх обов'язків. По-іншому, така відповідальність називається позитивною і розглядається в перспективному аспекті як можливі наслідки за майбутні протиправні дії. У вузькому (спеціально юридичному) сенсі юридична відповідальність – це реакція держави на вчинене правопорушення, тобто відповідальність за раніше вчинене правопорушення. З державним примусом пов'язана тільки така юридична відповідальність [28, с. 18].

Подібне тлумачення пропонує В. В. Рожнова, яка зазначає, що категорію відповідальності часто розглядають у двох аспектах: активному (позитивному) і ретроспективному (негативному). Позитивна відповідальність, на її думку, є усвідомлення особою власного обов'язку перед суспільством, іншими людьми, розуміння значення своїх дій, готовність відповідати за свої дії або бездіяльність. Відповідальність у ретроспективному плані – це ступінь відповідальності особи за дії, які вона вчинила і які суперечать існуючим у суспільстві соціальним нормам. Така відповідальність є щодо особи зовнішньою реакцією суспільства на її поведінку і полягає у необхідності зазнати особою цієї реакції. Вона стверджує, що органи й особи, які ведуть процес (слідчий, суддя) або виконують функцію нагляду (прокурор, вищий суд), а також усі інші суб'єкти кримінальної процесуальної діяльності, повинні повною мірою усвідомлювати правову оцінку і значність своїх дій, співвідносити їх із чинними нормами закону, бути готовими відповідати за їх правомірність і наслідки. Така позитивна кримінальна процесуальна відповідальність – одна з гарантій законності кримінальної процесуальної діяльності, специфічний засіб запобігання сваволі, суб'єктивізму та іншим відхиленням від вимог кримінального процесуального законодавства [144, с. 28].

Розподіл відповідальності на ретроспективну і позитивну (активну, перспективну) дає можливість виділити дві головні функції відповідальності (профілактичну і кримінальну).

Крім того, в положеннях теорії права зустрічаються інші авторські класифікації.

С. Г. Ольков виділяє довільну відповідальність серед негативного юридичного виду. Її основним визначальним критерієм учений називає неконкретність санкції. Він зазначає, що довільна юридична відповідальність основана на законі, широко представлена в різних, не лише кримінально-процесуальних, а, наприклад, трудових правовідносинах.

Однак це суперечить принципам права, моральності, які спрямовані на добро і справедливість. До довільної відповідальності вчений не відносить незаконні форми реалізації юридичної відповідальності, бо це звичайні порушення закону, що суперечать не тільки принципам права, моральності, якими є добро і справедливість, а й конкретним правовим нормам [118, с. 154].

Відповідальність у кримінальній процесуальній діяльності також можна розглядати як позитивну і негативну. Якщо стосовно негативної відповідальності не виникає сумнівів, то перспективна відповідальність потребує, на нашу думку, ретельного дослідження як захід, що забезпечує дієвість провадження.

Аналіз даних думок надає підстави стверджувати, що головною функцією позитивної відповідальності є профілактика скоєння кримінальних процесуальних правопорушень і заохочення певної правомірної поведінки.

Для її успішного здійснення в будь-якому процесуальному порядку має бути положення, відповідно до якого особа, на яку покладається певний обов'язок, згідно з КПК України, повинна в обов'язковому порядку інформуватися про таку відповідальність.

М. С. Богданова вказує на проблему природи аспекту відповідальності як елемент системи процесуальних правовідносин, яким є запобігання [20, с. 17].

Порушення, що відбуваються у кримінальному провадженні, тягнуть за собою декілька різновидів юридичної відповідальності. Кримінальні процесуальні норми охороняються від порушень, крім власних, санкціями інших галузей права.

Наприклад, свідок, правовий статус якого визначається кримінальним процесуальним законом, несе кримінальну відповідальність, яка передбачається кримінальною нормою матеріального права на підставі кримінального законодавства. Але правопорушення (відмова від давання показань) у цьому разі відбувається у сфері кримінальних процесуальних правовідносин і завдає шкоди відносинам, що виникають під час кримінального провадження. За таких обставин правопорушення слід розглядати як кримінально-процесуальне. Разом із тим наслідки цього правопорушення мають кримінальний правовий зміст.

Крім кримінального права, норми процесуального права охороняються санкціями адміністративного права.

Наприклад, ст. 185-4 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність свідка, потерпілого, експерта, перекладача за ухилення від явки до органів досудового розслідування чи прокурора без поважних причин.

Слід надати класифікацію юридичної відповідальності за правовідносинами, в яких вона може поширюватися, а саме визначити такі види: кримінально-правова; адміністративно-правова; процесуально-правова.

Перші два види, як зазначає Л. В. Карабут, полягають у встановленні відповідного виду (кримінальна чи адміністративна) юридичної відповідальності за ухилення певних суб'єктів від виконання вимог закону. Ці гарантії є похідними від гарантій кримінально-процесуальних.

Процесуальний закон установлює певні положення (засади — принципи, процесуальна форма, правовий статус учасників тощо), функціональним призначенням яких є забезпечення реалізації багатьох правових положень, у тому числі засади публічності. Саме по собі існування цих положень є гарантіями здійснення слідчим, прокурором, суддею публічної процесуальної діяльності. Порухення будь-якими учасниками цих положень тягне за собою, залежно від шкоди, завданої суспільним інтересам, той чи інший вид юридичної відповідальності (кримінальну, адміністративну чи процесуальну) [62, с.124].

Слід зазначити, що наведені вище теоретичні положення були сформульовані під час дії КПК України 1960 року. КПК України 2012 року містить нове нормативне положення, яке важко віднести в повному обсязі до зазначених вище категорій.

Ст. 72 КПК України передбачає відповідальність спеціаліста у разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття. У цьому разі на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні. Це положення має якісні відмінності від зазначених видів відповідальності. Воно не є адміністративною або дисциплінарною відповідальністю. Його зміст якісно відрізняється від звичайної кримінальної процесуальної відповідальності (грошове стягнення, заміна запобіжного заходу на більш суворий, привід) і не є дисциплінарним різновидом.

Юридична відповідальність, як було визначено вище, належить до гарантій кримінального провадження. Не підлягає сумніву, що предметом гарантій буде належне функціонування кримінального провадження, виконання учасниками певних прав та обов'язків. Відповідальність має настати саме у випадку невиконання таких обов'язків.

Аналізуючи зв'язок між невиконанням обов'язку і юридичною відповідальністю, можна сказати, що у праві підстава відповідальності — це фундаментальна категорія, від якої залежать законність і справедливність правової системи. Вона є точкою опори, що може за певних обставин стати підставою як режиму законності, так і свавілля. Тому з цих обставин можна визначити, що такого зв'язку немає.

У правовій літературі не склалося єдиного визначення підстав юридичної відповідальності. Як свідчить аналіз поглядів учених щодо умов настання такої відповідальності, як обов'язок особи підлягати державно-правовому впливу, підставою юридичної відповідальності традиційно визнається факт скоєння правопорушення. Щодо позитивної відповідальності, підставою може бути факт виконання обов'язку з певними якісними властивостями. Тому про юридичну відповідальність варто говорити лише за умови існування певного факту.

Менш за все потребує доказу факт, що тягне позитивну відповідальність. За негативної відповідальності належна увага повинна приділятися юридичній формі правопорушення як явища соціальної дійсності. Як підстава названої відповідальності правопорушення враховується не саме по собі, а в сукупності з правовими нормами. Будь-яке правопорушення становить певну систему, яка складається з багатьох елементів.

В. С. Зеленецький вказує, що саме відповідність, яка може бути визначена за допомогою правових норм, що визначають подію як правопорушення, впливає з факту як негативне явище, що тягне настання відповідальності учасника кримінального провадження [54, с. 54].

Слід зазначити, що юридична відповідальність у негативній формі може застосовуватися як наслідок вчинення особою кримінального правопорушення, має опосередкований зв'язок з останнім і проявляє себе за наявності в діях учасника кримінального провадження складу кримінального правопорушення.

При позитивній формі юридичної відповідальності підставою може бути частково інвертований склад кримінального правопорушення. Основна відмінність полягає в об'єктивній стороні діяння, що передбачає дії, позитивні наслідки і зв'язок між ними. Обов'язок особи є частиною процесуального статусу і за наявності відповідальності, передбаченої кримінальним процесуальним законодавством, забезпечується її існуванням (у позитивній або негативній формі).

Таким чином, можна визначити, що зв'язок юридичної відповідальності і кримінального процесуального правопорушення відбувається через діяння, що містить склад кримінального правопорушення, яке може бути додатково кваліфіковано як кримінальне, дисциплінарне або інший вид правопорушення.

1.2. Процесуальний статус учасників кримінального провадження

Процесуальний статус учасників кримінального провадження є однією з найважливіших складових його системи, яка забезпечує справедливість і ефективність кримінального провадження.

Системний підхід дозволяє розібратися у співвідношенні прав і свобод, а також їх взаємодії з обов'язками людини. Права, свободи та обов'язки у суспільстві історично розвиваються, їм надається взаємний вплив, вони взаємодіють з ним та розвиваються. Для того щоб скористатися евристичними можливостями системного підходу визначення гарантій прав і свобод, необхідно розібратися, що становить суть системного підходу.

Л. В. Карабут, М. С. Кельман зазначали, що «система являє собою необхідний атрибут будь-якої діяльності» [62, с. 190; 63, с. 49].

Система – це сукупність взаємопов'язаних елементів, що утворює певну цілісність. Система складається та будується на підставі її засад, що відображають властивості. Серед системних принципів зазвичай виділяють такі: структурність (тобто те, що система складається з певних елементів); розгляд структурних елементів як самостійних систем (підсистем); цілісність (тобто вже згадана незвідність властивостей системи до суми властивостей складових її елементів); взаємозалежність системи і середовища; множинність опису (через складність системи можна будувати безліч моделей, кожна з яких описує лише окремий аспект системи).

У системі умовно можна виділити статичний і динамічний аспекти. Статистична структура розглядається як характеристика системи, в окремих випадках вона може змінюватися.

Динамічний аспект системи включає внутрішню побудову системи, яка фіксує порядок розташування елементів, їх ієрархію та визначає єдність, упорядкованість, взаємодію всіх елементів, які забезпечують цілісність системи.

Визначення системи процесуального статусу учасників кримінального провадження сприятиме подальшому вдосконаленню.

Кримінальне провадження відбувається в конфліктних умовах і пов'язане із застосуванням заходів його забезпечення. У наведених обставинах є вкрай важливою належна розробка процесуального статусу

кожного учасника кримінального провадження, щоб усі вони мали можливість реалізувати свої права, захистити інтереси, забезпечити досягнення обґрунтованого рішення.

У науковій літературі процесуальний статус учасників привертає багато уваги. Предметом обговорень стають як загальні питання визначення процесуального статусу учасника, так і його окремі структурні елементи.

В. М. Тертишник, розглядаючи теоретичні положення гарантій прав і свобод особи у кримінальному провадженні, визнає надання процесуального статусу одним з основних постулатів диспозитивності як демократичної засади кримінального процесуального права [176, с. 63].

О. М. Калачова, досліджуючи зміст КПК України, доводить потребу вдосконалення процесуального статусу свідка та інших учасників кримінального провадження, зокрема заявника [59, с. 63].

На важливість питання про час набуття особою процесуального статусу вказує М. З. Абесалашвілі [2, с. 41].

Не меншу увагу приділяє моменту припинення дії процесуального статусу П. О. Смирнов [161, с. 89].

Досліджують процесуальний статус з огляду на ефективність захисту О. В. Волколуп і Ю. Б. Чупилін [32, с. 103].

Наведені положення підтверджують і без того очевидну актуальність наукової і законодавчої уваги до процесуального статусу учасників кримінального провадження.

Будь-який компонент механізму має виконувати свою функцію. Процесуальний статус не є винятком. Цей елемент покликаний визначити стан, межі і напрями діяльності кожного окремого учасника. На підтвердження зазначеному положенню звернімося до визначення в юридичній науці терміна «правовий статус».

О. В. Белькова вдається до загальноприйнятого функціонального розуміння цієї категорії. Вона називає правовим статусом систему соціально припустимих, нормативно закріплених та гарантованих авторитетом держави можливостей особи як суб'єкта правовідносин [16, с.12].

Н. М. Оніщенко розуміє під правовим статусом соціально припустиму і необхідну можливість потенцій особи не просто як індивіда, а як громадянина держави [120, с. 43].

Незаперечним фактом є те, що правовий статус учасників визначає майже всю форму кримінального провадження. Ця категорія досліджується в багатьох галузях права і має складну внутрішню структуру.

Незважаючи на високу точність наведених тлумачень, найбільш раціональним і таким, якому більшість учених віддає перевагу, є застосовуваний підхід до визначення статусу як сукупності певних ознак.

В. В. Городовенко, М. В. Джига, А. О. Ляш, О. В. Марцеляк вважають, що правовий статус розуміється через його структурні елементи [37, с. 26; 90, с. 18; 99, с. 45].

У кримінальному провадженні можна виділити зазначені рівні правового статусу, що послідовно поєднуються в одну систему.

Важливою складовою системи кримінально-процесуальних гарантій є процесуальний статус учасників кримінального провадження, адже реалізація прав і виконання обов'язків здійснюється з моменту набуття нею правового статусу.

Щоб визначити місце процесуального статусу в системі кримінально-процесуальних гарантій, слід вирішити питання про співвідношення між процесуальними гарантіями і правовим статусом особи, але для цього, насамперед, необхідно з'ясувати, що являє собою правовий статус і з яких елементів він складається.

Теорія права підрозділяє правовий та процесуальний статус.

Правовий статус у кримінальному процесуальному праві проявляється у категорії «процесуальний статус». На підставі взаємозв'язку елементів, що входять до змісту цього поняття, формується система кримінальних процесуальних правовідносин, які діють на всіх етапах, стадіях кримінального провадження.

Умовно окреслені підходи дослідники поділяють на три групи.

Перша група включає правовий статус та загальноприйняті елементи – права, свободи, обов'язки та юридичну відповідальність.

Другу групу становлять загальноприйняті елементи статусу особи (прав, свобод і обов'язків), яких недостатньо для визначення його сутності, оскільки вони неповно визначають правове становище особи. Додатково до змісту цієї категорії додають законні інтереси, юридичні гарантії і відповідальність.

Прихильники третього підходу виключають зі змісту правового статусу один із загальноприйнятих елементів.

Усі наведені підходи є раціональними і мають право на існування. Дійсно можна вважати, наприклад, що посадові особи не мають прав, а наділені лише правообов'язками.

Правовий статус – це юридичне закріплення становища особи в суспільстві, він ставить частину його суспільного статусу та ставиться до якості особи як людини і громадянина та характеризує зв'язки з державою і суспільством. У широкому значенні під правовим статусом особи слід розуміти правове становище суб'єкта, яке закріплене в чинному законодавстві. Вузьке визначення як категорія відображає індивідуальні особливості і реальне становище в системі суспільних відносин.

У звичайному розумінні процесуальний статус містить права і обов'язки учасників, які не є вихідним положенням, з якого починається формування процедури. Ця категорія є висновком з інших положень, що визначають порядок кримінального провадження.

У теорії кримінального процесуального права немає однозначної думки щодо визначення правового статусу учасників кримінального провадження та їх класифікації.

З розвитком інституту правового статусу були встановлені такі положення:

- розмежування функцій кримінального переслідування між учасниками кримінального провадження;
- обвинувачення, захист та правосуддя;
- встановлення класифікації учасників, які здійснюють кримінальне провадження або беруть участь у кримінальному провадженні.

Зазначені положення були предметом розгляду з боку вчених, а саме: О. П. Гуляєва, О. М. Ларіна, В. М. Савицького, С. В. Слинька та ін. Усі автори вважають, що всі учасники кримінального провадження мають основні функції, а саме обвинувачення, захисту та вирішення матеріалів кримінального провадження.

М. С. Кельман, Д. А. Липинський, Л. М. Лобойко, М. Н. Марченко, А. В. Мицкевич, О. Є. Лейст та ін. виділяють такі види статусу особи: конституційний, загальний, галузевий, міжгалузевий, спеціальний, індивідуальний.

Конституційний правовий статус визначений у Конституції України та включає право людини на життя, повагу до його гідності, свободу та особисту недоторканність.

Загальний правовий статус співвідноситься з іншими видами як ціле і частина, він визначається нормами Конституції України, міжнародними нормами. Загальний статус включає права та обов'язки людини, можливість користування ними в суспільстві.

Галузевий статус передбачається нормами певної галузі права, міжгалузевий – комплексними правовими інститутами, нормами, інтегруючими у галузі; спеціальний – нормами спеціального законодавства. Спеціальний та індивідуальний статус встановлений КПК України. Порушення процесуальних прав суб'єкта процесу призводить до порушення закону [63, с. 27; 85, с. 11; 88, с. 77; 173, с. 333].

Правовий статус слід аналізувати як певного роду систему елементів, його складових у їх взаємозв'язку, взаємозумовленості і взаємозалежності.

Загальною основою для правового статусу є конституційний статус. Цей інститут складається із загального правового статусу суб'єктів, прав, обов'язків, гарантій.

Спеціальний статус зумовлюється відокремленням загального правового статусу від індивідуального. Відомо, що в суспільстві діють постійні заборони, на людей покладаються певні обов'язки і надаються права.

М. В. Джига звертає увагу на те, що до правового статусу має бути віднесений не весь перелік прав і обов'язків, закріплених за особою, а лише ті, що покладаються на суб'єкта правовідносин за умови його участі у них за винятком загальних заборон, що діють постійно [42, с. 75].

Цей перелік має бути доповнений постійно діючими правами й обов'язками.

С. М. Івахненко, Л. Б. Ісмаїлова загальноприйнятими складовими правового статусу вважають права, свободи та обов'язки, що складають певну систему і кореспондують між собою [56, с. 28; 58].

У літературі висловлюються різні думки щодо цього.

С. С. Алексєєв, О. А. Лукашова, В. О. Котюк до елементів, що складають структуру правового статусу, відносять права, свободи й обов'язки. Вони надають аналіз даних елементів та вважають, що юридична відповідальність вторинна відносно обов'язків, адже без обов'язку немає відповідальності [4, с. 29–30].

М. І. Матузов до структури правового статусу відносить: правові норми, що встановлюють зазначений статус; правосуб'єктність;

основні права й обов'язки; законні інтереси; громадянство; юридичну відповідальність; правові принципи; правовідношення загального (статусного) типу [100, с. 237].

І. Л. Петрухін вважає, що єдиного правового статусу в кримінальному процесі немає. Кожний учасник кримінально-процесуальної діяльності має свій процесуальний статус, користується своїми процесуальними правами й обов'язками [125].

В. Н. Шаговий, О. Г. Шнягін включають процесуальні права до переліку основних прав, зауважуючи, що ці права немислимі без існування державної правової системи, в якій вони себе переважно виявляють [195, с. 123; 199].

Аналіз цих висловлювань дає підстави зазначити, що суб'єкт кримінального провадження є носієм прав і обов'язків, він може брати участь у провадженні слідчих дій під час досудового розслідування та судових на стадії судового розгляду.

Основний зміст правових документів, які встановлюють зв'язок прав і свобод, забезпечений на рівні міжнародної Декларації прав та свобод, Конституції України.

Ст. 29 Загальної декларації прав людини встановлює, що «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав та свобод інших, забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві».

Однак наука кримінального процесу не стоїть на місці, визначаючи нові підходи, які підрозділяють права і свободи людини та громадянина.

З одного боку, підрозділ включає різні категорії термінології, які не є тотожні один одному. При цьому вказується, що «володар права має можливість вибору одного з двох варіантів поведінки: може використовувати або не використовувати своє право» [90].

З іншого – користування правом надає підстави для варіантів поведінки. Наприклад, підозрюваний має право відмовитися від дачі показань, а може їх надати після спілкування із захисником.

Аналіз даних підходів надає підстав для визначення правової помилки, яка з точки зору логіки є підміною тези *ignoratio elenchi*). В одному випадку йдеться тільки про два можливі варіанти поведінки: користування або використання правом, іншому – про варіанти

поведінки під час користування правовою свободою. Варто зазначити, що права та свободи людини і громадянина не надаються державою, а існують від народження. Наприклад, право на життя. Держава лише створює механізми, що забезпечують права та свободи людини, надає процедуру їх обмеження, реалізацію таким чином, що права однієї людини не повинні призводити до порушення прав іншої. І права, і свободи людини фіксуються у правових актах і обмежуються юридичними нормами, що містяться у кримінальному, кримінально-процесуальному законодавстві.

Отже, загальноприйнятою точкою зору обмежуються не тільки свободи, але і права, причому підстави для обмеження абсолютно однакові. Сенс закріплення прав і свобод у будь-якому акті (конституції, законі, міжнародному договорі) полягає в тому, що юридичному захисту підлягають лише зафіксовані у відповідному акті права і свободи.

У юридичній літературі класифікація прав і свобод підрозділяється на матеріальні та процесуальні. Однак така класифікація дозволяє охарактеризувати більшою мірою норми, що закріплюють певні права, ніж самі права і свободи.

М. В. Вітрук, Л. Д. Воєводін розглядали структуру правового статусу та дійшли висновку, що громадянство, правосуб'єктність, юридичні гарантії перебувають у нерозривному зв'язку. Тобто всі ці елементи є структурними складовими правового положення особи [31, с. 27].

С. В. Толокольніков пропонує своє визначення структури правового статусу. Він розглядає статус у широкому і вузькому сенсі. У широкому визначенні статус є сукупність закріплених у нормах права засобів, за допомогою яких визначається положення людини та громадянина під час правовідносин. Елементами такого статусу громадянина вони називають: правові засади статусу; гарантії забезпечення правового статусу; функції, права та обов'язки інших суб'єктів діяльності. Вузьке визначення включає сукупність урегульованих нормами права проявів соціальних і правових якостей громадян як суб'єктів певної галузі права. Елементами правового статусу у такому розумінні є права; обов'язки; правоздатність; дієздатність; законні інтереси [178, с. 8].

М. С. Строгович підрозділяє учасників кримінального провадження на державні органи, посадові особи та громадян, які виконують одну з трьох основних функцій: обвинувачення, захисту, вирішення матеріалів кримінальної справи [163, с. 204–205].

Погоджуватися з цим розподілом не можна, тому що кримінальне провадження побудовано на полі функціональної основи. Кожен учасник виконує не тільки основні, а й інші функції. Не можна вирішити матеріали кримінального провадження без допомоги свідка, перекладача, фахівця, експерта та інших учасників.

Ю. І. Стецовський, аналізуючи теоретичні погляди М. А. Чельцова, Є. Ф. Куцова, надає своє визначення учасників процесу та підрозділяє їх на обвинуваченого, захисника, потерпілого, цивільного позивача та відповідача [162, с. 69–70].

Однак перелік учасників не дає можливості встановити систему їх повноважень, можливість використання прав та обов'язків. Закон встановлює права й обов'язки для кожного з них. Так, обов'язком слідчого, прокурора, судді є роз'яснити особам, які беруть участь у кримінальному провадженні, їх права й обов'язки, надати можливість забезпечити виконання прав та обов'язків.

В. М. Тертишник підрозділяє учасників процесу на державні органи та осіб, які виконують кримінальне провадження. До них він відносить державні органи, які мають владно-розпорядні функції та учасників провадження, які захищають свої інтереси, а саме підозрюваний, обвинувачений, цивільний позивач, відповідач; захисник. Учасниками процесу, які допомагають у кримінальному провадженні, є свідок, перекладач, фахівець та ін. [176].

А. Ю. Олійник, аналізуючи роботи В. М. Горшенєва, М. І. Матузова, П. М. Рабіновича, Ю. П. Яновича, надає висновок про те, що правовий статус розглядається як встановлені нормами права положення його учасників, сукупність їх прав та обов'язків. Правовий статус включає в себе правосуб'єктність, встановлені законом права та обов'язки [116].

М. І. Матузов, А. В. Малько, Г. В. Мальцев зауважили, що в структурі права не має нічого більш важливого, ніж система прав і обов'язків як центр правової сфери, який пояснює правовий статус [174, с. 150].

М. С. Кельман і О. Г. Мурашин правовим статусом називають юридично закріплене становище людини в суспільстві [63, с. 51].

О. Ф. Скакун визначає правовий статус особи як систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто як такий, що має правосуб'єктність) координує

свою поведінку в суспільстві. Вона вказує на тотожність правового статусу і правового становища особи [158, с. 377].

О. В. Марцеляк під правовим статусом також розуміє юридичне закріплення становища особи в суспільстві. Він вважає, що процесуальний статус становить частину її суспільного статусу та визначає якісні регулюючі елементи становища особи як людини і громадянина й характеризує її зв'язки з державою та суспільством [99, с. 82].

А. Є. Голубов обґрунтовує думку про те, що загальний правовий статус особи, включаючи в себе основоположні моменти, визначає її становище у сфері судочинства як суб'єкта правових відносин з державою та встановлює їх взаємні права і обов'язки [35, с. 21].

С. А. Альперт, Т. В. Альтшевський, О. М. Бандурка, І. Л. Бачило, В. М. Горшеньов, О. М. Ларін, В. І. Савицький, М. С. Строгович, М. В. Терзієв широко висвітлюють гарантії правового статусу учасників кримінального провадження [9; 87; 163].

С. В. Слінько, Б. П. Курашвілі вважають, що процесуальний статус необхідно розглядати на підставі системного підходу, а саме у двох аспектах: структурної побудови кримінального провадження та її функціонування. Структура процесуального статусу учасника кримінального провадження обумовлена функціями, які він виконує. Структура статусу впливає на виконання прав і встановлених обов'язків [160, с. 29].

С. І. Вікторський, О. П. Гуляєв, О. М. Ларін визначають наявність спеціального правового статусу сторони обвинувачення у кримінальному провадженні, який будується на підставі процесуальних владно-розпорядницьких функцій [30, с. 45; 38, с. 70; 87, с. 16].

У літературі висловлені різні думки щодо класифікації учасників процесу. Однак чинний КПК України встановив розподіл на сторону обвинувачення, сторону захисту та інших учасників кримінального провадження.

Аналіз літературних джерел надає підстави визначити правовий статус учасників процесу та підрозділити їх на дві групи. До першої групи відносять органи, що мають державно-владні повноваження (вони є носіями певної сукупності прав і обов'язків, пов'язаної зі здійсненням кримінальної процесуальної діяльності). До другої – громадян як носіїв прав, обов'язків і гарантій кримінального провадження.

Сторона обвинувачення має повноваження і компетенцію щодо кримінального провадження, прийняття процесуальних рішень, проведення слідчих розшукових, негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. Стст. 36–41 КПК України встановила групу учасників кримінального провадження як сторону обвинувачення.

Класифікація даних органів включає прокурора; слідчого органу досудового розслідування; керівника органу досудового розслідування; оперативні підрозділи досудового розслідування.

Процесуальний статус керівника органу досудового розслідування дозволяє:

- визначати слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, а у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою – визначати старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих;

- відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування вмотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначати іншого слідчого у разі неефективного досудового розслідування;

- ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора;

- вживати заходів щодо усунення порушень вимог законодавства у випадку їх допущення слідчим;

- погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та продовжувати строк їх проведення;

- здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого.

Процесуальний статус слідчого у кримінальному провадженні, визначений ст. 40 КПК України, включає права:

- починати досудове розслідування за наявності підстав, які пов'язані з встановленням обставин кримінального правопорушення;

- проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у разі встановлення обставин кримінального правопорушення та підозрюваного на стадії досудового розслідування;

- доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

- призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом;
- звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;
- повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру;
- за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження;
- приймати процесуальні рішення у разі закриття кримінального провадження.

У випадках відмови прокурора у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє у його погодженні.

Зміст ст. 40 КПК України дає підстави для висновку, що слідчий не має процесуальних повноважень, як вони були визначені у КПК 1961 року. Автором пропонується внести зміни до ст. 40 КПК України, а саме слідчий має процесуальну самостійність у разі кваліфікації кримінального правопорушення, меж обвинувачення, які визначають кваліфікацію кримінального правопорушення, закриття кримінального провадження або направлення матеріалів кримінального провадження до суду.

Процесуальний статус прокурора визначений ст. 36 КПК України. Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений:

- починати досудове розслідування;
- мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування;
- доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування;
- доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій,

Теорія та практика виконання процесуальних гарантій у кримінальному процесі

негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії;

- доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

- призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом;

- скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих;

- ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого у випадках неефективного досудового розслідування;

- приймати процесуальні рішення у випадках щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування;

- погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання;

- повідомляти особі про підозру;

- пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права;

- затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання;

- звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

- підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення;

- погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням до суду;
- оскаржувати судові рішення.

Сторона захисту у кримінальному провадженні включає в себе учасників на підставі належних прав та обов'язків, які визначені у стст. 42-54 КПК України. Їх можна класифікувати таким чином: підозрюваний; обвинувачений; законний представник підозрюваного, обвинуваченого; захисник.

Процесуальний статус підозрюваного, згідно зі ст. 42 КПК України, охоплює його права та обов'язки:

- знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують;
- бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення;
- на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату;
- не свідчити нічого з приводу підозри проти себе, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання;
- давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати;
- вимагати перевірки обґрунтованості затримання;
- у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – на негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування;
- збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази;
- брати участь у проведенні процесуальних дій;
- під час проведення процесуальних дій ставити запитання,

Теорія та практика виконання процесуальних гарантій у кримінальному процесі

подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;

- заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

- заявляти відводи;

- ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування;

- одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

- оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді;

- вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися;

- користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

Процесуальний статус потерпілого визначений стст. 55–57 КПК України.

Процесуальний статус захисника включає в себе згідно зі стст. 45–54 КПК України: захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику; захисник має право брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участі підозрюваного, обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту – такі ж побачення без обмеження кількості та тривалості.

Інші учасники кримінального провадження визначені стст. 60–74 КПК України. До них належить: заявник; цивільний позивач; цивільний відповідач; представник цивільного відповідача; представник цивільного позивача; свідок; перекладач; експерт; спеціаліст; секретар судового засідання; судовий розпорядник.

Учасники кримінального провадження виконують свої повноваження виходячи зі свого процесуального статусу. Саме це є основою до вирішення основних проблем. У правах і обов'язках не тільки фіксуються способи, стандарти поведінки, які держава вважає обов'язковими, корисними, доцільними для нормальної життєдіяльності соціальної системи, а й розкриваються основні засади взаємовідносин між державою, людиною і громадянином.

Процесуальний статус визначається, з одного боку, наявністю у учасника його правоздатності, дієздатності, а з іншого – правовідносинами між ним і державними органами, що мають державно-владні повноваження та здійснюють кримінальне провадження.

На підставі цього можна надати теоретичну модель правового статусу учасника кримінального провадження.

До процесуальних повноважень сторін обвинувачення входять:

- виконання кримінального провадження, прийняття процесуальних рішень: складання повідомлення про підозру, обвинувального акта щодо кваліфікації кримінального правопорушення;
- виконання завдання кримінального провадження на підставі функціонального розподілу прав та обов'язків;
- здійснення кримінального переслідування відносно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. У Кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПКУ) дані повноваження визначено як притягнення до кримінальної відповідальності.

Спеціальний статус сторони обвинувачення включає в себе: здійснення посадових обов'язків, виходячи з функції державної установи, а саме проведення процесуальних, слідчих розшукових, негласних слідчих (розшукових) дій; обов'язок роз'яснити встановлені КПК України кримінально-процесуальні права та обов'язки учаснику процесу (в окремих випадках надати йому довідку із вказаними правами).

Державний характер кримінально-процесуального статусу сторони обвинувачення має позитивні та негативні, об'єктивні та суб'єктивні моменти.

Сторона захисту здійснює на підставі закону відстоювання прав і охоронюваних законом інтересів та свобод людини, а також забезпечує захист прав держави або суспільства від кримінальних правопорушень у кримінальному провадженні.

КПК України надав можливість стороні захисту здійснити заходи щодо збирання, оцінки доказів у кримінальному провадженні.

Сторона захисту має певні елементи функціонального забезпечення своїх процесуальних дій під час захисту прав та свобод людини та громадянина у кримінальному провадженні; вчиняти певні дії; у разі порушення забезпечити захист прав та свобод; сторона захисту має повноваження щодо оскарження процесуальних дій та рішень слідчого, прокурора до слідчого судді на стадії досудового провадження; на стадії судового провадження сторона захисту має право на внесення клопотання, скарги щодо поновлення порушених прав та свобод людини та громадянина.

Якщо розглядати вказані аспекти у кримінальному провадженні, то можна констатувати, що на процесуальний статус впливають обставини, які пов'язані з реалізацією завдань кримінального провадження; підтримання рівня державної безпеки; рівновага між взаємно протилежними інтересами; забезпечення правового регулювання закріплених у законі прав та обов'язків.

Виходячи з основних положень правового статусу учасників кримінального провадження, можна встановити розподіл на такі правові категорії.

Перша категорія – обвинувачення, її можна визначити як встановлення обставин кримінального правопорушення, особи яка його вчинила. Функцію обвинувачення виконують державні органи, що здійснюють кримінально-процесуальну діяльність, а саме прокурор; слідчий органу досудового розслідування; керівник органу досудового розслідування; оперативні підрозділи досудового розслідування.

Друга – захист, який включає учасників кримінального провадження, що мають свій інтерес. Їх процесуальні права, обов'язки і правовий статус чітко визначені законом, вони не зобов'язані доводити свою вину або невинуватість. Порушення їх процесуальних прав і обов'язків спричиняє скасування або зміну обвинувачення.

Третя категорія включає в себе інших учасників кримінального провадження. Можна визначити таких учасників, які мають права та виконують обов'язки: заявник; цивільний позивач; цивільний відповідач; представник цивільного відповідача; представник цивільного позивача; свідок; перекладач; експерт; спеціаліст; секретар судового засідання; судовий розпорядник.

Четверта категорія – це виходячи з функціонального призначення правосуддя – слідчий суддя, суддя, колегіальний суд.

Розглядаючи специфіку сторін кримінальної процесуальної діяльності, слід акцентувати увагу на правових особливостях, які включають процедуру дії кримінально-процесуальних функцій. На підставі визначення функцій у кримінальному провадженні, а саме кримінального переслідування, кримінального захисту, вирішення матеріалів кримінального провадження та правосуддя, яке закінчується ухваленням вироку, можна зробити висновок, що не всі сторони та учасники мають дані функції. Їх можна розділити на функції, які мають сторона обвинувачення або захисту, та функції, що мають учасники кримінального провадження.

Наприклад, потерпілий визначений у КПК України як сторона обвинувачення. Таким чином він здійснює функцію обвинувачення та кримінального переслідування відносно підозрюваного, тому що має матеріальні, правові претензії. Якщо під час досудового розслідування або ухвалення вироку підозрюваний (обвинувачений) усі матеріальні претензії відшкодує, а потерпілий відмовляється від обвинувачення, то ознаки його правового статусу змінюються, він не братиме участь в обвинуваченні підозрюваного.

Інший приклад – це співробітники патрульно-постової служби МВС України здійснювали огляд території та затримали особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, а саме крадіжку речей з автомобіля, що перебував на стоянці біля будинку. Затримана особа була доставлена до райвідділу поліції. Слідчий зафіксував фактичні дані, які свідчать, що особа вчинила правопорушення. Під час проведення слідчих дій було встановлено потерпілого, який був викликаний для допиту до слідчого. Однак заявник відмовився від подачі заяви про вчинене кримінальне правопорушення та від матеріальних претензій. За процедурними положеннями КПК України, якщо немає заяви про вчинене кримінальне правопорушення, то слідчий не має права проводити досудове розслідування. КПК України побудовано на засадах змагальності сторін, тому заява є позовом щодо початку кримінального провадження, якщо заяви немає, то публічні засади обмежені. У цьому випадку прокурор вирішує питання щодо закриття кримінального провадження, а суддя повинен прийняти рішення про закриття кримінального провадження або ухвалити вирок.

Функціональний розподіл включає в себе постійні та змінні ознаки. Перша ознака визначається обставинами, що обумовлюють появу учасника у кримінальному провадженні. При цьому мається

на увазі два моменти: потенційна можливість вступу у процес і спосіб її реалізації.

Друга – становить мотив кримінальної процесуальної діяльності. Він визначається, по-перше, положеннями кримінально-процесуального закону, по-друге, службовими обов'язками виконавця кримінально-процесуального закону.

Третя – визначається особистими та законними інтересами учасників кримінального провадження.

Четверта – правами й обов'язками, покладеними кримінальним процесуальним законом на учасника.

П'ята ознака передбачає прийняття процесуального рішення, обов'язкового для кожного учасника процесу.

На підставі зазначеного можна зробити висновок, що саме процесуальний статус учасників кримінального провадження визначений у КПК України, але не встановлений до кінця з теоретичних основ кримінального процесуального права. З одного боку, учасники процесу підрозділяються на підставі розподілу за процедурною діяльністю їх участі. (КПК встановив їх визначення як сторони). З іншого – за функціональним розподілом, а саме кожен учасник кримінального провадження виконує свої функції та бере участь під час досудового розслідування та судового розгляду. Ці теоретичні розбіжності треба усунути шляхом надання положенням КПК єдиного змісту.

1.3. Юридична відповідальність у структурі процесуального статусу учасника кримінального провадження

Метою дослідження є визначення загальних положень юридичної відповідальності у кримінальному провадженні, які на підставі процесуального статусу повинні мати його учасники, та встановлення видів, класифікації юридичної відповідальності.

Класифікація (від лат. *classis* – розряд і лат. *facere* – робити) – особливий випадок застосування логічної операції поділу обсягу поняття, що являє собою деяку сукупність поділів «розподіл деякого класу на види, розподіл цих видів».

Класифікація – це осмислений порядок речей, явищ, поділ їх на різновиди згідно з будь-якими важливими ознаками. Класифікація призначена для постійного використання в будь-якій науці або галузі практичної діяльності.

Підставами поділу в класифікації вибирають ознаки, істотні для даних предметів. У цьому випадку класифікація виявляє істотні подібності та відмінності між предметами і має пізнавальне значення. В інших випадках, коли мета класифікації полягає лише в систематизації предметів, як підставу обирають ознаки, зручні для цієї мети.

З розвитком знань відбувається уточнення і зміна класифікацій. Це зумовлюється необхідністю теоретичного пізнання, осмислення, складання повноцінної концептуальної моделі пізнаваного явища. Результатом його успішного дослідження і розробки класифікації за різними критеріями є повноцінне з'ясування, побудова якісної концептуальної системи і подальше вдосконалення отриманого результату або використання в інших наукових пошуках.

Юридична відповідальність, яка входить у поняття правового статусу, охоплює значний обсяг юридичних напрямів, який забезпечує виконання гарантій учасників провадження.

Л. В. Карабут [62, с.137], З. Ф. Коврига [67], О. С. Мазур [94, с.183], Л. К. Трунова [182, с.78], В. Д. Чабанюк [191, с.124] та ін. у дослідженнях багато уваги приділяли вивченню видів юридичної відповідальності. Вони визначали критерії розмежування, а саме функціональні критерії юридичної відповідальності (негативний і позитивний види), галузь застосування (адміністративна, кримінальна, кримінально-процесуальна тощо).

Термін «відповідальність» є досить багатозначним і означає почуття відповідальності та певну поведінку. Її можна підвищити, взяти на себе або звільнити від неї.

С. М. Івахненко, Т. В. Омельченко, Н. М. Оніщенко юридичну відповідальність розглядають як підвид соціальної відповідальності [54, с. 20; 119, с. 13; 120, с. 21].

Учені розуміють відповідальність як обов'язок суб'єкта суспільних відносин усвідомлено вибирати варіанти поведінки згідно з вимогами соціальних норм, що реалізується в дотриманні цих норм, а в разі скоєння вчинків, що суперечать вимогам суспільства, зазнавати несприятливих наслідків морального, фізичного або майнового характеру.

Наведене теоретичне положення містить внутрішній і зовнішній аспекти. Внутрішній компонент пов'язаний зі ставленням особи до виконання передбачених обов'язків, а зовнішній – передбачає відповідальність у разі порушення правил поведінки або невиконання покладених обов'язків.

Поняття «відповідальність» включає декілька складових: політична; громадянська; правова (юридична); моральна. Ці види були предметом розгляду окремими вченими, які визначали відповідальність під час правового регулювання правовідносин.

Визначення класифікації правовідносин включає зміст загально-регулятивних правовідносин, які мають дві складові – загальні та правові суб'єктні правовідносини. Абсолютні правовідносини, які більш детально визначені у цивільному праві, характеризуються правом власності, а саме суб'єктивне право власності відповідає обов'язку іншої сторони мати суб'єктивний обов'язок. Правовідносини виникають та закінчуються у разі дії юридичного факту, а саме під час дії або події. Сторони, які вступають у дані правовідносини, реалізують свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Усі факти, які проявляються у юридичних нормах, можна згрупувати. Перша група включає виникнення правовідносин. Друга – фактичні обставини, які враховуються під час дії правовідносин та реальну поведінку людини на підставі виниклих життєвих ситуацій та відповідальності за порушення законодавства.

Юридична відповідальність відрізняється від інших видів відповідальності правовими підставами, учасниками, які беруть участь у кримінальному провадженні, процедурою та порядком застосування, процесуальним примусом.

Юридичну відповідальність можна визначити у таких ознаках:

- вона має державний примус, тобто юридична відповідальність завжди тягне примус з боку держави;
- реалізація цього виду відповідальності повинна обов'язково відбуватися у процесуальній формі;
- застосування юридичної відповідальності тягне реакцію суспільства в особі його державних органів, що характеризується засудженням дій правопорушника; підставою застосування юридичної відповідальності служить правопорушення.

Безперечно, такі ознаки притаманні лише ретроспективній відповідальності.

О. В. Зелена визнає відмінності юридичної відповідальності від інших видів соціальної групи та вказує на юридичну відповідальність у двох аспектах: норм матеріального і процесуального права. Причому процесуальне право лише регулює порядок і умови застосування

юридичної відповідальності за правопорушення, є однією з форм прояву державного примусу [53, с. 35].

Визнаючи конкретність критеріїв відокремлення, слід звернути увагу на його невідповідність окремим видам кримінальної процесуальної відповідальності.

Прикладом є грошове стягнення, що в матеріальному, процесуальному плані передбачено нормами кримінального процесуального закону. Отже, не можна вважати критерієм виділення юридичної відповідальності поєднання норм матеріального і процесуального права.

Галузь кримінального провадження не обмежена одним різновидом відповідальності. Під час кримінального провадження може бути застосована цивільна, матеріальна, моральна, громадянська та інші види відповідальності.

На відміну від інших видів юридична відповідальність у разі необхідності може діяти і має потенційну можливість забезпечити повноцінну дієвість кримінального провадження. Допустивши кримінальне правопорушення, особа не обов'язково може це усвідомити, відчувати провину.

Юридична відповідальність, порівняно з іншими видами, має більше можливостей гарантувати виконання учасниками кримінального провадження покладених обов'язків.

Незаперечну цінність для глибокого пізнання змісту та призначення юридичної відповідальності має її розгляд у позитивному і негативному вимірі.

О. А. Мусаткіна зазначає, що юридична відповідальність формує правомірну поведінку через правові санкції. Юридична відповідальність, яка не забезпечена заходами державного примусу, переконання закріпленими в санкціях правових норм, стає беззахисною і втрачає свої специфічні методи забезпечення [111, с. 20].

М. С. Кельман і О. Г. Мурашин у позитивному значенні розглядають юридичну відповідальність як прояв добросовісного виконання людьми обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей і окремою особою, іншими словами, це відповідальне ставлення до виконання обов'язку. Ретроспективна відповідальність, на думку дослідників, настає саме в силу того, що суб'єкт своїми діями порушує відносини юридичної відповідальності, чинить безвідповідально. Тому ретроспективна юридична

відповідальність – це також правові відносини, але конкретні, індивідуалізовані, що виникають на підставі правопорушення [63, с. 353].

С. М. Прокоф'єва вважає, що справедливість ретроспективної юридичної відповідальності пов'язана з відповідальністю за вчинене правопорушення. Це не означає, що вказані категорії необхідно протиставляти, навпаки, обидва аспекти повинні взаємодіяти, тому що вони відіграють важливу роль у становленні правової держави, зміцненні законності та правопорядку в суспільстві [136, с. 90].

Таку властивість відповідальності не можна оминати в галузі кримінального провадження, у системі якого також мають бути як негативна, так і позитивна відповідальності, які мають взаємодіяти, забезпечуючи належну поведінку учасників провадження.

У правозастосовній діяльності переважно застосовується відповідальність у негативному розумінні. Як було зазначено вище, це можна пояснити сучасним станом суспільства, низьким рівнем культури і відсутністю загальної суспільної ідеї на державному рівні. Тому дієвість, як і права загалом, значною мірою забезпечує негативна відповідальність.

Позитивний аспект відповідальності зачіпає більш глибокі рівні організації як суспільства в цілому, так і окремих його складових, презентуючи ціннісний показник суспільного життя, те, що спонукає людей діяти відповідно до правових норм виходячи з власного бажання і своїх почуттів.

О. Ф. Скакун, О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко позитивним аспектом називають елементи варіантів поведінки на рівні, що перевищує загальні вимоги (моральне ставлення до виконання обов'язків) [158, с. 430; 175, с. 554].

Так само визначають позитивну відповідальність А. О. Ляш і А. А. Благодир [93, с. 24].

І. О. Мінгес звертає увагу на розуміння юридичної відповідальності як явища, що не завжди пов'язане з примусом. При цьому наголошується на позитивній юридичній відповідальності, під якою розуміється сумлінне виконання особою своїх зобов'язань, обов'язку сьогодні і в майбутньому [103, с. 72].

Тут доречно звернути увагу на очевидну помилку. Сумлінне виконання не можна називати юридичною відповідальністю взагалі. До відповідальності можна віднести лише внутрішнє ставлення особи до певних дій.

У просторі наукової думки пропонуються й інші тлумачення, що повноцінно не охоплюють позитивної юридичної відповідальності.

Ю. І. Стецовський вважає, що юридична відповідальність полягає в обов'язку виконувати певну діяльність, окреслену правом. Юридична відповідальність становить особливу систему заходів, що стимулюють правомірну поведінку і (або) запобігають неправомірній поведінці. Він виділяє поняття позитивної юридичної відповідальності і називає нею особливу систему дій щодо схвалення та заохочення [162, с. 45].

Таке розуміння не включає аспект, пов'язаний з покаранням, який тягне необхідність коректування особою власної поведінки відповідно до норм права і не порушує питання про застосування санкцій. Якщо ретроспективна відповідальність настає у вигляді позбавлення особи певних цінностей, то позитивна не повинна впливати, або підвищувати їх рівень. Відповідно, заходи заохочення належать до останнього підвиду, а позитивна відповідальність покриває обидва елементи.

О. П. Донченко активною (позитивною) відповідальністю називає усвідомлення особою своїх обов'язків перед суспільством, розуміння у цьому сенсі значення своїх дій. Обидва види відповідальності, тобто позитивна і негативна, є пов'язаними. Чим вищий рівень позитивної відповідальності, тим повніше виконуються правила поведінки. Ретроспективна відповідальність не повинна виходити за межі юридичного простору [44, с. 35].

О. А. Мусаткіна, погоджуючись з М. В. Вітруком, зазначає, що одним з аспектів позитивної юридичної відповідальності є слугування громадському і особистому обов'язку, який є серйозним мотивом правомірної поведінки. Вона вказує, що позитивна юридична відповідальність є первинною щодо негативної і виникає з моменту закріплення її в нормативно-правовому акті. Таке розуміння відображає профілактичне призначення юридичної відповідальності [111, с. 14].

Не менш ідеологізоване визначення позитивної відповідальності пропонує В. А. Рибаків, який вважає, що позитивна юридична відповідальність є стимулятором правомірної поведінки громадян і відіграє організуючу та виховну мобілізуючу роль у досягненні цілей держави і права. Для неї, на думку дослідника, характерні такі ознаки, як добровільність й ініціативність виконання обов'язків, самодисципліна, висока правова свідомість [150, с. 19].

А. О. Осауленко цілком слушно визнає суттєві розбіжності в наукових положеннях і називає об'єднуючий момент: практично всі прихильники перспективної відповідальності виходять із того, що юридична відповідальність, як він вважає, виникає не тільки тоді, коли відбулося порушення норм права [122, с. 24].

Але те, що цю відповідальність робить юридичною, не може ґрунтуватися лише на моральній чи ідейній основі.

З цього приводу доцільно навести визначення позитивної відповідальності у широкому сенсі, запропоноване М. І. Селіним. Він називає цим явищем ставлення особи до інших людей, суспільства, держави, до виконання цією особою певних вимог, стану її свідомості і правильного розуміння нею своїх обов'язків. Така відповідальність називається позитивною і розглядається в «перспективному» аспекті як можлива відповідальність за майбутні протиправні дії [157, с. 26].

Саме останній елемент має бути покладений в основу розуміння такого виду юридичної відповідальності, який пов'язаний з покаранням за скоєння негативного або корисного для суспільства правопорушення.

Інші складові характеризують позитивну відповідальність, мають належати до змісту таких явищ, як моральна відповідальність, суспільна.

Позитивна відповідальність проявляється в напрямі належної поведінки (є неважливим, чи знала особа про нормативне закріплення певної моделі поведінки), знань або припущень про наявність відповідальності. Тобто особа вдається до певної поведінки і готова понести відповідальність у позитивному вигляді або розуміє невідворотність застосування до себе санкцій у разі вчинення правопорушення.

Крім відповідальності у змісті цього явища, як було зазначено, доцільно розглядати майбутню поведінку і мають належати до позитивного різновиду у вигляді наслідків за належне виконання особою покладених обов'язків.

Д. С. Пікельний, розглядаючи запропоновану Д. М. Беккером проекцію юридичної відповідальності на площину прямокутної системи координат, зазначає, що по осі ординат нижче нуля відкладаються різні санкції, які застосовуються за правопорушення, вчинені суб'єктами кримінальних процесуальних правовідносин, а вище нуля – різні заохочення, пов'язані з особливо позитивною діяльністю учасників кримінальних процесуальних правовідносин [127, с. 166].

С. С. Охріменко, В. В. Рожнова вважають безперечним факт існування у теорії права санкцій. Варто зауважити, що ця думка була висловлена за чинності КПК України 1960 року, проте проблема залишається нерозв'язаною у сучасному КПК України [124, с. 32; 144, с. 130].

С. М. Прокоф'єва відносить до закриття кримінального провадження у зв'язку з дійовим каяттям, закриття кримінального провадження за примиренням з потерпілим [137, с. 85].

Близьку за змістом думку висловлює Г. С. Русман, яка зазначає, що позитивним правовим наслідком, а відповідно і метою заохочування суб'єкта в кримінальному судочинстві є не конкретне матеріальне чи моральне благо, а звільнення від кримінальної відповідальності або зменшення розміру можливого покарання [149, с. 163].

Подібної думки дотримується І. І. Митрофанов [104, с. 157].

Наведені твердження надають положення, які можна визначити. По-перше, звужують сферу застосування відповідальності. По-друге, більшою мірою лежать у площині кримінального права, а не кримінального процесу. Безумовно, сферу кримінального процесуального заохочення в окремих випадках неможливо уявити чітко відокремленою від кримінально-правового напрямку.

Наприклад, якщо обвинуваченому загрожує покарання у вигляді позбавлення волі, то 200 гривень за позитивну поведінку йому пропонувати не доцільно.

Слід визнати цілком слушним розуміння заохочення підозрюваного або обвинуваченого у кримінальному провадженні через вплив на кримінально-правовий результат. Але таке твердження не стосується інших учасників. Таким учасником може виступати, наприклад, свідок або понятий. Це може бути пов'язано із ретельним і якісним виконанням ними певних обов'язків. З одного боку, свідок попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання. З іншого – є якісний показник, який може реалізувати свідок. Це буде виражатися в тому, що зазначений учасник намагатиметься, грунтуючись на особистій ініціативі, пригадати деталі побаченого або сформувати повноцінну картину події. Подібне ставлення можна висловити відносно понятого, якого може бути залучено для проведення великого за обсягом обшуку, наприклад, у багатьох приміщеннях.

В. Т. Нор, А. А. Павлишин вказують на ознаки відшкодування, які пов'язані з виплатою компенсації кримінальних процесуальних витрат [114, с. 77].

Вважаємо очевидною помилковість таких міркувань.

Звертаючись до проблеми правового статусу, слід визнати правильною наукову позицію Н. Л. Соломеник, яка уточнює положення реалізації позитивної відповідальності виключно зі змістом покладених обов'язків. Правовий статус суб'єкта пов'язаний не тільки з правами, але й обов'язками. Зведення позитивної відповідальності лише до обов'язків, як вважається, звужує соціальне призначення. Саме реалізація наданих суб'єктивних прав свідчить про високу соціальну активність та реалізацію позитивної відповідальності суб'єкта [164, с. 27].

Як відомо, право завжди кореспондує обов'язку особи, а тому правильне ставлення до власних прав є належним ставленням до обов'язків інших учасників. У разі обережного ставлення до обов'язків держави зменшуються витрати на державний механізм. Прикладом може бути дійове каяття, примирення з потерпілим, співпраця зі слідством та ін.

Наведені положення зумовлюють необхідність дослідження позитивної відповідальності. Такий підхід не лише сприятиме виконанню учасниками провадження накладених обов'язків, а підвищить авторитет держави, за розумного застосування дозволить зменшити державні витрати і створить умови для максимальної добровільності громадян брати участь у правоохоронній діяльності.

В. В. Романова вважає, що подальший науковий розвиток цього напрямку передбачає визначення умов і меж застосування позитивної юридичної відповідальності, яка застосована позитивною відповідальністю [147, с. 75].

Державу в кримінальному провадженні представляють посадовці, до яких можуть застосовуватися дисциплінарні заходи.

Об'єкт повністю збігається із відповідним елементом складу правопорушення. Події, що тягнуть настання кримінального процесуального діяння, мають відбуватися в межах кримінально-процесуальних правовідносин або позначатися на них.

Об'єктивна сторона є найскладнішою серед інших ознак. Не є проблемним визначити ознаки корисного діяння і причинно-наслідкового зв'язку з його відповідним результатом. Багато питань викликають позитивні наслідки і механізм їх встановлення. Слід зазначити, що не завжди діяння має безпосередньо тягти настання таких наслідків. Головним чинником має стати внутрішнє ставлення особи, яка

намагається досягти корисного ефекту шляхом виконання своїх обов'язків і додаткового застосування прав.

Суб'єктивна сторона діяння претендує визначати бажання особи правильно діяти і досягти позитивних наслідків. Непрямий умисел у цьому випадку є недопустимим.

О. О. Носкова доводить, що на відміну від фактичної підстави позитивної юридичної відповідальності, під якою розуміється правомірна поведінка, підставою для застосування правових норм є наявність заслуженої (активної) поведінки, що перевершує звичайні вимоги, тобто вчинення правомірного вчинку, пов'язаного з надвиконанням суб'єктом своїх обов'язків або з досягненням ним загальноновизнаного корисного результату [115, с. 72].

У цьому висловленні є дві ключові позиції. Перша вказує на вторинність діяння відносно результату, який фактично визначає наявність користі в діях особи. Друга – на надвиконання обов'язку або застосування прав.

У цьому випадку можна віддати перевагу першій позиції. Якісний результат не завжди визначає раціональність застосування такого виду відповідальності. Останній елемент слід розглядати як мету дій особи, яка може бути і не досягнутою, виходячи з обставин, які не залежать від цієї особи.

Ф. М. Багаутдінов, Ю. М. Белозеров розподіляють фактичні наслідки людської поведінки на корисні, нейтральні або шкідливі для суспільства. Вчинок і його наслідки виступають як юридичний факт, що тягне за собою зміну, припинення або виникнення правовідносин. З огляду на наслідки вчинку держава дає йому юридичну оцінку. Надпозитивна поведінка і соціально корисний результат можуть спонукати до застосування заходів процесуальної процедури до особи. Це заслуженість; добровільність; юридична схвильованість; взаємна вигідність для суспільства та суб'єкта; наявність засобів стимулюючого характеру [11, с. 96; 13].

Кримінально-процесуальне право включає у правові норми елементи не тільки процесуального примусу. Для повного визначення процесуального статусу учасників кримінального провадження, визначення положень юридичної відповідальності можна розглянути механізм її застосування стосовно окремих учасників.

Перша ознака полягає в тому, що особа під час процесуальної діяльності має докласти зусиль для отримання позитивного результату.

Друга – частково збігається із суб'єктивною стороною кримінального правопорушення, а саме особа має діяти з прямим умислом і в умовах вільного вибору правила поведінки. Обов'язково має бути можливість альтернативної поведінки.

Деякі зауваження викликають такі ознаки, як «взаємовигідність для суспільства та суб'єкта» і «наявність засобів стимулюючого характеру». У кримінально-процесуальному праві наявність цих елементів в одних випадках не є обов'язковою, а в інших – взагалі буде суперечити меті.

Наприклад, особа надала фактичні дані, що потягло матеріальну, фізичну, моральну шкоду, яка є важливою для кримінального провадження.

Висновок полягає в тому, що у кримінальному провадженні необхідна наявність належного учасника, що є суб'єктом кримінального провадження, який брав участь у певних правовідносинах і добровільно, заслужено із прямим умислом виконував покладені на нього обов'язки та використовував надані права; активних дій з його боку, що були направлені на отримання корисного результату.

Кримінальна процесуальна діяльність має досить тісний зв'язок з негативною юридичною відповідальністю. Цей вид відповідальності породжується недобросовісною поведінкою учасників кримінального провадження, під час якої суб'єкти не виконують покладених на них обов'язків або допускають порушення прямої заборони.

У науковій літературі підхід до відповідальності, що обмежується ретроспективною формою як реакцією держави на скоєне правопорушення, відносять до розуміння у вузькому сенсі.

С. В. Бажанов у цьому значенні юридичною відповідальністю називає обов'язок особи, що передбачено законом [12, с. 339].

П. В. Прилуцький розглядає у загальних рисах ретроспективну юридичну відповідальність як державно-правову форму. Ретроспективна юридична відповідальність пов'язана з правопорушенням, яке вже відбулося, цей факт констатовано у належному правовому документі. Доведений склад правопорушення є єдиною підставою реалізації негативної юридичної відповідальності [134, с. 162].

Юридична відповідальність застосовується переважно у ретроспективному вузькому розумінні, а саме як самотійність слідчого, незалежність судді або експерта. З огляду на наявність впливу на зміст кримінального процесу вчені вважають за необхідне розробити чіткий перелік кримінально-процесуальних правопорушень.

Отже, ретроспективна відповідальність є багатограним явищем, яка охоплює майже всіх учасників кримінального провадження, всі стадії і всі основні галузі правової діяльності. Вважаємо, що на цей час оптимальним буде розробка підходу, який надасть можливість визначити мінімальний рівень правового врегулювання конкретного виду відповідальності з метою його подальшого дослідження і вдосконалення.

Для повноти цього дослідження і формування повноцінного розуміння юридичної відповідальності буде недостатнім розгляд цієї категорії в позитивному (перспективному) і негативному (ретроспективному) аспектах, існує поділ юридичної відповідальності на види за такими ознаками, як галузева належність і характер правопорушень. Тому найпоширенішими видами юридичної відповідальності вважаються кримінальна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна відповідальності.

М. І. Вітрук, Ю. М. Грошевой, М. П. Трофімова вважають, що така класифікація юридичної відповідальності є загальновизнаною серед науковців, які зазначають, що вказаний підхід може застосовуватися лише щодо негативної відповідальності [31, с. 19; 34, с. 152; 181, с. 103].

Д. С. Пікельний розподіляє на певні види лише негативну (ретроспективну) відповідальність, який зазначає, що всі ці види знаходять своє застосування під час реалізації відповідальності за кримінальні процесуальні правопорушення. Відповідальність за кримінальні процесуальні правопорушення може бути у формі кримінальної, кримінально-процесуальної, адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової [125, с. 162].

Кожний вид правопорушення тягне за собою певні санкції відповідних галузей права. Залежно від ступеня суспільної шкідливості це можуть бути цивільно-правова, кримінально-процесуальна, адміністративна, кримінальна відповідальність. Наведений перелік не відповідає градації відповідальності за рівнем шкідливості, але є близьким до цього. Суттєві зауваження виникають під час порівняння санкції кримінального процесуального права і адміністративного права. Наприклад, обрання запобіжного заходу у вигляді утримання під вартою і адміністративний арешт. Такий розподіл не може надати юридичній науці точної логічної схеми щодо застосування в кожному окремому випадку конкретної відповідальності. Таку схему можна отримати лише за умови системного дослідження названих видів відповідальності, дослідження їх меж і визначень.

На підставі наведеного подальшого розгляду змісту і визначення місця юридичної відповідальності у кримінальному провадженні вважаємо за доцільне на основі розподілу цієї відповідальності визначити такі види: кримінальний, кримінально-процесуальний, адміністративний, дисциплінарний та цивільно-правовий.

Кримінальна відповідальність є найсуворішою забезпечувальною силою у кримінальному провадженні. Підставою для її настання є кримінальне правопорушення, яке характеризується найвищим ступенем суспільної небезпечності.

Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін відмежовують кримінальну відповідальність від адміністративної за об'єктивними і суб'єктивними ознаками кримінального правопорушення [75, с. 37].

Є безумовним, що кримінально-правовий напрям як гарантія забезпечення виконання учасниками покладених обов'язків, які не є обвинуваченими або підозрюваними, реалізується у вигляді ретроспективної форми відповідальності. Невиконання таких обов'язків має створювати подію кримінального процесуального правопорушення і злочину. Позитивної форми відповідальності кримінальне право прямо не передбачає. Зазначений різновид відповідальності щодо цієї галузі права може існувати лише у профілактичному аспекті як усвідомлення особою негативних наслідків у разі скоєння протиправного вчинку.

С. І. Селецький у підручнику «Кримінальне право» вказує, що злочином є суспільно небезпечне, протиправне, кримінальне діяння, вчинене фізичною особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Суспільна небезпека є матеріальною ознакою злочину, яка полягає в тому, що злочинне діяння або заподіє шкоду, або містить у собі реальну загрозу заподіяти таку шкоду відносинам, благам й інтересам особи, суспільства, держави, які охороняються кримінальним законом [156, с. 151].

Кримінальна відповідальність передбачена для найсуттєвіших і найнебезпечніших кримінальних правопорушень (злочинів). Такі правопорушення стосуються невиконання особою обов'язків, що є найважливішими для процесу, і їх невиконання прирівнюється до діяння, яке характеризується суспільною небезпекою.

Такими відносинами, відповідно до предмета цього дослідження і меж, що визначають застосування відповідальності за порушення, є лише кримінальні процесуальні правопорушення, пов'язані з невиконанням особою покладених на неї обов'язків.

Ухилення від виконання покладених обов'язків має відповідати критеріям криміналізації таких діянь для забезпечення їх виконання гарантіями кримінально-правового напрямку.

Є. М. Блажівський визначає критерії, які узагальнили наукові погляди: суспільну небезпеку поведінки, яка вимагає кримінально-правової заборони та відносну поширеність такої поведінки в суспільстві [18, с. 24].

Ці умови визнання діяння кримінальним мають вказувати на ті порушення кримінального процесуального характеру, що мають бути криміналізовані під час подальшого вдосконалення кримінально-процесуального і кримінального законодавства.

КК України приділяє суттєву увагу кримінальному провадженню та має главу «Злочини проти правосуддя». Родовим об'єктом кримінальних правопорушень є суспільні відносини, які забезпечують нормальну, регламентовану законодавством діяльність суду і органів, що йому сприяють, з реалізації завдань і цілей у сфері здійснення правосуддя.

В. І. Борисов, Ю. В. Гродецький, В. І. Тютюгін поняття правосуддя використовують у кримінальному праві в широкому значенні. Вони визначають не лише специфічну діяльність суду з розгляду кримінального провадження, а також діяльність слідчого органу досудового розслідування, прокуратури, установ, які виконують вирок суду, що набрав чинності, а також діяльність окремих осіб, уповноважених законом на участь у судочинстві: захисника, представників особи з надання правової допомоги, судових експертів тощо [55, с. 7].

Серед кримінальних процесуальних правопорушень інтерес мають становити саме ті, що покликані забезпечувати виконання процесуального обов'язку окремими учасниками провадження. До таких правопорушень можна віднести діяння, передбачені рядом статей КК України: ст. 371 «Завідомо незаконні затримання, привід або арешт», ст. 372 «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності», ст. 373 «Примушування давати показання», ст. 374 «Порушення права на захист», ст. 375 «Постановлення суддею (судом) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови», ст. 376 «Втручання в діяльність судових органів», ст. 380 «Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист», ст. 381 «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист», ст. 382 «Невиконання судового рішення», ст. 383 «Завідомо

неправдиве повідомлення про вчинення злочину», ст. 384 «Завідомо неправдиве показання», ст. 385 «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків», ст. 387 «Розголошення даних досудового слідства або дізнання», ст. 388 «Незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації».

Розглядаючи відповідальність, яку може понести учасник провадження, зазначимо, що наведений перелік охоплює найсуттєвіші кримінальні правопорушення. Кримінальна відповідальність передбачена щодо конкретних учасників провадження, якими є слідчий, прокурор (наприклад, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності), свідок або потерпілий (за завідомо неправдиве показання), слідчого судді, судді (за віднесення суддею / суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали.

Отже, кримінальна відповідальність має застосовуватися як наслідок кримінальних правопорушень, яким притаманна поширеність у кримінальному провадженні і суспільна небезпечність, що вчиняються в межах відповідних правовідносин, пов'язаних із невиконанням учасником кримінального судочинства покладених обов'язків. Суспільна небезпечність полягає в тому, що правопорушник у кримінальному провадженні своїм діянням заподіює шкоду або діяння, містить у собі реальну можливість заподіяти таку шкоду кримінальним процесуальним відносинам, благам й інтересам особи, суспільства, держави, які охороняються кримінальним законом і є елементом зазначених правовідносин.

Наступним видом відповідальності, яку слід розглянути як забезпечувальний елемент кримінального провадження, є адміністративна відповідальність. Наведений вид, як і попередній, застосовується лише в ретроспективному розумінні. Позитивна форма можлива лише як запобіжний фактор, тобто такий, що вказує на потенційну можливість настання відповідальності за протиправні вчинки.

Адміністративне право під адміністративною відповідальністю передбачає загальнообов'язкові правила, які діють у державному управлінні адміністративних порушень та тягнуть за собою наслідки матеріального чи морального характеру.

Наведений вид відповідальності виконує важливу роль, регламентуючи перелік діянь, які за ступенем і напрямом шкідливості є близькими до тих, що тягнуть кримінальні процесуальні негативні наслідки.

Підставою застосування адміністративної відповідальності є вчинення особою адміністративного правопорушення (проступку), яким визнається протиправна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, що посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Згідно зі ст. 9 КУпАП очевидною є відсутність якісної ознаки адміністративної події, якою є суспільна небезпека. Цьому негативному прояву притаманна інша ознака, якою є суспільна небезпека та шкода. Під нею зазвичай розуміють те, що дія або бездіяльність заподіює або створює загрозу заподіянням шкоди об'єктам адміністративно-правової охорони, які зазначені у ст. 9 КУпАП. Коло подій, що визначені адміністративним законодавством, обмежено злочинами, передбаченими КК України.

С. В. Медведєва називає суспільною шкідливістю діяння, яке завжди є собою відхилення від належної поведінки, очікуваної від кожного, хто виконує певну соціальну роль у суспільних відносинах [102, с. 152].

А. Ф. Мота вважає, що суспільна шкідливість входить до обсягу поняття суспільної небезпеки [110, с. 71].

М. С. Богданова вдається до порівняння цієї категорії із суспільною небезпекою. Визначаючи питання співвідношення і змісту відкритими, вона погоджується з думкою Ю. І. Ляпунова, який пропонує не розділяти суспільну небезпеку, оскільки ця категорія відображає сутність одного й того ж явища. Є зрозумілим те, що «величина» небезпеки злочину і адміністративного проступку буде різною. А ця розбіжність, на думку вчених, саме і відображається в галузевій належності правопорушень (злочин або проступок) [20, с. 53].

У комплексі суспільну небезпечність розглядає М. В. Вітрук. Критеріями визначення ступеня суспільної небезпеки поведінки (дії або бездіяльності), на його думку, служать: значимість регульованих правом суспільних відносин; розмір заподіяної шкоди; спосіб, час і місце вчинення протиправного діяння; особистість правопорушника та інші фактори й обставини [31, с. 232].

З одного боку, можна визначити межі кримінальних правопорушень, де не існує адміністративних проступків. З іншого – проступок характеризується ознаками суспільної небезпеки.

Крім відсутності точних критеріїв, що дозволяють визначити суспільну небезпеку, у науковій літературі зустрічається думка Е. В. Гусельникова про те, що дані наслідки є обов'язковим елементом об'єктивної сторони лише цивільних правопорушень, а для кримінальних правопорушень, адміністративних і дисциплінарних проступків шкідливий наслідок не є обов'язковим [40, с. 17].

Важко не погодитися із наведеною тезою. Проте підхід створює подвійне ставлення до адміністративної відповідальності у кримінальному процесі, що охоплює визначення діянь, які мають шкідливі наслідки або були припинені до їх настання.

Наприклад, притягнення особи до адміністративної відповідальності за злісне ухилення від явки до органу, що веде провадження, може й не мати негативних наслідків у вигляді зволікання процесу в кримінальному провадженні, хоча одночасно таким наслідком можна вважати невиконання конкретної процесуальної дії у певний час.

Дисциплінарна відповідальність, яка є наступним видом, що підлягає дослідженню, у загальному розумінні виражається в накладенні адміністрацією підприємства, установи або організації дисциплінарних стягнень на осіб, які порушили трудову дисципліну. У кримінальному процесі вона проявляється у двох повноцінних формах: ретроспективній і позитивній (з урахуванням заохочення). Негативна форма дисциплінарної відповідальності настає у разі допущення правопорушення, а позитивна-виконує запобіжну функцію.

У змісті дисциплінарної відповідальності під час побудови системного розуміння виявляється багато проблем. Це пов'язано з тим, що порядок її застосування регулюється різними нормативними актами багатьох відомств.

На підставі аналізу законодавства дисциплінарну відповідальність умовно можна поділити на два види:

- загальну (санкції такої відповідальності застосовуються до всіх без винятку працівників);
- спеціальну (застосовується на підставі окремих нормативно-правових актів: статутів, положень, законів, і поширюється лише на певне коло працівників). До останніх належать заходи відповідальності, що застосовуються в органах судової влади, поліції, прокуратури, служби безпеки, митних та інших органах.

На відміну від інших видів відповідальності дисциплінарна у більшості визначень прямо передбачає зв'язок правопорушення із невиконанням особою службових обов'язків.

О. П. Гуляєв, Л. В. Гаврилюк підставою для виникнення негативного аспекту дисциплінарної відповідальності працівників ОВС називає вчинення дисциплінарного проступку – протиправного умисного чи необережного діяння (дії чи бездіяльності), яке посягає на службову дисципліну в державному органі, шляхом невиконання або неналежного виконання службових обов'язків, порушення заборон та обмежень, зловживання правами або скоєння вчинку, який ганьбить його як державного службовця або дискредитує орган, в якому він працює [38, с. 26].

Подібну думку наводить С. В. Медведєв [102, с. 99], В. В. Романова [146, с. 63].

Розглядаючи питання дисциплінарної відповідальності суддів, В. В. Городовенко звертає увагу не лише на підставу цієї відповідальності, якою є порушення обов'язку, а й на позитивну її функцію, щоб забезпечити запобігання (превенцію) можливості скоєння нових правопорушень [37, с. 167].

Наведені висловлення підтверджують безпосередній функціональний напрям дисциплінарної відповідальності, що полягає в забезпеченні виконання покладених обов'язків учасниками кримінального провадження.

Обов'язковою умовою є те, що виконання покладеного обов'язку щодо здійснення певної функції має здійснюватися і відповідно до спеціального порядку контролюватися державою. До визначеної групи входить слідчий, прокурор, суддя, слідчий суддя, експерт, секретар судового засідання, судовий розпорядник і у деяких випадках спеціаліст.

О. Г. Шнягін, В. П. Шибіко досліджують дисциплінарну відповідальність як дію цього юридичного явища відносно суддів. Вони називають цей вид відповідальності важливим засобом підвищення ефективності діяльності суддів, виконання ними своїх службових обов'язків та забезпечення прав та інтересів громадян і держави. Звертається увага лише на негативні поступки, які стають підставою для настання дисциплінарної відповідальності, і на те, що дисциплінарна відповідальність пов'язана з примусом, який виражається у встановленні для порушника певних обмежень [198, с. 75; 199, с. 16].

Такий підхід повністю викреслює з дисциплінарної відповідальності її позитивну форму, що є неприпустимим.

А. О. Осауленко, розглядаючи систему санкцій у публічному праві, зауважує, що ці елементи норм права мають передбачати заходи заохочення в рамках суспільних відносин, які упорядковуються диспозиціями [122, с. 130]. Враховуючи те, що головним зумовлюючим фактором кримінального провадження є публічність, це положення має безпосередньо стосуватися методології побудови норм кримінального процесуального права.

М. О. Горелов помилково стверджує, що позитивна відповідальність являє собою остаточну оцінку ефективності діяльності, що визначає певний результат [36, с. 19].

Безумовно, час вирішення питання про накладення позитивної відповідальності може збігатися з моментом прийняття кінцевого рішення, але в межах іншої галузі права, де відповідальність забезпечує певний механізм, виступаючи гарантією.

Крім теоретичних проблем, у розумінні цього явища існують практичні труднощі. Не можна залишити поза увагою механізм накладення дисциплінарної відповідальності, який має набагато нижчий гарантійний рівень досягнення справедливого результату, аніж, наприклад, механізм кримінального процесу. Це створює оптимальні умови для суб'єктивізму в результатах і в процесі визначення дисциплінарної відповідальності. Із самостійністю прокурора, незалежністю судді їх безпосередні керівники й особи уповноважені приймати рішення про застосування дисциплінарної відповідальності, отримують широкі можливості.

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що, по-перше, позитивна дисциплінарна відповідальність має бути обов'язковим елементом процесуального механізму, що визначає актуальність подальших розробок. По-друге, для забезпечення ефективності ретроспективної дисциплінарної відповідальності діяльності суду, самостійності прокурора і суттєвого обмеження повноважень слідчого ретельну увагу слід приділяти процесуальному порядку реалізації такої відповідальності.

У кримінальному процесуальному праві дискусії точаться навколо кримінальної процесуальної відповідальності.

І. С. Самощенко і М. К. Фаркушин зазначають, що за порушення норм кримінально-процесуального права настає кримінально-правова

відповідальність і застосовуються відповідні галузеві санкції. Такі санкції визначаються певними рисами правопорушення, яке зазначене в нормах інших галузей права, що наводить учених на думку про відсутність самотійного виду кримінального процесуального порушення [153, с. 187].

В. В. Рожнова називає різновид юридичної відповідальності, яка передбачена нормами кримінального процесуального права за протиправну поведінку, зокрема – за невиконання обов’язків у сфері кримінального провадження. Характерною ознакою кримінальної процесуальної відповідальності, як і будь-якої юридичної відповідальності, є наявність елементів кари, хоча головною метою при цьому постає виховання поваги до кримінального процесуального закону, стимулювання належного виконання учасниками кримінального судочинства його вимог і покладених на них обов’язків [144, с. 27].

Б. Г. Розовський, В. В. Мозякова обґрунтовують наявність у кримінальному процесуальному праві певних методів правового регулювання. Виділення у структурі норм кримінального процесуального права процесуальних санкцій передбачає, на її думку, існування кримінальної процесуальної відповідальності [145, с. 36; 148].

Визначення кримінальної процесуальної відповідальності пропонує О. В. Волколуп, яка називає юридичну відповідальність за кримінальне процесуальне правопорушення однією з підстав застосування заходів процесуального примусу [33, с. 23].

У чинному КПК України не виникає сумніву в існуванні видів юридичної відповідальності, тому що закон передбачає можливість накладення грошового стягнення, відповідальність спеціаліста та ін. Проте нове законодавство щодо цього питання все ж залишає плацдарм для дискусій.

Становить проблему віднесення до процесуальної відповідальності запобіжних заходів, проведення обшуку. Питання про обрання запобіжного заходу має вирішуватися в кожному конкретному випадку. Якщо особа, до якої обирається запобіжний захід, мала намір вчинити або безпосередньо вчинила дії, що є порушенням, то обраний захід примусу має розцінюватися як міра відповідальності і, навпаки, зміна запобіжного заходу може бути встановлена у разі покращання поведінки.

Таким чином, необхідно зробити висновок про беззаперечне існування кримінальної процесуальної відповідальності, яка реалізується

в межах кримінальних процесуальних правовідносин через застосування санкцій, передбачених нормами кримінального процесуального права.

Останнім видом юридичної відповідальності є цивільно-правова відповідальність. Більшість питань, пов'язаних із цивільними правовідносинами, що зазвичай постають перед наукою кримінального процесу, становлять питання про цивільний позов, реабілітацію тощо.

В. Д. Чабанюк аргументує свою думку необхідністю відшкодування шкоди державою особі, що підлягає реабілітації. Таке положення вчений обґрунтовує змістом ст. 56 Основного закону України, відповідно до якого кожен має право на відшкодування за рахунок держави або органів місцевого самоврядування матеріальної і моральної шкоди, завданої незаконними діями або бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень [191, с. 165].

Це положення потребує наукового аналізу. По-перше, відповідальність є наслідком вчиненого правопорушення та має стосуватися конкретної особи. По-друге, відповідати у таких випадках будуть посадові особи, які допустили настання таких наслідків і ця відповідальність буде мати кримінально-правовий або дисциплінарний характер.

Попереднім висновком можна вважати те, що таке відшкодування в межах кримінального провадження має здійснюватися особою-учасником судочинства за конкретні вчинені нею кримінальні процесуальні правопорушення. На основі цивільно-правової відповідальності є підстави припустити, що реабілітація може бути видом відповідальності, проте не кримінально-процесуальної, а правової. У такому випадку порушеннями в межах кримінального провадження мають розглядатися дії посадових осіб та інших учасників, що призвели до реабілітації за наявності складу правопорушення.

Але наведені положення не виключають існування цивільно-правової відповідальності у кримінальному провадженні. КПК України 2012 року містить нові норми, механізми, у змісті яких, на перший погляд, є ознаки цивільно-правової відповідальності. Для подальшого дослідження у кримінально-процесуальному аспекті слід з'ясувати загальний стан наукової думки щодо цього виду відповідальності.

Таким чином, можна зробити висновок, що цивільно-правова відповідальність – це встановлена законом негативна реакція держави на цивільне правопорушення, що виявляється в позбавленні особи певних цивільних прав чи накладенні на неї обов'язків майнового характеру.

Цивільно-правові правопорушення характеризуються найменшою шкідливістю серед інших правопорушень. Чіткого визначення в теорії права на цьому етапі вказане правове явище ще не отримало. Основним визначальним елементом цивільного правопорушення є критерій шкоди.

З урахуванням викладеного слід зазначити, що цивільними правопорушеннями у кримінальному процесі є такі порушення з боку учасника кримінального провадження, які передбачені нормами кримінально-процесуального права, містять у діях склад правопорушення, вчинені під час кримінально-процесуальних правовідносин і спричинили майнову шкоду фізичним або юридичним особам. Наведене не охоплює реабілітацію, але цілком відповідає окремим положенням КПК України 2012 року.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ВИКОНАННЯ СВОЇХ ОБОВ'ЯЗКІВ УЧАСНИКАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

2.1. Правовий механізм забезпечення виконання обов'язків учасниками кримінального провадження на початковому етапі досудового розслідування

Кримінальне провадження, згідно зі ст. 214 КПК України, починається після отримання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, її реєстрації у Єдиному реєстрі досудового розслідування. Чинний КПК України встановив, що початок кримінального провадження покладається на слідчого, прокурора.

Ретроспективний аналіз чинного кримінального процесуального законодавства та КПК 1961 року надає підстави для їх змістовного порівняння, визначення початку кримінального провадження.

У КПК 1961 року стадія початку досудового розслідування багато років викликала полеміку не тільки у теоретиків, а й у практиків.

Теоретичні проблеми початку кримінального провадження (стадії порушення кримінальної справи) розглядали у багатьох наукових розробках Ю. М. Белозеров, О. В. Баулін, М. О. Горелов, О. П. Гуляєв, В. М. Джига, М. В. Луговець, О. Р. Михайленко, С. М. Стахівський, М. Е. Павлов, С. П. Щерба, В. М. Ярін та ін. [13; 14; 36; 38; 42; 90; 195; 165].

Усі вчені окреслили теоретичні проблеми, які можна визначити у наступному. По-перше, чинне кримінально-процесуальне законодавство вважало, що початок кримінального провадження має бути віднесено до компетенції слідчого, а оперативні підрозділи отримують повноваження щодо перевірки заяви про вчинене кримінальне правопорушення та складають матеріали, які передають слідчому. По-друге, перевірка матеріалів оперативними підрозділами може проводитися до порушення кримінального провадження, прийняття рішення про початок кримінального провадження або закриття кримінального провадження повинно бути покладено на слідчого.

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

КПК України 2012 року встановив теоретичні елементи початку кримінального провадження, а саме після отримання заяви про вчинене кримінальне правопорушення слідчий починає проводити слідчі розшукові дії. Тим самим закон встановлює гарантії всіх учасників провадження та визначає аспекти процесуальної, юридичної відповідальності за порушення чинного законодавства. Таким чином, стадія порушення кримінального провадження була скасована.

За підтримку побудови стадії порушення кримінального провадження висловився Д. В. Філін, який надав теоретичне обґрунтування цієї стадії. З його теоретичних викладок можна навіть навести окремі положення.

По-перше, у КПК України відсутня глава, яка регламентує стадію порушення кримінальної справи. Така архітектоніка кримінально-процесуального закону дозволила деяким дослідникам вважати, що першою стадією кримінального процесу України є стадія досудового розслідування, а стадії, аналогічної порушенню кримінальної справи, взагалі немає.

По-друге, ст. 3 КПК як стадія назване досудове розслідування, яке починається після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується припиненням кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Ніякі інші стадії кримінального провадження в ст. 3 КПК не зазначають. Однак ч. 6 ст. 34 КПК вказує про стадії підготовчого судового засідання, а так само згадуються інші судові стадії, хоча законодавець їх і не перераховує.

По-третє, непорозуміння, пов'язане з визнанням процедури притягнення до кримінальної відповідальності стадією кримінального провадження, багато в чому обумовлено не зовсім правильним розумінням розробниками КПК рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 року № 9-рп / 99, прийнятого за конституційним зверненням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність). У пункті 1.2 резолютивної частини свого рішення Конституційний Суд України вказав, що притягнення до кримінальної відповідальності як стадія кримінального переслідування починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення

у вчиненні злочину. Таким чином, Конституційний Суд визнав притягнення до кримінальної відповідальності стадією кримінального переслідування, а не стадією кримінального процесу (кримінального провадження).

По-четверте, законодавець пов'язує можливість провадження досудового слідства не з прийняттям процесуального рішення про встановлення ознак злочину, а з внесенням запису про отримання інформації про вчинений злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Кримінальне провадження визначається як досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку з вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Усе, що відбувається до початку досудового розслідування, і являє собою процесуальні дії, спрямовані на встановлення ознак діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, тобто кримінального правопорушення.

Однак аналіз його висловлювання надає підстави для встановлення у кримінальному провадженні не стадії порушення кримінального провадження, а етапу цієї стадії. Стадія кримінального провадження може бути визначена як окремий інститут, який має процедуру проведення процесуальних, слідчих розшукових, негласних слідчих (розшукових) дій, його учасників, які мають статус державних уповноважених, що здійснюють кримінальне провадження, а також учасників, які беруть участь у кримінальному провадженні. На такому етапі повинні бути прийняті процесуальні рішення та складені постанови, протокол проведення слідчої розшукової дії. Важливим положенням є процедура проведення слідчих розшукових дій. Таким чином, якщо всі зазначені положення існують на такому етапі, то можна визначити, що стадія досудового розслідування, з якої починається кримінальне провадження, має початок досудового розслідування та відповідає зазначеним положенням, які перераховані у ст. 214 КПК України.

Кримінальне провадження має забезпечувати якісним, зрівноваженим процесуальним статусом та гарантіями всіх учасників. Таке положення стосується слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Кожен з них має свою мету, функцію і місце в системі процесуальної діяльності.

На підставі КПК України можна надати класифікацію учасників кримінального провадження, які забезпечені процесуальним статусом,

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

мають гарантії та несуть відповідальність. По-перше, сторона обвинувачення, яка виконує кримінальне провадження, а саме: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор. По-друге, учасники, які беруть участь у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування, а саме: заявник, свідок, спеціаліст, експерт. По-третє, сторона захисту: підозрюваний, захисник.

Досудове розслідування починається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Слідчий, прокурор зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається. Аналіз норм КПК України надає підстави для визначення основних положень забезпечення гарантій учасників кримінального провадження у разі початку досудового розслідування.

Одним з елементів системи кримінального провадження є відповідальність його учасників.

В окресленому контексті актуалізується науковий інтерес до посадових осіб, які керують кримінальним провадженням. Перед законодавцем під час розробки процесуального статусу постає завдання, відповідно до якого необхідно визначити засоби їх діяльності, межі повноважень, симулювання виконання ними певних функцій і механізми впливу. Останній елемент займає найважливіше значення у наведеній системі, бо він одночасно є гарантією, забезпечує якість і активність діяльності та має кореспондувати з обов'язком іншого учасника.

Першим учасником кримінального провадження є заявник.

Аналіз практики свідчить, що заявник під час повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення надає відомості, які мають емоційні ознаки, ніж носять юридичний зміст.

Під час анкетування слідчих, перевірки матеріалів кримінального провадження було встановлено, що у 90 % випадках заявник надавав інформацію, яка не відповідала дійсності, а саме матеріальні збитки були перевищені у декілька разів, фізичні пошкодження вказувалися такі, що після проведення судово-медичного дослідження не були встановлені. Заявник надавав тільки 10 % дійсну інформацію, яка була перевірена слідчим та встановлена під час судового розгляду та ухвалення вироку.

Як правило, отримання від заявника юридичних відомостей, в яких викладені ознаки кримінального правопорушення, не завжди

можливе. Зміст заяви про кримінальне правопорушення має бути проаналізований слідчим. Він повинен надати правову допомогу учасникам процесу.

Під час анкетування слідчих було встановлено, що у 95 % вони надають аналіз кримінального правопорушення у заяві. 5 % – заявник самотійно складає заяву.

КПК України побудовано на змагальних засадах, тому якщо заяви про вчинене кримінальне правопорушення органи досудового розслідування не отримують, то кримінальне провадження не починається.

Відповідно встановлених норм, якщо в заяві про вчинення кримінального правопорушення не наведено достатньої інформації про його вчинення, то для її встановлення проводяться такі дії: направлення вимоги в установу, на підприємство, в організацію про подання документів або відповідних даних тощо. Такі дії повинні бути виконані у строк, що не перевищує 7 днів. Якщо під час перевірки не підтвердилися обставини, які свідчать про відсутність кримінального правопорушення, відповідно до пунктів 1 або 2 частини 1 ст. 284 КПК України слідчий складає постанову про припинення кримінального провадження.

Розширення повноважень слідчого щодо перевірки заяви про кримінальне правопорушення було зазначено у наказі № 13 від 25 січня 2013 року Генерального прокурора України, де були розроблені елементи можливості проведення перевірки заяви про вчинене кримінальне правопорушення. Було рекомендовано відбирати пояснення в порядку ч. 8 ст. 95 КПК. Виходячи з даних конструкцій запропоновано внесення змін до ст. 214 КПК України, а саме ці пояснення необхідно ввести у кримінальне провадження.

Однак публічні основи кримінального провадження залишаються відносно окремої категорії кримінальних правопорушень, а саме державної зради, тероризму та ін.

Процесуальний статус заявника охоплює його права: отримати від органу досудового розслідування, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи; отримати інформацію про закінчення досудового розслідування.

Проте КПК України не містить норми про відповідальність заявника про заяву, яка містить неправдиву інформацію. Вважаємо за необхідне встановити у ст. 60 КПК України положення про відповідальність

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

заявника у разі подання заяви, що містить неправдиву інформацію на стадії досудового провадження. Слідчий, прокурор повинні почати досудове провадження у разі визначення інформації, яка вказана в заяві, та є неправдивою. Особа, відносно якої надана неправдива інформація, має право звернутися до суду у цивільному порядку для відшкодування моральної, матеріальної шкоди.

Учасником, що починає кримінальне провадження, є слідчий. Ст. 40 КПК України передбачає складну систему повноважень слідчого. Слідчий тримає у своїх руках функцію обвинувачення та захисту. На це звертають увагу О. В. Белоусов, О. П. Донченко, А. В. Зарицький, І. Л. Петрухін, Р. Ю. Свонюк та ін. [15; 44; 52; 125; 151].

Розглядаючи функції учасників кримінального провадження, можна зробити висновок, що функції сторони обвинувачення, до якої входить слідчий, включають у себе провадження слідчих дій, які пов'язані зі встановленням обставин злочину, викриттям винної особи.

Повноваження органів досудового слідства є правовою гарантією забезпечення законності в ході розслідування злочинів, гарантією захисту прав громадян та інтересів держави. Повноваження передбачають дії слідчого в тій чи іншій ситуації, яка виникає під час розслідування. Іноді закон прямо пропонує належну, необхідну поведінку для досягнення потрібного результату.

Однак вважаємо, що процесуальний статус слідчого має положення відповідальності, яка застосовується керівником органу досудового розслідування, прокурором, судом відносно слідчого у разі невиконання процесуальних рішень або бездіяльності.

Структура змісту його відповідальності є складною. Комплекс повноважень визначається на загальному рівні у вигляді вимог дотримуватися законності та своєчасного виконання процесуальних дій. Відповідно до змісту ст. 40 КПК України слідчому надаються повноваження щодо початку провадження, проведення процесуальних, слідчих розшукових, негласних слідчих (розшукових) дій, звернення до інших учасників правовідносин і завершення досудового розслідування. Універсальним є положення про необхідність здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України. До особливих правил, які законодавець визначив окремо, віднесені особливості виконання й оскарження рішень прокурора.

Отже, законодавець, застосовуючи такий підхід до регламентації правового статусу слідчого, одночасно покладає на слідчого обов'язок

здійснювати кримінальне провадження і нести за його повну відповідальність.

Якщо слідчий порушує КПК України, повинна бути застосована юридична відповідальність. Слідчий за кримінальні процесуальні правопорушення може нести всі види юридичної відповідальності. Гарантуючи виконання слідчим покладених на нього обов'язків, держава передбачає можливість притягнення його до кримінальної та дисциплінарної відповідальності.

Пункт 2 ст. 40 КПК України визначає загальний підхід законодавця до повноважень слідчого як до учасника, що відповідає за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій. Досягнення такого стану якості процесуальних дій гарантується всіма видами юридичної відповідальності і перетинається з іншими більш конкретними положеннями цієї норми. Наприклад, порушення конституційного права особи на свободу і особисту недоторканність тягне за собою кримінальну відповідальність. Водночас таке порушення буде стосуватися п. 9 зазначеної норми, відповідно до якої слідчий має здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України, а саме: виконувати положення ст. 208 КПК України. Крім того, наведене положення КПК України не враховує суб'єктивні фактори, що виникають на фоні діяльності інших суб'єктів кримінального процесу, таких як слідчий прокурор, суддя. Тому визначити універсальність такого положення законодавства є неможливим.

З огляду на важливість діяльності слідчого для кримінального провадження провідною серед видів відповідальності, безумовно, є кримінально-правова діяльність.

Кримінальний кодекс містить цілу главу, яка передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти правосуддя. Слідчий може нести відповідальність за більшість із них. Як зазначалося, слідчий має здійснювати затримання або привід на підставі положень КПК України. Умисне порушення регламентованого порядку тягне за собою настання кримінальної відповідальності за ст. 371 КК України.

М. О. Сапунова зазначає, що дії слідчого будуть визнані незаконними у таких випадках: арешт чи затримання застосовуються за відсутності для цього підстав або за кримінальне правопорушення, яке не карається позбавленням волі; арешт чи затримання тривають після закінчення встановлених КПК України строків; утримання під вартою здійснюється за відсутності судового рішення. На її думку,

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

привід може бути визнаний незаконним у випадку його застосування до особи, яка не підлягає приводу, або ж коли привід здійснюється без відповідного рішення [155, с. 20].

Визначаючи можливості застосування цього виду відповідальності, слід звертати увагу на суб'єктивну сторону правопорушення, яка може вказувати не на наявність злочину, а на слідчу помилку.

Більше дискусій викликає положення про настання кримінально-правових наслідків за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності. Основною проблемою кримінально-правової кваліфікації діяння є визначення моменту початку притягнення до кримінальної відповідальності.

У КПК України 1960 року таким моментом було визначено притягнення особи як обвинуваченого, яке, відповідно до закону, мало велике значення для проведення досудового слідства, що пов'язувалося з набуттям особою статусу обвинуваченого за кримінальною справою і можливістю застосування до неї певних заходів процесуального примусу, у тому числі запобіжних заходів.

Чинний КПК України містить подібний, не менш важливий за юридичними наслідками етап, який законодавець визнає початковим моментом притягнення особи до кримінальної відповідальності. Таким етапом є процесуальна дія – повідомлення особі про підозру. Після цієї дії особа набуває статусу підозрюваного, до неї можуть застосовуватися різні заходи забезпечення кримінального провадження, у тому числі запобіжні заходи. Слідчий буде нести кримінальну відповідальність у разі визначення умислу в його діях за наявності відомостей, що вказують на невинність особи. Друга частина зазначеної норми КК України передбачає кримінальну відповідальність за активне сприяння слідчого настанню відповідальності особи шляхом створення штучних доказів або іншою фальсифікацією.

Важливою гарантією для кримінальної процесуальної діяльності є встановлення кримінальної відповідальності за примушування особи давати показання на допиті, що передбачено ст. 373 КК України. Формою такого незаконного примусу може бути будь-який вплив з боку слідчого на особу, яка допитується. Встановити незаконність механізму впливу є проблемним у юридичній практиці.

Наприклад, це буде стосуватися меж і предмета обману, що визначатиметься допустимістю його використання і характеризуватися відсутністю примусу до надання показань. Така гарантія має важливе

значення для якості кримінального провадження. Вважаємо, що отримання слідчим показань шляхом примушування особи ставить під загрозу об'єктивність та справедливість провадження досудового розслідування у кримінальному провадженні. Слідчий своїми діями, крім конституційних, порушує ще й недоторканні права людини, закріплені в міжнародно-правових документах, які підписала Україна (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 1966 року, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання від 1984 року) [32, с. 22].

Для забезпечення об'єктивності розслідування слідчий має право залучити понятих. У чинному КПК України статус понятого не визначено. Практика його участі залишилася у межах дії КПК України 1960 року.

Процесуальний статус понятого як учасника кримінального провадження був предметом розгляду з боку низки вчених О. О. Азізова [7, с. 55], О. В. Белоусова [15, с. 132], С. В. Львова [91], О. С. Островського [123, с. 15], Б. Г. Розовського [145], І. Г. Субботіна [169, с. 155] та ін.

Аналіз наукових точок зору надає підстави для визначення нових положень інституту понятих. З одного боку, його можна розглядати як позитивне явище, що направлено на об'єктивізацію процедури кримінального провадження. З іншого – чинний КПК України не містить положення обов'язкової участі понятих. Закон передбачив альтернативу, яка дозволяє слідчому самостійно вирішувати питання про участь понятого.

Альтернативу діяльності можна оцінити по-різному.

Д. К. Стригальов вважає, що таке ставлення законодавця зумовлено, перш за все, турботою про збереження особистої таємниці громадян. Однак інститут понятих навряд чи підлягає скасуванню [167, с. 193].

Ст. 223 КПК України передбачає, що слідчий, прокурор зобов'язані запросити не менше двох незацікавлених осіб (поятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, у тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи.

Незмінною залишається вимога незацікавленості до понятого і відсутність сімейних зв'язків, які б вказували на високу ймовірність наявності зазначеного фактора.

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

Крім відводу під час проведення відповідної слідчої дії, для особи, що веде провадження, є важливим фізична наявність понятого, згода громадянина прийняти обов'язок понятого.

Безумовним є те, що понятий, як і інші учасники провадження, має нести стандартну відповідальність, наприклад, за розголошення даних досудового розслідування.

Такий обов'язок, як зазначено у КПК України, має виконувати особа, яку залучають до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування як понятого або яка стала очевидцем таких дій. Від неї прямо вимагається не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії (ст. 66 КПК України).

Важливе значення для успішної участі понятого має якісне виконання покладених на нього функцій під час слідчих дій.

С. В. Львов вважає, що у разі неналежного виконання понятим покладених на нього обов'язків він повинен нести адекватну відповідальність [91, с. 238].

Виходячи з процесуального статусу понятого пропонуємо перелік його прав та обов'язків.

Понятий зобов'язаний погодитися брати участь під час проведення слідчих дій; заявити відвід у разі наявності зацікавленості або родових стосунків із зацікавленими учасниками кримінального судочинства; сприймати фактичні дані, що отримуються під час проведення слідчої дії, і засвідчувати відповідність змісту протоколу факту процесуальної дії.

Гарантією забезпечення участі понятого є його юридична відповідальність у кримінальному провадженні, яку можна визначити як кримінальну, згідно з КК України, або як адміністративну та юридичну. У разі недотримання цього правила доцільно застосувати до понятого, наприклад, грошове стягнення.

У КПК України необхідно внести доповнення та встановити процесуальний статус понятого у кримінальному провадженні окремою статтею.

Незаперечним для кримінального провадження має встановлення кримінальної відповідальності за порушення права на захист. Ст. 374 КК України передбачає настання відповідальності за недопущення чи несвоєчасне надання захисника, а також за інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист, вчинене особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором або суддею.

Відповідно до ст. 59, ч. 2 ст. 63 та п. 6 ст. 129 Конституції України право на захист є одним з найважливіших принципів здійснення правосуддя. Тому недотримання слідчим норм кримінального процесуального права, приписів Конституції України щодо незабезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист на досудовому розслідуванні є грубим порушенням, оскільки більшість громадян не володіють знаннями у сфері юриспруденції або у деяких випадках мають певні психічні вади, тому на досудовому слідстві потребують професійної кваліфікованої консультації юриста з питань, що для них є незрозумілими.

Важливим є дотримання такого правила: всі питання, які обговорюються на побаченні із захисником особами, які затримані, утримуються під вартою, а також тими, до яких не застосовані ці запобіжні заходи, є виключно конфіденційними.

У цьому випадку для настання кримінальної відповідальності важливою буде наявність умислу в діях слідчого. При цьому буде неважливим мотив цього правопорушення.

Наступною умовою застосування юридичної відповідальності є кримінальне правопорушення, що пов'язані із порушеннями правил застосування заходів безпеки.

У цьому напрямі законодавець передбачив ознаки двох різновидів правопорушень.

Перший регламентує відповідальність за несвоєчасне прийняття рішення або прийняття недостатньо обґрунтованих рішень, а також несвоєчасне вжиття достатніх заходів для безпеки працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, членів їх сімей та близьких родичів службовою особою органу, на який покладено функції забезпечення безпеки зазначених осіб, якщо ці дії спричинили тяжкі наслідки.

Другий визначає настання кримінальних правових наслідків за розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист.

Такі дії, відповідно до ст. 381 КК України, можуть здійснюватися службовою особою, якою прийнято рішення про ці заходи, особою, яка їх здійснює, або службовою особою, якій ці рішення стали відомі у зв'язку з її службовим становищем, а так само особою, взятою під захист, якщо ці дії спричинили шкоду здоров'ю особи, взятої під захист.

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

Безумовно, однією із цих осіб може бути слідчий. За ст. 381 КК України карається злочин із матеріальним складом, який визнається закінченим з моменту спричинення зазначених у цій статті наслідків, а розголошення відомостей, що не спричинило таких наслідків, тягне за собою лише дисциплінарну або адміністративну відповідальність (ст. 185-11 КУпАП). Причинний зв'язок між діянням і наслідками при вчиненні цього злочину має опосередкований характер [74, с. 869].

Для забезпечення виконання положень КПК України 2012 року Законом України від 13 квітня 2012 року № 4652-VI було доповнено КК України новим складом злочину, відповідно до якого під кримінальну відповідальність підпадають діяння, пов'язані з невиконанням слідчим вказівок прокурора.

У змісті ст. 381-1 КК України передбачена відповідальність за умисне систематичне невиконання слідчим органу досудового розслідування законних вказівок прокурора, наданих ним письмово в установленому КПК України порядку, під час здійснення кримінального провадження. На сьогодні потенційну проблему окреслюють у застосуванні законодавцем терміну систематичності.

Аналіз літератури свідчить, що у ст. 381-1 КК України йдеться про систематичне невиконання слідчим вказівок прокурора, тому й самі вказівки, як слушно вважають дослідники, повинні становити певну систему, тобто бути неодноразовими і з точки зору кількісної характеристики предмета злочину таких вказівок слідчому повинно бути надано не менше трьох. Таке юридичне положення посилить вплив нагляду (керівництва) з боку прокурора, що, безумовно, сприятиме підвищенню ефективності кримінальної процесуальної діяльності. Але побічним ефектом слід визнати можливе зловживання прокурором цією відповідальністю і суттєве обмеження процесуальної самостійності слідчого. З цього приводу майже кожний практик може підтвердити, що за будь-яким провадженням прокурор може дати безліч законних, але нелогічних вказівок. Наявність механізмів оскарження рішень прокурора також не вирішує цієї проблеми.

Під час дії попереднього КПК України 1960 року прокурор мав значно менше повноважень під час здійснення нагляду за кримінальним провадженням, механізм оскарження його вказівок застосовувався досить рідко.

За чинним КПК України, вважаємо безсумнівним, що оскарження рішень (вказівок) прокурора буде відбуватися ще рідше. У цьому,

крім іншого, переконує наявність керівника органу досудового розслідування в процесуальній процедурі.

Важливою гарантією кримінального провадження є збереження потоків інформації в певному колі осіб, недопущення її виходу за межі конкретних учасників. Підґрунтям раціонального ставлення до інформаційного обігу в межах кримінального провадження є такий визначальний фактор, як мета і завдання кримінального провадження. Лише задля їх досягнення може отримуватися, розповсюджуватися і перекручуватися інформація в межах провадження. З огляду на такий обережний підхід до інформації, акцентуючи увагу на важливості правильного ставлення до неї, законодавець передбачив у КК України відповідальність щодо учасників провадження за її поширення.

У ч. 2 ст. 387 КК України передбачена відповідальність за розголошення даних досудового слідства або дізнання, вчинене суддею, прокурором, слідчим, працівником органу дізнання, оперативно-розшукового органу незалежно від того, чи брала ця особа безпосередньо участь у досудовому слідстві чи дізнанні, якщо розголошені дані ганьблять людину, принижують її честь і гідність.

Частина 1 ст. 387 КК України передбачає настання кримінально-правових наслідків за розголошення даних досудового розслідування щодо інших, крім посадових осіб, учасників провадження.

Окремо слід зауважити про відповідальність за приховування злочину, яка передбачена ст. 396 КК України. Звичайне для кримінального права положення є найважливішою гарантією для кримінального провадження, яке забезпечує відповідність кримінальної процесуальної діяльності фундаментальній засаді кримінального процесу континентальної Європи – публічності. Приховування злочину слідчим, який, наприклад, не бажає працювати і розслідувати злочин, створює загрозу державній безпеці, основним цінностям суспільства.

Таким чином, виконання кримінальних процесуальних повноважень слідчого на достатньому рівні гарантовані кримінальною відповідальністю. На законодавчому рівні забезпечено ті повноваження слідчого, які направлені на реалізацію конституційних прав і свобод громадян, що стали учасниками кримінального провадження. Особлива увага відводиться блоку повноважень, пов'язаних із конституційним правом особи на захист, правом на свободу і особисту недоторканність, правом на відмову від показань. Щодо зв'язку з повноваженнями слідчого, які визначені в ст. 40 КПК України, слід вказати

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

на відсутність чіткої системи. Розглянені положення про кримінальну відповідальність слідчого можуть одночасно забезпечувати декілька з визначених повноважень слідчого.

Наприклад, кримінальна відповідальність за порушення права на захист може бути гарантією виконання таких повноважень слідчого, як проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, повідомлення за погодженням із прокурором особі про підозру тощо. Безумовно, кожне положення про кримінальну відповідальність буде гарантією здійснення інших повноважень, передбачених КПК України.

Такий стан справ є свідченням системності кримінального процесуального законодавства.

Основним фактором, що визначає правильність положень кримінального закону в системі юридичної відповідальності за кримінальні процесуальні правопорушення, є забезпеченість нею всіх обов'язків, пов'язаних із конституційними правами осіб, яких залучено до кримінальної процесуальної діяльності.

С. Г. Ольков вважає, що юридична відповідальність має ґрунтуватися на законі. Незаконні форми реалізації юридичної відповідальності він називає звичайними порушеннями закону, що суперечать не лише принципам права, моралі, а й конкретним правовим нормам, які чітко регламентують порядок застосування юридичних санкцій. Феномен довільної відповідальності він пов'язує з так званими неконкретизованими санкціями [117, с. 154].

О. В. Баулін щодо цього стверджує, що правовою основою відповідальності слідчого є рішення керівника про притягнення його до юридичної відповідальності [14, с. 121].

Це створює суттєві проблеми в змісті інших елементів кримінального процесуального механізму, яким, наприклад, є процесуальна самостійність слідчого. Самостійність слідчого була ґрунтовно проаналізована в роботах Ф. Н. Абасова, І. В. Бабій, О. В. Бауліна, О. П. Гуляєва, О. М. Калачової, О. Ю. Татарова, І. М. Янченко та ін. [1, с. 56; 10; 14, с. 74–79; 59, с. 34–38; 114, с. 82; 171; 207, с. 17].

Отже, наведене дозволяє констатувати наявність проблеми, що виникає на ґрунті співвідношення процесуальної самостійності слідчого і службового впливу на нього з боку керівників, які мають право накладати дисциплінарні стягнення або заохочення.

Неабияку зацікавленість викликає кримінальна відповідальність слідчого. Особливість процесуального становища слідчого полягає у тому, що не лише він може притягувати особу до відповідальності, але й сам може бути притягнений до відповідальності за свідоме й умисне порушення закону, допущене під час проведення слідчих дій. Законодавство покладає на слідчого обов'язок своєчасно провадити всі необхідні слідчі дії, суворо дотримуючись при цьому норм КПК України.

Необхідно, щоб саме норми КПК України поряд із нормами інших галузей права передбачали відповідальність слідчого за незаконні прийняті рішення у справі.

Щодо змісту кримінальної процесуальної відповідальності слідчого, у наукових джерелах постійно виникають дискусії, оскільки важко виділити безпосередню, особисту зацікавленість посадової особи в результатах кримінального провадження. Єдиним зв'язком буде поєднання деяких рішень (наприклад, скасування постанови) з настанням можливої дисциплінарної відповідальності.

З цього питання А. С. Островський, О. В. Петков стверджують, що скасування і зміна незаконних та необґрунтованих рішень є заходами кримінальної процесуальної відповідальності [123, с. 156; 126, с. 45].

О. М. Калачова, Л. І. Каленіченко вважають, що кримінальна процесуальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності і виражається у позбавленні правопорушника певних прав, покладанні на нього додаткових обов'язків або в одночасному позбавленні прав і покладанні додаткових обов'язків [59, с. 101; 60].

До цього визначення доцільно додати вплив на особистий інтерес особи, яка притягується до цього виду відповідальності. Важко назвати відповідальністю факт зобов'язання слідчого провести декілька слідчих дій і прийняти певні рішення. Неможливо виділити з елементів кримінального процесуального механізму такі, що впливають на особистий інтерес слідчого без залучення інших видів відповідальності. Тому викликає сумніви наявність процесуальної відповідальності слідчого взагалі.

За кримінальну процесуальну відповідальність можна сприймати будь-який процесуальний механізм. Дослідники, зазвичай, обмежуються лише віднесенням до відповідальності юридичних правовідносин, пов'язаних із виконанням санкцій норм, відміною або зміною незаконних чи необґрунтованих рішень.

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

Л. М. Кирій, П. М. Каркач, М. Й. Курочка, І. М. Козьяков до таких санкцій відносили обов'язок прокурора повернути кримінальне провадження, що недостатньо повно, всебічно й об'єктивно розслідуване, для провадження додаткового розслідування, а також обов'язок суду повернути на доопрацювання для провадження додаткового розслідування у відповідних випадках. Ці положення норм кримінального процесуального права є також санкціями, які найбільш властиві для цієї галузі права і мають важливе значення не лише в запобіганні, а й в усуненні порушення законності у сфері кримінального судочинства [64, с. 60; 68, с. 19; 69, с. 87].

Виходячи з цього за відповідальність можна сприймати будь-яку додаткову слідчу дію як таку, що проводиться у зв'язку з неповнотою отриманої інформації під час попередньої.

Можна дійти висновку про те, що кримінальним процесуальним нормам притаманні, здебільшого, санкції, які виконують функцію відновлення законності, порушеної протиправними діями суб'єктів кримінальних процесуальних прав і обов'язків, тобто компетентних органів держави і відповідних посадових осіб. Отже, одним із основних критеріїв визначення відповідальності слідчого як елемента кримінального процесу є його характер, пов'язаний із напрямом відновлення законності. Але застосування лише однієї названої умови не дозволяє визнати таке положення відповідальністю.

Додатковим елементом правовідносин, що відображають відповідальність, є настання іншого виду таких юридичних наслідків, якими є дисциплінарна, адміністративна або кримінальна відповідальності.

І. В. Рогатюк, розглядаючи процесуальний статус слідчого, зазначає, що його процесуальна самотійність поєднується із його персональною відповідальністю за своєчасне і правильне розслідування справи, прийняття законних і обґрунтованих рішень [141, с. 76].

Однак КПК України 2012 року не визначив положення процесуальної самотійності слідчого, як вони були встановлені у КПК 1961 року.

Самотійність дає можливість слідчому в межах своїх повноважень більш об'єктивно формулювати висновки і міркування на основі перевірених, достовірних даних. Слідчий ближче ніж прокурор та суддя до встановлення обставин та істини. Ніхто краще слідчого не може знати обставин кримінальної справи, безпосередньо оцінити докази в їхній сукупності і прийняти найбільш оптимальні й ефективні рішення.

З опитаних нами слідчих більше 20 % заявили, що вони оскаржили вказівки прокурорів, з яких залишено в силі більше 38 % оскаржених вказівок, 27 % скасовано і 19 % змінено. Близько 4 % слідчих заявили, що у зв'язку з оскарженням вони мали неприємності на службі, у тому числі і ті 8 %, скарги яких були задоволені.

Вважаємо за необхідне встановити процесуальну самостійність слідчого у новому КПК, а саме: закріпити у ст. 40 КПК, що слідчий є самостійним у своїх процесуальних рішеннях щодо кваліфікації кримінального правопорушення, обсягу обвинувачення, яке він вказує в обвинувальному акті, направлення кримінального провадження до суду або його закриття.

Аналіз змісту юридичної відповідальності слідчого як гарантії виконання покладених на нього повноважень дозволяє відстоювати ієрархічний підхід до побудови її структури.

Забезпечення виконання обов'язків простежується безпосереднім зв'язком з іншими видами відповідальності або із суб'єктивним фактором, що пов'язаний з небажанням слідчого виконувати повторно будь-яку роботу, який важко віднести до критеріїв відповідальності.

Отже, викладене дає підставу наполягати на відсутності кримінальної процесуальної відповідальності як самостійної форми для слідчого.

Виконання найважливіших повноважень, що безпосередньо пов'язані з дотриманням конституційних прав і свобод громадян, забезпечується кримінальною відповідальністю. Інші види правообов'язків гарантуються системою адміністративної і дисциплінарної відповідальності. Щодо останнього різновиду розгляду юридичного явища, потрібно вказати на універсальність його механізму, який створює, з одного боку, позитивний аспект, що полягає в наявності позитивного різновиду і в поглинанні всіх правовідносин, пов'язаних з виконанням слідчим повноважень; з іншого, негативного – характеризується довільністю, яка потребує додаткових досліджень і вдосконалення механізму застосування цього виду відповідальності.

Подібні висновки можна зробити стосовно керівника органу досудового провадження, правове становище якого значною мірою пов'язане з організацією процесу досудового розслідування і від статусу слідчого відрізняється саме таким змістом.

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

Його повноваження визначені у ст. 39 КПК України, відповідно до якої він має здійснювати правообов'язки, пов'язані з організацією кримінального процесу і контролем за якістю досудового провадження.

Виконання повноважень начальником органу досудового розслідування забезпечується системою юридичної відповідальності, що повністю збігається з системою відповідальності слідчого. Єдина розбіжність пов'язана з організаційною процесуальною функцією. У цьому напрямі її якість забезпечує дисциплінарна відповідальність, питання про застосування якої вирішують керівники органу досудового провадження вищого рівня.

Наступним учасником, який веде кримінальне провадження, є прокурор. Теоретичні положення процесуальної діяльності прокурора були предметом розгляду з боку Е. Д. Болташева, І. М. Козьякова, Р. Р. Трагнюк, О. В. Химичевої та ін. [22; 180; 189].

Ст. 121 Конституції України встановлює єдину систему прокуратури, на яку покладається: підтримання державного обвинувачення в суді, представництво інтересів громадян або держави в суді у випадках, визначених законом, нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням прав і свобод громадян.

Прокурорський нагляд є більш оперативний під час вирішення звернень громадян, доступний для населення та суттєвим чином компенсує ряд уразливих сторін суду. Тобто, якщо виграють громадяни, то виграє держава, а тому необхідно вдосконалювати всі форми захисту прав і свобод громадян.

Потрібно зазначити, що у країнах США, ФРН, Великобританії, Японії функціонують органи прокуратури як один із найважливіших державних правозахисних механізмів. Для прокуратури в правових державах характерною особливістю є організаційна функціональна різноманітність. Разом з тим для прокуратур усіх держав світу правозахисна функція є основною. Не є виключенням у цьому плані й прокуратура України.

Від якісного рівня змісту його процесуального статусу залежить можливість досягнення кримінальним процесом поставлених завдань. Проте не тільки його формальне визначення обумовлює ухвалення

законних, обґрунтованих рішень. Учаснику потрібні додаткові внутрішні засоби, що характеризують особистість посадовця. Учені зазначають, що робота органів досудового розслідування та прокурора повинна мати відповідальність, наполегливість, прагнення до мети, свідоме проведення низки дій, які є необхідними.

Одним із факторів, який зумовлює правильну процесуальну поведінку суб'єкта, є відповідальність. На ці підстави було звернено увагу А. А. Агаджановим, І. Б. Аземша, М. С. Богдановим та ін. [3, с. 734; 6, с. 56; 20, с. 77].

Відповідно до положень КПК України прокурор не веде кримінальне провадження, а виконує нагляд у формі процесуального керівництва. Повноваження прокурора як керівника досудового розслідування значно розширилися й охоплюють майже весь зміст кримінальної процесуальної діяльності. Прокурор виконує процесуальні функції. Крім обов'язків, що є загальними для всіх учасників, які ведуть кримінальне провадження, прокурору властиві специфічні повноваження, що випливають з правової природи даного інституту.

О. М. Толочко, розглядаючи зміст процесуального керівництва, зазначає, що в досудовому провадженні прокурор діє насамперед як організатор протидії злочинності, відповідає за виявлення кримінальних правопорушень, їх розслідування та передачу обвинувального акта до суду, тобто він процесуально керує досудовим розслідуванням. У судовому провадженні прокурор є рівноправною стороною процесу, яка підтримує державне обвинувачення, а в разі прийняття судом незаконного рішення – має право оскаржити його та відстоювати власну думку у суді вищої судової інстанції [179, с. 60].

Системні зв'язки такого специфічного і важливого напрямку процесуальної діяльності породжують питання про його забезпеченість юридичною відповідальністю. Але чітко розділити відповідальність прокурора за напрямами діяльності неможливо.

Зміст повноважень прокурора є складною і багатофункціональною системою. З одного боку, цей учасник має забезпечити законність кримінального провадження шляхом процесуального керівництва. З іншого – є активним представником функції обвинувачення, особливо в суді.

Відповідальність не можна чітко розмежувати за цим критерієм з огляду на те, що органічно неможливо роз'єднати ці два напрями діяльності, бо законність забезпечує успішність обвинувачення, що є

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

метою прокурора. Хоча і необхідно звернути увагу на традиції, що визначають ставлення й аспекти відношення до діяльності прокурора.

М. В. Косюта зазначає, що в разі винесення судом у справі виправдувального вироку за «традицією», що склалася, саме прокурор буде нести сувору дисциплінарну відповідальність [73, с. 116].

Але таке визначення не дозволяє розмежувати на практиці види відповідальності прокурора та інших учасників кримінального провадження. Виправдувальний вирок може бути пов'язаний з низькою якістю керівництва або порушенням закону, що визначений як істотне порушення, неправильне застосування закону та ін. Зміст відповідальності прокурора доцільно сприймати як елемент його процесуального статусу без можливого розподілу за функціональним напрямом.

За кримінальні процесуальні правопорушення прокурор як керівник досудового розслідування несе не тільки кримінальну, але й адміністративну, дисциплінарну відповідальність.

До адміністративної відповідальності прокурор має повноваження притягнути учасника процесу. Наприклад, відповідальність учасників процесу, що протидіють виконанню вимог прокурора, передбачена ст. 185-8 КУпАП (ухилення від виконання законних вимог прокурора).

Особливість у змісті дисциплінарної відповідальності прокурорів проявляється згідно із Законом України «Про прокуратуру», де це визначено в позитивному і негативному аспектах.

Універсальними для застосування є такі положення: за сумлінне виконання службових обов'язків; відповідальність за вчинення прокурором ганебного вчинку або за неналежне виконання службових обов'язків, відповідно до положень Дисциплінарного статуту прокуратури України [50; 51].

Актуальними на сьогодні є питання, пов'язані зі зловживаннями з боку прокурора під час досудового провадження. Така проблема виникає на ґрунті широкого обсягу повноважень прокурора під час досудового розслідування. Неможливо чітко визначити шлях подолання такої процесуальної проблеми.

В. Д. Чабанюк пропонує закріпити перелік правопорушень у КПК України, на підставі яких можливе, наприклад, усунення від подальшої участі в провадженні [191, с. 100].

До оперативних підрозділів, згідно зі ст. 41 КПК України, належать: оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України. На підставі чинного законодавства оперативні співробітники цих оперативних підрозділів здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Оперативні підрозділи здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого.

Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом.

Оперативні підрозділи мають права та обов'язки під час виконання доручень слідчого, прокурора, а саме: проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії; призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом; звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Згідно з КПК України та відомчими нормативними актами співробітники оперативних підрозділів несуть юридичну відповідальність у разі порушення чинного законодавства. Можна надати елементи юридичної відповідальності, які визначають процесуальний характер його діяльності на стадії досудового розслідування, пов'язаний із напямом дотримання законності. У разі порушення закону під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, слідчих розшукових дій

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

під тиском оперативний співробітник несе персональну відповідальність. У деяких випадках співробітники оперативних підрозділів можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності.

За повідомленням прокуратури протягом 2015–2018 рр. обліковано:

- за 2015 – 565,2 тис. кримінальних правопорушень. Із загального числа зафіксованих правоохоронними органами кримінальних проявів 2,7 % – злочини у сфері службової та професійної діяльності;

- за 2016 – 592,6 тис. кримінальних правопорушень. Із загального числа зафіксованих правоохоронними органами кримінальних проявів 2,5 % – злочини у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг;

- за 2017 – 523,9 тис. кримінальних правопорушень. Із загального числа зафіксованих правоохоронними органами кримінальних проявів 3,7 % – злочини у сфері службової та професійної діяльності;

- за 2018 – 487,1 тис. кримінальних правопорушень. Із загального числа зафіксованих правоохоронними органами кримінальних проявів 4,1 % – злочини у сфері службової та професійної діяльності.

Статистичні дані наведені з проведеної роботи органами Національної поліції, органами прокуратури, органами, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органами безпеки, органами Національного антикорупційного бюро та органами Державного бюро розслідувань [41].

2.2. Використання особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, наданих їм прав та виконання обов'язків під час досудового розслідування

Стадія досудового розслідування починається з проведення слідчих розшукових дій стосовно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, складання та повідомлення про підозру. На цій стадії статус учасників можна визначити за видом їхніх процесуальних інтересів щодо встановлених КПК України прав та обов'язків. КПК України визначає учасників цієї стадії. З одного боку, сторона захисту, до якої належить підозрюваний, обвинувачений, захисник. З іншого – потерпілий, цивільний відповідач, крім того, учасники провадження, які беруть участь у встановленні обставин кримінального правопорушення

або допомагають визначити вину підозрюваного та закріпити фактичні обставини, які є доказами.

М. І. Селін, П. А. Смирнов, Л. К. Трунова, І. М. Янченко та ін. розглядали процесуальний статус підозрюваного, загальні положення їхніх теоретичних розробок були прийняті у новому КПК України [157, с. 87; 161, с. 76; 183, с. 66; 207, с. 61].

Підозрюваний у кримінальному провадженні – це особа, якій повідомлено про підозру або яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений для вручення повідомлень.

Аналіз статусу підозрюваного дозволяє констатувати наявність певної системи: перше положення має забезпечити особисту присутність підозрюваного під час кримінального провадження; друге має узагальнений характер і стосуються обов'язків, що покладаються у зв'язку із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження і дотриманням порядку участі в процесуальних діях.

Питання про обов'язки підозрюваного (обвинуваченого) мають високий рівень дискусійності в правовій науці. У положеннях, які регламентують захист прав і свобод підозрюваного, повинні бути закріплені умови для можливої пасивної поведінки з його боку під час кримінального провадження.

Для мінімізації процесуальних помилок з боку слідчого у провадженні мають набрати чинності нормативно закріплені правила, що надають підозрюваному можливість протистояти обвинуваченню, наприклад, неправдивим показанням. Ці умови потрібно органічно впроваджувати у положення про його обов'язки і юридичну відповідальність. Заходи забезпечення кримінального провадження передбачають низку положень, що мають виконуватися підозрюваним у разі їх застосування. До таких обов'язків, наприклад, буде належати необхідність передання речей і документів слідчому в порядку тимчасового доступу.

Гарантії забезпечення об'єктивного кримінального провадження передбачені положенням застосування запобіжного заходу у разі, якщо підозрюваний переховується від органів досудового розслідування та/або суду; якщо він може знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

на потерпілого, свідка, експерта, спеціаліста у кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється.

Із наведених положень застосування запобіжних заходів необхідно виділити положення про перешкоджання кримінальному провадженню. Інверсія цього положення буде відповідати обов'язку, що має виконуватися підозрюваним: не перешкоджати незаконними засобами кримінальному провадженню.

Виконання покладених обов'язків підозрюваним забезпечується складною системою відповідальності, яка стосовно зазначених суб'єктів має переважно відновлювальний і забезпечувальний характер щодо кримінальних процесуальних правовідносин. Основну частину серед цих механізмів займають заходи забезпечення кримінального провадження. Запобіжні заходи й заходи забезпечення кримінального провадження належать до заходів кримінального процесуального виду і не поглинають за обсягом усю відповідальність, яка забезпечує належне ставлення до виконуваних обов'язків з боку підозрюваного.

Закріплення відповідальності підозрюваного у кримінальному законодавстві може негативно відобразитися на захисті конституційних прав цього учасника, які охороняються кримінальним процесуальним законом. Не викликає сумніву, що найбільш суттєві суспільно небезпечні дії, щодо яких є впевненість у їхньому незаконному походженні, мають підпадати під кримінальну відповідальність.

КПК України не містить обов'язків підозрюваного, які б належним чином відповідали положенням КК України. Близькими за змістом є ст. 376 «Втручання в діяльність судових органів», ст. 382 «Невиконання судового рішення», ст. 386 «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку», ст. 389-1 «Умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості», ст. 393 «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти», ст. 397 «Втручання в діяльність захисника чи представника особи» КК України.

Не претендуючи на повноту розгляду питання кримінальної відповідальності підозрюваного за вчинення кримінальних процесуальних правопорушень, зазначимо, що наведені положення КК України передбачають відповідальність за грубе невиконання покладених на обвинуваченого або підозрюваного обов'язків, що здебільшого пов'язані із

намаганням особи незаконними засобами суспільно небезпечним способом протистояти інтересам кримінального судочинства.

Механізмом, що забезпечує виконання підозрюваним або обвинуваченим покладених на нього обов'язків, є кримінальна процесуальна відповідальність.

Цей вид відповідальності має два напрями: правовідновлюваний і кримінальний.

Р. С. Холода зазначає, що будь-який кримінальний процесуальний обов'язок захищений заходами державного примусу – заходами превентивного примусу, примусового виконання обов'язку, відновлення порушеного правопорядку та штрафними санкціями [190, с. 87].

Розглянемо положення обов'язків підозрюваного у співвідношенні з кримінальною процесуальною відповідальністю.

С. В. Бажанов, М. О. Горелов, І. М. Янченко та ін. у наукових дослідженнях до заходів кримінальної процесуальної відповідальності відносять переважно заходи кримінального процесуального примусу, які в чинному КПК України законодавцем визначені як заходи забезпечення кримінального провадження [12, с. 68; 36, с. 135; 207, с. 63].

Безумовно, у всіх випадках називати заходи забезпечення кримінального провадження кримінальною процесуальною відповідальністю не раціонально. Зазначені заходи стають такими, якщо вони є наслідками невиконання учасником провадження, обов'язків або допущення іншого порушення чи реалізують позитивну відповідальність. Найконкретнішою вимогою, яку визначив законодавець у змісті обов'язків обвинуваченого і підозрюваного, є положення про необхідність прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк заздалегідь повідомити про це зазначених осіб. Виконання підозрюваним або обвинуваченим цього обов'язку забезпечується такими різновидами кримінальної процесуальної відповідальності, як грошове стягнення або привід (ст. 139 КПК України).

Система застосування заходів кримінальної процесуальної відповідальності, що є наслідком невиконання покладених обов'язків у вказаних випадках, визначається змістом механізмів, підстав, умов і порядку застосування наведених заходів забезпечення і не є конкретною. Розглянемо окремо кожен із зазначених заходів.

Недоліки процесуального механізму існують і у порядку накладання грошового стягнення на особу. Недоцільно розглядати альтернативні

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

заходи забезпечення, що належать до інших видів, такими, що можуть забезпечити виконання грошового стягнення.

Наприклад, у разі несплати певних коштів застосовувати запобіжні заходи.

Доцільно доповнити положення КПК України, що регулюють порядок грошового стягнення, засобом реагування з боку учасника, який веде провадження, на несплату стягнення у визначений законом термін.

Буде правильно, щоб законодавець надав слідчому судді або суду можливість у разі несплати грошового стягнення збільшувати його розмір.

Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом і відсторонення від посади також входять до системи заходів забезпечення кримінального провадження і є обов'язковими для виконання підозрюваним або обвинуваченим. Зміст цих заходів полягає у забороні особі, що виражається у формі тимчасового вилучення документів, користуватися спеціальним правом або у прийнятті рішення судом чи слідчим суддею про відсторонення від посади.

Інший принцип забезпечення виконання вимог законодавець використовує щодо заходів забезпечення кримінального провадження, предметом яких є майно, речі і документи. Наслідком невиконання ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів буде проведення обшуку в особи, яка відмовилася видавати наведені предмети. Але очевидним є те, що у цьому механізмі обшук буде переважно заходом відновлення якості кримінальних процесуальних правовідносин, який недоцільно забезпечувати додатковими положеннями відповідальності з огляду на його примусову природу.

Одним із напрямів подолання зазначеного недоліку є доповнення цього порядку можливістю застосування заходів, наприклад, фізичного впливу у разі відмови особи в добровільному порядку передати певне майно, що має підлягати тимчасовому вилученню.

Найменше питань виникає щодо затримання особи і запобіжних заходів.

С. І. Вікторський, О. В. Волколуп та ін. називають опосередкованим зв'язок запобіжних заходів із відповідальністю, але забезпеченість виконання особою певного запобіжного заходу реалізується у межах іншого, більш суворого запобіжного заходу [30, с. 17; 32, с. 56].

Наприклад, особисту поруку може забезпечувати застава, яка є більш суворим заходом примусу і потенційно може бути застосованою у разі недотримання особою умов особистої поруки. Крім того, якщо розглядати окремо кожний запобіжний захід, можна побачити наявність внутрішніх механізмів кримінальної процесуальної відповідальності, яку може нести особа у разі невиконання умов певного процесуального заходу.

Наведені положення є загальним правилом, яке поглинається загальноправовим принципом законності. Виконання цього положення забезпечується майже всіма видами юридичної відповідальності.

Одним з основних учасників у кримінальному провадженні є потерпілий. Процесуальний статус потерпілого досліджується у різних аспектах у роботах Ю. Б. Чупилкіна [32, с. 34], В. В. Самойлюка [152, с. 153], С. В. Слінька [160, с. 189], С. М. Стахівського [165, с. 175], С. Г. Щербаня [202].

Відповідно до змісту ст. 57 КПК України потерпілий зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю.

Потрібно зазначити, що обсяг обов'язків потерпілого, наведений у згаданій нормі КПК України, не є вичерпним. Законодавець передбачає спеціальні обов'язки, які впливають зі змісту інших норм. Наприклад, таким є обов'язок потерпілого давати правдиві показання, який виникає з моменту попередження його перед допитом про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань.

Відповідальність цього учасника побудована саме таким чином, щоб забезпечити виконання цих положень його кримінального процесуального статусу. За їх невиконання потерпілий може нести кримінальну, кримінальну процесуальну відповідальність.

Кримінальна відповідальність, що може бути покладеною на потерпілого, забезпечує його належну поведінку, якої повинні дотримуватися усі учасники провадження. У першому аспекті відповідальність потерпілого забезпечується положеннями кримінального права.

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

До спеціальних положень потрібно віднести кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань (ст. 384 КК України). Потерпілий може відмовитися давати показання. Але, якщо потерпілий дає показання і вони є неправдивими, то він може бути притягнутий до кримінальної відповідальності [76, с. 138].

Потерпілий у кримінальному провадженні є специфічною фігурою. З одного боку, його показання мають найважливіше значення для кримінального провадження, а з іншого – він має своєрідний імунітет, що дозволяє йому відмовитися від давання показань і забути про те, що відбувалося, поклавши встановлення об'єктивної картини правопорушення на слідчого і прокурора. Це зумовлює специфічне становище потерпілого і визначає необхідність вивчення відповідальності в його процесуальному статусі, яка з огляду на окреслені особливості правового статусу має стати основною гарантією здійснення ним покладених обов'язків і відновлення порушень у змісті правовідносин.

Вивченню кримінальної процесуальної відповідальності потерпілого присвячено багато робіт. На цей аспект кримінального процесу звертали увагу В. А. Кучінський [83, с. 81], М. В. Луговець [90, с. 132], С. Г. Ольков [118, с. 13], Л. К. Трунова [183, с. 148] та ін.

Кримінальна процесуальна відповідальність потерпілого є необхідною гарантією кримінального провадження. Його статус визначають два фактори, а саме: особистий інтерес у провадженні, який був зумовлений вчиненням правопорушення щодо нього, і обвинувальний напрям діяльності. Хоча цього учасника активно підтримує держава в особі слідчого і прокурора, становище потерпілого є досить складним і доволі суперечливим.

Кримінальна процесуальна відповідальність має намір внести корективи в напрям діяльності потерпілого від небажаного впливу з його боку і забезпечити виконання завдань кримінального провадження.

Одним із основних питань, що виникає під час розгляду кримінальної процесуальної відповідальності, є питання про належність приводу до заходів кримінальної процесуальної відповідальності. Питання про визнання примусового заходу кримінальною процесуальною відповідальністю має вирішуватися у кожному конкретному випадку. Щодо приводу, то він не підлягає сумніву належності до відповідальності, що обґрунтовується підставами прийняття відповідного рішення. Ухвала слідчого судді про привід приймається лише у

разі наявності порушення процесуального обов'язку особою, яким є ухилення від явки до слідчого або суду.

Проведене анкетування щодо визначення процесуальних положень приводу свідчить, що 90 % співробітників оперативних підрозділів вважають, що вони самостійно повинні здійснювати привід підозрюваного у разі його неявки до слідчого, 5 % – що постанову про привід повинен скласти слідчий, який через чергову частину передає його до керівника органу поліції, а останній надає вказівку до виконання приводу підозрюваного до слідчого, 5 % – що постанову про привід повинен надати прокурор, який здійснює процесуальне керівництво слідчими підрозділами.

85 % слідчих вважають, що постанову про привід повинен скласти слідчий, а не слідчий суддя, тому що слідчий відповідає за швидкість, неупередженість кримінального провадження. 13 % – що постанову про привід повинен скласти слідчий, але погодити її необхідно з прокурором, який здійснює кримінальне керівництво. Тільки 2 % підтримують положення КПК щодо ухвалення рішення про привід слідчим суддею.

80 % судів, які приймають ухвалу про привід підозрюваного, вважають, що це рішення повинен примати слідчий. Вони зазначають, що слідчий обмежений за новим КПК України своїми повноваженнями, а така процедурна безпека з боку слідчого судді до слідчого не завжди виправдовує помилки, які допускає слідчий під час досудового розслідування.

15 % суддів вважають, що постанову про привід повинен скласти прокурор, який відповідає за кримінальне провадження.

5 % погоджуються з нормативним змістом стст. 140-142 КПК України та зазначають, що слідчий суддя повинен контролювати кримінальне провадження, тому що суддя має приймати остаточне рішення та ухвалювати вирок.

Крім зазначеної властивості приводу, основу його змісту становить відновлювана функція, що має забезпечити дієвість кримінального провадження. Призначенням приводу є доставляння особи до учасника, що веде провадження, навіть у тому випадку, коли він цього не бажає. Підґрунтям для цього мають бути інтереси кримінального провадження, зазначені в ст. 2 КПК України. Саме цей аспект є основним для сприйняття природи цього процесуального заходу примусу.

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

Відповідальність у цьому випадку є другим елементом. Такими положеннями пояснюється відмова законодавця від регламентації приводу щодо потерпілого у звичайних випадках, оскільки відомо, що для потерпілого надання показань є правом, а не обов'язком.

Таким чином, кримінально-процесуальну відповідальність, як гарантію одного з визначених законодавцем обов'язків потерпілого, чинний КПК України визначає лише у змісті грошового стягнення як наслідку ухилення від явки до особи, яка веде провадження. Слід визнати суттєвим недоліком і напрямом подальшого вдосконалення регламентації механізм приводу, який доцільно застосовувати щодо потерпілого не у випадках доставляння його для давання показань, а для його явки з метою вирішення питання про накладення грошового стягнення.

Процесуальне положення цивільного позивача ретельно обґрунтовано в наукових роботах О. П. Кулікова, Е. В. Міщенко, В. М. Тертишника, В. М. Шагового та ін. [80; 107; 177, с. 98; 195, с. 78].

Цивільний позивач має права та обов'язки потерпілого щодо цивільного позову, а також має право підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього до виходу суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення.

Більшість обов'язків цивільного позивача безпосередньо не забезпечені відповідальністю. Процесуальний статус збалансовано в цій частині за допомогою процесуального інтересу і ролі цього учасника в кримінальному провадженні. Небажання цього суб'єкта з'явитися до особи, яка веде провадження, або ухилення від виклику може призвести до фактичного усунення цивільного позивача від провадження.

Не містить чіткої системи забезпечення положення, що зобов'язує цивільного позивача не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення.

Менше проблем існує у системі забезпечення обов'язку, що вимагає від цивільного позивача не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю.

Кримінальна відповідальність як і у випадках щодо інших учасників забезпечує виконання цивільним позивачем обов'язків, що мають істотне значення для всього кримінального провадження. Інші положення, які стосуються інтересу позивача, законодавець не забезпечує, покладаючи в основу їх забезпечення інтерес цивільного позивача.

Більше проблем у визначенні процесуального статусу виникає щодо відповідальності цивільного відповідача. Цей учасник має права та обов'язки підозрюваного, обвинуваченого в частині, що стосуються цивільного позову.

Першим обов'язком, який має виконувати цивільний відповідач, є вимога про необхідність прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості заздалегідь повідомити про це відповідним особам. Зміст регламентації відповідальності за невиконання цього положення подібний до змісту правового статусу потерпілого. Законодавець вважає за необхідне цей обов'язок забезпечити лише грошовим стягненням.

Отже, є підстави стверджувати, що удосконалення такого правового явища, як накладення грошового стягнення на цивільного відповідача шляхом подвоєння суми стягнення через певний термін цілком забезпечить виконання цього процесуального обов'язку.

Позитивна відповідальність щодо учасників кримінального процесу, які мають безпосередній інтерес у результатах кримінального провадження, повинна бути пов'язана із матеріальним інтересом. До цих учасників практично неможливо і не раціонально застосовувати звичайні, наприклад грошові, форми.

Теорія кримінального процесуального права розглядає процесуальний статус захисника на рівні конституційних положень забезпечення права на захист. Не можна визначити вчених, які не торкалися статусу захисника у кримінальному провадженні. Останні наукові джерела свідчать про теоретичні та практичні підходи, нові процесуальні розробки забезпечення права на захист. Ці питання висвітлені у роботах О. А. Азізова, С. А. Альперта, Т. В. Варфоломєєвої, Т. В. Корчевої, В. О. Лазарева, О. Н. Шило та ін. [7; 9; 26; 72; 84].

Захисником, відповідно до ст. 45 КПК України, може бути адвокат. Статус адвоката у кримінальному провадженні визначено таким чином. По-перше, захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює. Отже, захисник не може мати свою правову позицію, яка процесуально може відрізнитися від позиції підозрюваного (обвинуваченого).

Захисник має право брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участі підозрюваного, до першого допиту мати конфіденційне побачення, а після нього – такі побачення без обмеження кількості та тривалості. Як правило, такі

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

зустрічі можуть відбуватися під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що унеможливлюють прослуховування чи підслуховування.

Обов'язки захисника:

- захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені Україною, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого;

- захисник зобов'язаний перебувати для участі у виконанні процесуальних дій за участі підозрюваного, обвинуваченого;

- захисник без згоди підозрюваного, обвинуваченого не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні і становлять адвокатську або іншу охоронювану законом таємницю.

Правовий статус адвоката у кримінальному провадженні регулюється Законом України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» [45].

Цей закон передбачає як основні принципи ведення адвокатської діяльності, так і дисциплінарну відповідальність за вчинення адвокатом відповідних правопорушень.

КПК України визначив обов'язки захисника під час досудового та судового провадження. Якщо положення судового провадження визначають дію захисника у межах процесуального законодавства, то досудове розслідування, яке проводиться слідчим, має недоліки, пов'язані з непроцесуальною діяльністю захисника. Практика кримінального провадження має багато прикладів, коли захисник діє за межами КПК.

Прикладом є кримінальне провадження щодо розслідування серії вбивств, вчинених на території Києво-Святошинського району міста Київ. Співробітники оперативних підрозділів ГУ МВС України м. Київ затримали особу, яка підозрювалася у вчиненні вбивства. Після встановлення фактичних даних слідчий повинен був провести допит підозрюваного у присутності захисника. Підозрюваний пообіцяв слідчому показати місце, де він сховав труп після вбивства. На підставі ст. 46 КПК України слідчий надав можливість захиснику провести бесіду до проведення допиту з підозрюваним. Однак після спілкування

з захисником підозрюваний відмовився від своїх показань і повідомив, що він оговорив себе, щоб його не катували співробітники оперативного підрозділу. Таким чином, непроцесуальна діяльність захисника надала можливість уникнути кримінальної відповідальності особі, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Вихід з обставин, які вказують на непроцесуальну діяльність захисника, повинен бути один – встановлення обставин кримінального правопорушення за допомогою непроцесуальних слідчих (розшукових) дій.

Важливе значення у процесуальній процедурі діяльності захисника має встановлення положень його дисциплінарної відповідальності.

Під час проведення анкетування захисників було встановлено, що 90 % з них вважають, що вони повинні діяти та діють тільки у рамках КПК України. 10 % вказують, що непроцесуальна діяльність пов'язана, по-перше, з оплатою їх роботи, можливістю застосування будь-яких засобів, які б допомогли уникнути підозрюваному або обвинуваченому міри кримінального покарання. По-друге, слідчий, прокурор, суддя надають їм підстави для непроцесуальної діяльності, врегулювання претензій поза межами кримінального провадження.

На підставі анкетування думки щодо встановлення дисциплінарного проступку захисника розділилися. 60 % вважають, що їхня процесуальна діяльність пов'язана з можливістю застосування усіх засобів щодо встановлення порушень КПК з боку слідчого, прокурора, судді та подання клопотання, скарги про скасування вироку. 40 % – що всі дії у разі отримання виправдовувального вироку повинні бути застосовані захисником.

На підставі даних положень пропонуємо визначення дисциплінарних проступків захисника (адвоката). Це:

- порушення присяги адвоката України;
- порушення вимог процесуальної діяльності захисника під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження;
- встановлення правил несумісності виконання обов'язків та непроцесуальної діяльності захисника;
- порушення правил адвокатської етики;
- розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення;

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

- невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків;
- невиконання рішень органів адвокатського самоврядування.

У порядку дисциплінарного провадження на адвоката можуть бути накладені такі види стягнень: попередження; призупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України [47].

Наведений перелік правопорушень адвоката непрямо вказує на існування обов'язків адвоката під час здійснення його професійної діяльності як представника у кримінальному провадженні. Достатньо повною в наведеному законі є система забезпечення виконання адвокатом покладених на нього функцій.

Наприклад, до таких функцій потрібно віднести обов'язок адвоката на вимогу клієнта надати звіт про виконання договору про надання правової допомоги або невідкладно повідомляти клієнтові про виникнення конфлікту інтересів. Для якісного виконання адвокатом покладених на нього обов'язків є вимоги про підвищення цим учасником свого професійного рівня. Наведені положення створюють єдність у системі гарантій реалізації адвокатом функції захисту в кримінальному провадженні.

Детальні положення, що вимагають дотримання правил сумісності, доповнюють універсальні вимоги, які передбачають відповідальність за невиконання або неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків. У разі залучення адвоката як звичайного представника ці положення будуть цілком забезпечувати виконання ним передбачених законодавством обов'язків.

Питання про обов'язки захисника були і залишаються у теорії кримінального процесу дискусійними. Дослідники стверджують, що захисник не лише має право й зобов'язаний використати весь наданий йому арсенал процесуальних засобів для захисту свого клієнта у сфері кримінально-процесуальних відносин.

А. Ю. Строган наполягає, що серед усіх процесуальних прав захисника основним є право заявляти клопотання [168, с. 19].

Подібну думку висловлює В. В. Самолюк [152, с. 24].

Ця теза знайшла відображення у сучасному кримінальному процесуальному законодавстві. Частина 1 ст. 47 КПК України закріплює обов'язок захисника, згідно з яким він зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені КПК України та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

У теорії сучасного кримінального процесуального права поняття захисника тлумачиться як зміст прав і обов'язків захисника, що пов'язаний з його призначенням і межами участі цього учасника у процесі доказування. Суттєве розширення його правового статусу і наближення змісту цієї категорії до правового статусу слідчого у кримінальному провадженні не має раціонального підґрунтя.

Т. В. Корчева, О. В. Рибалка, Р. А. Чайка та ін. надають обґрунтування щодо організації адвокатського розслідування, проведення захисником слідчих дій, в яких мають бути забезпечені положення, що дозволяють формувати інтерес в особі і бажання, націлене на недопущення порушень засад кримінального судочинства, що зробити лише за допомогою юридичної відповідальності неможливо [139, с. 151; 70, с. 38; 192, с. 60].

Такий висновок переконує в необхідності обережного ставлення до верхньої межі результату реалізації функції захисту адвокатом у кримінальному судочинстві, що означає надання захисникові певної свободи дій під час реалізації ним відповідного призначення.

Інші обов'язки захисника мають процедурний характер і гарантують існування нормального порядку кримінального провадження.

Однією з ключових відмінностей цього учасника від інших суб'єктів є те, що його присутність і реалізація наданих йому законодавцем прав під час багатьох процесуальних дій є обов'язковою. Заміна захисника є негативним кримінальним процесуальним явищем, що затягує кримінальний процес і створює умови для неповної реалізації стороною захисту покладених функцій. Саме тому одним із найголовніших положень, що має виконуватися захисником, є вимога прибути для участі у виконанні процесуальних дій за участі підозрюваного, обвинуваченого. Порушення цього обов'язку безальтернативно означає початок процедури притягнення захисника до дисциплінарної відповідальності.

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

Важливим компонентом правового статусу захисника є вимога про недопущення поширення інформації, яка йому відома у зв'язку із виконанням захисту обвинуваченого або підозрюваного. КПК України забороняє цьому суб'єкту без згоди підозрюваного, обвинуваченого розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні і становлять адвокатську або іншу охоронювану законом таємницю.

У змісті ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення, визнаються дисциплінарним проступком, вчинення якого є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Крім того, це положення частково забезпечується кримінальною відповідальністю, передбаченою ст. 387 КК України «Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування».

Прикладом можуть бути матеріали кримінального провадження, коли слідчий під час проведення допиту встановив, що підозрюваний вчинив тяжкий злочин. Для проведення огляду місця події, встановлення місця знаходження трупа слідчий запросив захисника, який повинен брати участь у разі проведення слідчої (розшукової) дії.

Перед початком проведення слідчої (розшукової) дії слідчий запропонував захиснику відмовитися від спілкування з підозрюваним. Якщо захисник порадить підозрюваному не вказувати на місце знаходження трупа, то всі показання, які підозрюваний надав під час допиту, не матимуть процесуального значення. Захисник погодився зі слідчим і тільки після того, як підозрюваний вказав місце знаходження трупа, його вилучили та оглянули, захисник поспілкувався з підозрюваним на предмет встановлення процесуальної позиції щодо вчинення кримінального правопорушення.

У даному разі слідчий та захисник порушили ст. 46 КПК України, але їхні дії були направлені на встановлення обставин кримінального правопорушення, а гарантії підозрюваного – забезпечені.

Захисник має право відмовитися від виконання своїх обов'язків лише у випадках:

- якщо є обставини, які згідно з КПК України виключають його участь у кримінальному провадженні;
- незгоди з підозрюваним, обвинуваченим щодо вибраного ним способу захисту, за винятком випадків обов'язкової участі захисника;

– умисного невиконання підозрюваним, обвинуваченим умов укладеного із захисником договору, яке проявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушенні вимог КПК України тощо;

– якщо він свою відмову мотивує відсутністю належної кваліфікації для надання правової допомоги у конкретному провадженні, що є особливо складним.

Є очевидним, що запропоновані законодавцем положення у змісті обов'язків не надають захиснику права вибору, а мають бути ним виконані як обов'язок. Незважаючи на таке порушення логіки побудови норми законодавства, потрібно визнати належне забезпечення цього обов'язку дисциплінарною відповідальністю.

Як і у випадку з адвокатською таємницею, невиконання наведених вимог підпадає під зміст дисциплінарних проступків, опис яких міститься у ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», вчинення яких є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

О. В. Белькова розглядала процесуальне становище свідка у звичайних випадках та надала елементи, які характеризують його права та дозволяють ефективно виконати покладені на нього обов'язки, що вимагають від нього корисної для кримінального провадження поведінки [16, с. 56].

Перш за все до таких обов'язків належать положення про надання правдивих показань у справі. Інші положення характеризують належну поведінку щодо прибуття за викликом і недопущення спричинення свідком шкоди іншими засобами.

КПК України у ст. 66 передбачає неповний перелік обов'язків свідка: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду; давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням своїх обов'язків.

За межами змісту цієї норми залишаються обов'язки свідка, що відповідають нормам про його відповідальність. Наприклад, до таких належить ст. 376 КК України, що передбачає втручання у діяльність судових органів. До шкоди, яку може завдати судочинству свідок,

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

необхідно відносити не лише розголошення ним даних кримінального провадження, а й вплив на учасників, які ведуть провадження або причетні до нього.

С. В. Слінько зазначає, що основним призначенням свідка є дача показань, більшість головних положень про відповідальність стосуються саме цього процесуального аспекту [160, с. 280].

Ст. 67 КПК України регламентує зміст відповідальності свідка, в якій визначено санкцію за завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду, крім деяких випадків. Кримінально-правові наслідки для такої злочинної поведінки встановлює кримінальне право у ст. 384 КК України «Завідомо неправдиве показання» і ст. 385 КК України «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків».

За злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду свідок несе відповідальність, встановлену КУпАП, що передбачена ст. 185-3 «Прояв неповаги до суду», ст. 185-4 «Злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до органів досудового розслідування чи прокурора».

На підставі викладеного можна дійти висновку, що обов'язки свідка належним чином забезпечені юридичною відповідальністю. На сьогодні більшість проблем виникає щодо підстав визнання особи свідком, відмежування цього статусу від підозрюваного. Майбутнього підозрюваного слідчий не може допитувати як свідка.

В. Т. Маляренко вважає, що є нонсенсом допитувати підозрюваного як свідка із попередженням його про кримінальну відповідальність за давання свідомо неправдивих показань і відмову від давання показань. Причиною такого парадоксу дослідниця вважає недосконалість чинного кримінального процесуального законодавства, зокрема КПК України. Останній елемент є важливим для забезпечення ефективності застосування відповідальності як гарантії дотримання особою покладених на неї обов'язків [96, с. 186].

Висновок полягає у тому, що учасники кримінального провадження на стадії досудового розслідування беруть участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, встановлюють істину та забезпечують швидке, неупереджене, об'єктивне розслідування обставин кримінального

правопорушення. Гарантії учасників провадження забезпечені чітким виконанням вимог положення КПК України, а процесуальна відповідальність встановлює дотримання прав та обов'язків учасниками кримінального провадження. Кожен учасник кримінального провадження повинен відповідати за вчинення незаконних дій, порушення чинного законодавства. Законом встановлена кримінальна, процесуальна, дисциплінарна відповідальність за порушення норм, застосування непроцесуальних форм виконання своїх обов'язків.

2.3. Процесуальні форми забезпечення гарантій під час закінчення досудового провадження

Кримінальний процес встановлює загальні положення закінчення досудового розслідування. Перша форма передбачає закриття кримінального провадження. Друга – звернення до суду з обвинувальним актом або клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Третя – звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Закриття кримінального провадження здійснюється у разі, якщо: встановлена відсутність події кримінального правопорушення; встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення; не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати; набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; існує вирок за тим самим обвинуваченням, що набрав чинності, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження за тим самим обвинуваченням; потерпілий, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу.

Кримінальне провадження закривається судом: у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення.

Про закриття кримінального провадження слідчий, прокурор приймає постанову. Слідчий складає постанову про закриття кримінального

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

провадження, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру. Копія постанови слідчого про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, прокурору.

Прокурор протягом двадцяти днів з моменту отримання копії постанови має право її скасувати у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю.

Постанова слідчого про закриття кримінального провадження також може бути скасована прокурором за скаргою заявника, потерпілого, якщо така скарга подана протягом десяти днів з моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови.

Процесуальною гарантією закриття кримінального провадження є процесуальна форма, згідно з якою усі учасники провадження дотримуються вимог процедури кримінального провадження.

Проблеми теорії кримінальної форми розглядалися у наукових дослідженнях А. Я. Дубинського, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, В. В. Коваленко, П. А. Лупинської, М. А. Маркуш, Ю. В. Манаєва, Д. І. Письменного, М. І. Порубова, В. В. Рожнової, Д. О. Солодова, Л. Д. Удалової, М. Л. Якуб та ін. [76; 77, с. 78–82; 98, с. 76].

Форма кримінального провадження обумовлює необхідність вирішення конфліктів двох сторін. З одного боку, інтересів держави, яка забезпечує безпеку громади та суспільства, а з іншого – притягнення підозрюваного до кримінальної відповідальності.

В. Т. Маляренко, В. Г. Гончаренко, розкриваючи зміст процесуальної форми, вважають це не простим відображенням нормативної моделі, а таким, що складається зі структурних елементів, а саме: мети, функції, засад, на підставі яких побудовані дані [78].

Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. І. Письменний вважають, що процесуальну форму можна класифікувати за суб'єктами процесу: слідчий, прокурор, суддя; за колом питань; процесуальних підстав прийняття рішення та за формою складання: постанова, протокол, ухвала, вирок [76, с. 56].

Ю. М. Грушевий, О. В. Капліна, Л. Д. Кокарєв, Г. Ф. Горський, П. С. Элькінд розподіляють процесуальну форму залежно від основних питань кримінального провадження: початок кримінального провадження, повідомлення про підозру, обвинувальний акт, постанова про закриття кримінального провадження та процесуальні рішення з

окремих питань проведення слідчих (розшукових) дій, а саме: обшук, відхилення клопотань та ін. [77].

Теоретичні та практичні проблеми процесуальної форми розглядають за допомогою механізму реалізації її складання. Процедура регулює встановлені в КПК України рішення, а саме: постанова, протокол слідчих (розшукових) дій, журнал судового засідання, вирок.

Об'єктивними умовами складання процесуальної форми є дія закону та умови організації правоохоронних органів і судової системи.

Отже, можна дійти висновку, що закон, який визначає засади, функції і повноваження державних органів та посадових осіб під час складання процесуальної форми, є гарантією прав та свобод людини і громадянина.

Процесуальна форма є реалізацією сформульованих у законі правил поведінки.

П. А. Лупінська під поняттям «реалізація процесуальної форми» вважає поведінку сторони обвинувачення, яка встановлюється правовими нормами у разі забезпечення прав та виконання юридичних обов'язків. Реалізація права шляхом постанови рішень є правомочністю державних органів і посадових осіб, для яких це не тільки право, а й обов'язок [92, с. 98].

С. С. Алексєєв, І. Я. Дюрягин вважають, що основні риси правової діяльності включають у себе державно-владний характер, процесуальну урегульованість та форму під час вибору та реалізації рішення [4, с. 228].

Для права характерним є положення щодо постанови процесуальних рішень, які виходять з правових норм, визначають спрямованість правовій діяльності і націлюють слідчого, прокурора, суддю на виконання завдань кримінального провадження.

В. В. Мозяков, Д. А. Солодов, А. Я. Дубінський надають поняття процесуальної форми та вказують на елементи, до яких відносять: правові норми, на підставі яких повинно бути виконано це рішення; мету рішення; цільову направленість; зв'язок із засадами, функціями та правовими діями [148, с. 340].

Ю. І. Стецовський, М. М. Розина, Г. Ф. Шершеневич, В. О. Тененбаум зауважують, що окремі норми КПК не містять вказівок на мету діяльності, а вказують на певні правила поведінки, які встановлені законодавцем під час вибору рішення [162].

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

С. А. Альперт, М. А. Гредескул та інші вважають, що суб'єктивні чинники процесуальної форми включають у себе повноваження у разі прийняття рішення [9].

П. А. Лупінська, Д. А. Солодов серед правил постанови процесуальної форми виділяють декілька підгруп, а саме: залежно від ступеня визначеності та умов прийняття рішення [92].

Ю. І. Азаров, П. Г. Марфицин вказують на мету дії під час складання процесуальної форми та надають право слідчому, прокурору вибрати правовий засіб, який виходить з обставин кримінального провадження. Тому процесуальна форма залежить від оцінки обставин провадження.

Г. М. Резник, А. Кузнецов, Л. Загожий не виключають складання процесуальної форми на підставі «необхідності». Сутність призначення процесуальної форми залежить від процедури та необхідності проведення слідчої (розшукової) дії [5; 92].

Виходячи з викладеного можна стверджувати, що процесуальна форма у кримінальному провадженні є рішенням слідчого, прокурора, судді, колегіального суду і яка визначена кримінальним процесуальним законодавством.

Ухвала судді може розглядатися у двох аспектах. По-перше, ухвала приймається тільки на підставі закону. По-друге, процесуальна форма повинна діяти тільки в межах закону.

Суддя має право тлумачити закон як джерело права, але прийняття ухвали може бути встановлено тільки на підставі доказів та категорій, що дозволяють оцінити обставини кримінального правопорушення, враховуючи при цьому рішення Конституційного Суду України, постанови, ухвали Пленуму Верховного Суду України, рішення Європейського Суду з прав людини.

Д. В. Василенко розглядав форму скарги, яка має включати в себе загальні принципи об'єктивної істини під час їх розгляду [28, с. 45].

Скарга має містити назву, адресу прокуратури або суду. У скарзі повинні бути вказані анкетні дані учасника процесу, який подає скаргу, номер кримінальної справи, яка повинна розглядатися, або номер матеріалу та постанови, яка оскаржується.

Описово-мотивувальна частина скарги повинна мати в собі обставини ст. 91 КПК України, а саме:

– час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення;

- винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форму вини, мотив і мету вчинення кримінального правопорушення;
- вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;
- фактичні дані, які оскаржуються.

Резолютивна частина скарги повинна містити обставини, які мають бути встановлені судом після розгляду скарги. Скарга повинна бути підписана стороною процесу та вказана дата оскарження.

Розгляду підлягає право, порушення якого було здійснено посадовими особами правоохоронних органів, слідчим, прокурором. Форма скарги має факти, які дозволяють дати їй правильну оцінку оскарження непроцесуальних дій.

Обґрунтованість скарги має включати в себе вимоги фактичних обставин, достовірність конкретних фактів, що лежать в основі вимог скарги.

Гласність розгляду скарги передбачає відкритий розгляд звернення, такий, що дає можливість учаснику процесу особисто викласти свої аргументи прокурору, судді, який перевіряє скаргу. Сторона процесу повинна мати право участі у перевірці скарги, знайомитися з матеріалами перевірки, подавати додаткові матеріали або наполягати на їх запиті прокурором, суддею, який розглядає скаргу. Після розгляду скарги заявник повинен отримати письмову відповідь про результати розгляду скарги.

Рівність сторін під час розгляду скарги полягає у визнанні всіх учасників процесу рівними перед законом. Скарга повинна бути розглянута суддею, якому вона надійшла. Якщо питання порушення чинного законодавства входять до компетенції судді, то він зобов'язаний у термін не більше п'яти днів прийняти скаргу до розгляду та надати учаснику процесу повідомлення про день, місце, час розгляду скарги.

Скарга повинна бути розглянута за законом, у термін, який встановлює достатньо стислі терміни розгляду. Якщо скарга не потребує додаткового вивчення, то термін розгляду має бути встановлений протягом однієї доби. У даному випадку повинні бути встановлені скорочені терміни та першочерговість розгляду скарги.

Суб'єкт, який подає скаргу, є учасником кримінального процесу: або сторона захисту – захисник, цивільний відповідач; сторона обвинувачення – цивільний позивач, представник потерпілого по

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

кримінальній справі. Правом на захист своїх прав і охоронюваних законом інтересів користуються усі учасники процесу. Однак це не означає, що дане право має виключно особистісний характер.

Скарга повинна мати точність викладення фактів і доказів та бути письмовою. Вона підкріплюється супроводжувальними документами (додатки).

Факт звернення громадянина зі скаргою породжує правовідносини з її розгляду і вирішення, які складаються з ряду стадій і процедур.

Перший етап стадії досудового розслідування включає процесуальні дії: реєстрацію; ознайомлення зі змістом; направлення до суду, слідчий суддя повинен прийняти скаргу до розгляду, призначити її розгляд та вирішити по суті.

Другий етап розпочинається з визначення суті проблеми слідчим суддею, а саме: перевірка скарги; прийняття рішення та його ухвалення. Свідчення, які є припущеннями або які невідомі, не можуть бути предметом розгляду.

Одним з елементів процесуальних гарантій у кримінальному провадженні є положення оскарження процесуальних та слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій.

Згідно з чинним законодавством особа, яка оскаржує дії слідчого, повинна у скарзі розкрити фактичні дані або докази, на які вона посилається, а також визначити суперечку у своїй скарзі.

У даному інституті права необхідно встановити класифікацію. Класифікація є одним із важливих аспектів системного підходу до конкретного об'єкта дослідження. Системний підхід повинен застосовуватися щодо визначення цілісної категорії правових положень, які поділяють на окремі структурні елементи та підсистеми.

Критерії класифікації скарги можна визначити у наступному:

- бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення;
- неповерненні тимчасово вилученого майна;
- нездійсненні інших процесуальних дій, які слідчий зобов'язаний провести у визначений термін;
- рішенні слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування;
- рішенні слідчого про закриття кримінального провадження;

- рішенні прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження;
- рішенні прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим – особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою;
- рішенні, дії чи бездіяльності слідчого або прокурора під час застосування заходів безпеки особам, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом;
- рішенні слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником;
- рішенні слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його.

Виходячи з класифікації можна визначити загальні положення, яких необхідно дотримуватися під час подання скарги на стадії досудового розслідування.

Законом встановлений процесуальний статус учасників, які мають право на подання скарги. Предмет скарги повинен включати в себе положення незаконного проведення слідчих (розшукових) дій, бездіяльності слідчого або прокурора.

Гарантії забезпечення правового механізму розгляду скарги включають комплекс елементів: правові норми, які оскаржуються; правові відносини, що виникають під час розгляду скарги; процесуальну форму, яка забезпечує реалізацію прав і обов'язків громадян.

Матеріальні та процесуальні норми, що регулюють розгляд оскарження, закріплені в КПК України. Правові відносини, що виникають у зв'язку з оскарженням процесуальних дій та рішень – це специфічні вольові суспільні відносини, що відповідають нормам кримінального процесуального права, учасники яких взаємопов'язані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Елементами цього виду правовідносин є об'єкт, суб'єкт, зміст (суб'єктивні права, обов'язки, повноваження, відповідальність суб'єктів правовідносин). Підставою виникнення, зміни і припинення правовідносин є юридичні факти.

Об'єктом оскарження є суспільні відносини, які викликали подання скарги, а саме порушення процесуальних прав.

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

Оскарження виникає на підставі юридичного факту, тобто конкретних порушень чинного процесуального законодавства, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин. Юридичні факти як підстава оскарження можуть бути і діями, і подіями, якщо учасник процесуальних правових відносин намагається вирішити питання щодо порушення його прав і свобод.

Гарантії процесуального статусу включають у себе обсяг прав та обов'язків учасника, який оскаржує процесуальні дії та рішення.

Теоретичну модель можна побудувати таким чином:

- особисто викласти аргументи та факти щодо порушень чинного законодавства;
- надати скаргу на дії або бездіяльності слідчого чи прокурора до слідчого судді;
- брати участь у розгляді фактичних даних, які вказані у скарзі;
- отримати ухвалу щодо результатів перевірки фактів, які були вказані в скарзі;
- наполягати на отриманні матеріалів, які мають значення для розгляду скарги у судовому засіданні;
- користуватися послугами захисника у встановленому законом порядку;
- висловлювати письмово вимогу щодо дотримання таємниці розгляду скарги;
- вимагати відшкодування збитків, якщо вони стали результатом порушень встановленого порядку розгляду скарги.

Слідчий суддя під час розгляду скарги зобов'язаний:

- об'єктивно, всебічно, вчасно і ґрунтовно перевірити скаргу; на прохання учасника кримінального провадження надати можливість його участі у судовому засіданні;
- скасовувати або змінювати оскаржувані рішення у випадках, передбачених законодавством України, якщо вони не відповідають закону; невідкладно вживати заходів щодо припинення неправомірних дій;
- виявляти, усувати причини та умови, які сприяли порушенням; забезпечувати поновлення порушених прав та реальне виконання прийнятих у зв'язку зі скаргою рішень;
- надати ухвалу щодо розгляду скарги учаснику кримінального провадження про результати перевірки скарги, вказати сутність прийнятого рішення;

- вжити заходів щодо відшкодування у встановленому законом порядку матеріальної шкоди, якщо вона була заподіяна під час обмеження його прав та законних інтересів;
- вирішити питання про відповідальність посадових осіб, які вчинили порушення чинного законодавства;
- у разі визнання скарги необґрунтованою надати роз'яснення щодо прийнятої ухвали; заборонити переслідування громадян і членів їх сімей за оскарження процесуальних дій слідчого, прокурора;
- не допускати розголошення одержаних відомостей про особисте життя учасника процесу або фактичних даних, які становлять державну або іншу таємницю, та іншої інформації, якщо це обмежує права і законні інтереси сторін у кримінальному судочинстві.

Визнавши, що зібрані під час досудового розслідування докази є достатніми для складання обвинувального акта, прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування. Учасникам кримінального провадження, потерпілому, представнику надається достатньо часу для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження.

Представництво у кримінальному провадженні є інститутом, який детально і повно визначає процесуальний статус майже всіх представників: законного представника підозрюваного або обвинуваченого (ст. 44 КПК України); законного представника потерпілого (ст. 59 КПК України); представника цивільного позивача і відповідача (стст. 63 і 64 КПК України).

С. І. Вікторський [30, с. 186], М. В. Духовський [45, с. 119], С. В. Познишев [129, с. 72], М. М. Полянський [130, с. 153], Є. Ю. Бова [19], Т. В. Корчева [72], С. В. Толокольніков [178, с. 74], Р. А. Чайка [192], А. О. Шульга [201, с. 173] та інші вивчали правовий зміст представництва.

Чинний КПК України регламентує процесуальний статус представників. Вони діють у кримінальному провадженні або на підставі залучення їх зацікавленою стороною провадження, або на підставі обов'язку представляти інтереси певної особи за законом.

Ст. 44 КПК України регулює процесуальний статус законного представника підозрюваного або обвинуваченого, надає цим особам лише права, що збігаються зі змістом прав тих осіб, яких вони

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

представляють, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена представнику. Законодавець не визначає у відповідній статті жодного обов'язку законного представника, але передбачає положення про ефективне виконання цим учасником покладених обов'язків. Гарантією виконання покладених функцій є обов'язкова відповідність процесуального інтересу інтересам підозрюваного або обвинуваченого.

Подібно до процесуального статусу законного представника підозрюваного або обвинуваченого визначено зміст процесуального статусу законного представника потерпілого.

Чинне законодавство використовує основу врегулювання процесуального статусу законного представника потерпілого під час визначення представників цивільного позивача і відповідача. Подібно до законного представника підозрюваного або обвинуваченого законним представником цивільного відповідача і позивача може бути лише особа, яка має право бути захисником.

Викладене дозволяє дійти такого висновку. У кримінальному провадженні представниками є особи, які мають право бути захисником, а законними представниками є батьки, опікуни та ін. Це визначає специфічний зміст юридичної відповідальності особи, яка є представником.

Законні представники можуть нести кримінальну відповідальність лише за негативне втручання у кримінальну процесуальну діяльність і перешкоджання її законному перебігу.

Законом не передбачено кримінальної процесуальної відповідальності законного представника, накладення грошового стягнення або приводу. Систему забезпечення виконання законним представником покладених обов'язків потрібно вважати, що в її основі лежить обов'язок законного представника представляти інтереси свого підопічного і право особи. Слідчий, прокурор, суддя має повноваження щодо усунення представника, якщо він не може реалізувати свої права у кримінальному провадженні.

Така структура не створює ефективної системи, яка б була універсальною і функціонувала з незначною залежністю від суб'єктивних чинників. Щодо представника, кримінальним законодавством забезпечено лише прямо невизначений обов'язок, який вимагає від законного представника не протидіяти кримінальному процесу суспільно небезпечним шляхом.

Отже, у кримінальному процесуальному законодавстві доцільно передбачити відповідальність за ухилення від явки до особи, яка веде кримінальне провадження. Для забезпечення участі під час процесуальної дії, наприклад, накладення грошового стягнення, щодо законних представників доцільно передбачити застосування приводу.

Більш складною, але й ефективною потрібно визнати систему забезпечення відповідальністю обов'язків особи, яка є представником. Становище цього учасника не відрізняється від правового становища законного представника.

Клопотання під час ознайомлення підозрюваним та його захисником з матеріалами кримінального провадження може бути визначено щодо доказів та їх оцінки або закриття кримінального провадження на підставі КПК України.

Виходячи з обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, захисник повинен визначити наявність складу кримінального правопорушення, яке було вчинено підозрюваним та доказами, які підтверджують склад правопорушення. У разі встановлених процесуальних порушень чинного законодавства захисник повинен погодити з підозрюваним правову позицію та визначити основні елементи клопотання щодо усунення процесуальних помилок у кримінальному провадженні.

Клопотання готується за окремою процесуальною формою та подається до слідчого або прокурора. Слідчий, отримавши клопотання, має визначити законні підстави для перевірки вказаних порушень КПК України. Після цього він повинен провести додаткові процесуальні, слідчі (розшукові) дії та усунути розбіжності, які вказані у клопотанні.

Закон зобов'язує слідчого після проведення додаткових слідчих (розшукових) дій ознайомити всіх учасників кримінального провадження з новими матеріалами, доказами. У такому випадку нове ознайомлення з матеріалами кримінального провадження є гарантією для всіх його учасників.

2.4. Суддя (слідчий суддя) у правовому механізмі забезпечення процесуальних гарантій щодо додержання прав і виконання обов'язків учасниками кримінального провадження

Конституцією України закріплені гарантії захисту прав і свобод людини та громадянина. Конституційний Суд України рішенням від 14 грудня 2011 року № 19-рп/2011 щодо тлумачення положень ст. 55 Конституції України, стст. 110, 236 КПК України зазначив, що кожному учаснику кримінального провадження гарантується право на оскарження у разі обмеження прав і свобод до суду незаконних процесуальних рішень або бездіяльності слідчого, прокурора.

Основу проблеми правового регулювання становить процесуальний статус судді, до якого законодавець ставиться обережно, що пов'язано з незалежністю суду як гілки влади. Кримінальний процесуальний механізм сприяє статусу судді всіма компонентами процесуальної форми судочинства. Для успішного вирішення правового конфлікту всі учасники та сторони беруть участь у прийнятті законного процесуального рішення суддею.

Одним із правових елементів законності у кримінальному провадженні є судовий контроль, який необхідний для захисту прав і свобод громадян.

Аналіз літератури, висловлювання Л. О. Богословської, Ю. М. Грошевого, І. М. Гуткіна, Ю. О. Гурджі, В. Г. Даєва, М. Н. Маршунова та інших дають підстави зробити висновок щодо забезпечення судового контролю за діяльністю слідчих підрозділів [24; 39; 77].

Сторона захисту поєднує сукупність однорідних процесуальних вимог, що стосуються учасників провадження. За встановленою процесуальною формою дана сторона здійснює контроль охорони прав учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування.

Слідчий суддя контролює процесуальні рішення з боку слідчого, прокурора, які обмежують права та обов'язки підозрюваного. Механізм захисту та поновлення порушених прав повинен мати юридичну відповідальність, персоніфікацію слідчого, прокурора у разі прийняття незаконного, необґрунтованого процесуального рішення.

Е. Г. Веретехін, розглядаючи право як логічну систему, визначає, що одним із напрямів цього дослідження є з'ясування правових

понять, ролі, місця, форм мислення у процесі регулювання правом суспільних відносин. Причому дослідження цього кола питань стосується як правотворчої, так і правозастосувальної та контрольної діяльності [27, с. 23].

Слідчий суддя як учасник кримінального провадження є арбітром, який повинен на підставі процесуальної форми забезпечити захист прав, свобод та законних інтересів учасників.

Одним із положень гарантії захисту вважається інститут судового оскарження. Чинним законодавством встановлено, що громадяни мають права на захист, який здійснюється за допомогою кримінальної процесуальної регламентації подання, розгляду скарги про порушення норм КПК України до слідчого, прокурора, слідчого судді.

В. Д. Бринцев вважає, що тільки суддя має процесуальні повноваження та підстави прийняти процесуальне рішення з основних питань розгляду кримінального провадження. Встановивши обставини, які підлягають доказуванню, суддя після перевірки доказів, які знайшли своє відображення під час судового розгляду, постановляє вирок [25, с. 63].

Реформування судової системи спрямовує судову владу на перебудову роботи судових органів. Досвід роботи, який отриманий органами юстиції за минулий час, є достатнім для подальшого удосконалення правосуддя. Основна тенденція діяльності суду полягає у тому, щоб диференціювати кримінальну відповідальність, зменшити застосування репресивних заходів впливу, здійснити правосуддя на підставі засад змагальності, диспозитивності.

О. М. Ларін, В. М. Савицький, Ю. І. Стецовський, М. С. Строгович та ін. зазначали, що суд – це інструмент тоталітарної держави. Він культивувався радянською владою, нехтуючи регулюючими положеннями права, підміняв юридичні акти вольовими рішеннями та адмініструванням. Суд був прирівняний до рівня звичайного управлінського закладу [87, с. 37; 162; 163].

Теоретичне визначення «статусу судді» означає, що суддя як носій судової влади має процесуальні повноваження щодо проведення належного, незалежного, об'єктивного, повного, неупередженого відправлення правосуддя. Тільки суддя від імені держави здійснює контроль за механізмом розподілу гілки влади.

Теоретичну модель статусу судді можна визначити таким чином. По-перше, правовий статус судді не повинен розглядатися поза

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

зв'язком з конституційним статусом, змістом та обсягом прав, основних свобод і обов'язків, закріплених у Конституції України, що є основою, фундаментом спеціального правового статусу судді. По-друге, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» наділив суддів статусом посадової особи державної (судової) влади, що свідчить про необхідність урахувати особливості правового становища цієї категорії осіб під час визначення структури і правової природи елементів правового статусу.

Специфіка діяльності судді передбачає деякі обмеження свободи вибору поведінки в певній сфері правовідносин. Ці обмеження спрямовані на створення гарантій незалежного і безстороннього правосуддя.

Правовий статус судді є правовою категорією, що характеризує весь спектр юридичних можливостей, виконання функції судової влади. Зміст правового статусу судді визначається метою його діяльності і становить сукупність правових можливостей.

Основні напрями судової діяльності визначаються через функції.

Л. Б. Алексєєва, С. Е. Віцин, Є. Ф. Куцова, М. І. Бажанов, В. П. Бож'єв, Е. Г. Веретехін, І. М. Гальперін, М. В. Духовський, В. З. Лукашевич, Ю. М. Грошевой, М. М. Ковтун відокремлювали найбільш суттєві ознаки функцій судової влади [27; 34; 45; 67].

Розгляд поняття основних функцій судової влади потребує відповіді на питання про взаємодію завдань і засад кримінального провадження. Суддя зобов'язаний під час судового розгляду надати можливість рівноваги між сторонами процесу, але в жодному випадку не може перебирати на себе обов'язок доказування обставин кримінального правопорушення.

Аналіз функціонального визначення процесуальної діяльності судді включає в себе, по-перше, функцію соціальної справедливості.

Т. М. Заворотченко, Р. Нозик та ін. вважають, що це принцип чесності, який не використовують у кримінальному провадженні [48, с. 9].

Друга функція – контрольна, яка регулює нормативні системи. Право впливає на поведінку суб'єктів через окремі норми, інститути і механізми, пов'язані з дозволом, заборонаю, правовим захистом, застосуванням покарання. Третя функція пов'язана із виробленням правомірної поведінки та правовим впливом на суспільні відносини, а також формуванням юридичної практики щодо прав і обов'язків учасників правовідносин.

Правознавці відокремлюють різні функції юридичної практики. Одні автори (наприклад С. С. Алексєєв) вважають, що таких функцій три: правонапрямна (орієнтуюча); правоконкретизуюча; сигнально-інформаційна [4].

Інші С. А. Альперт, Б. Н. Чичерін та ін. розглядають також функції формування права, удосконалювання правотворчої діяльності [9].

Ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає загальний підхід до розуміння самостійності суду і заборону втручання будь-кого у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб з метою завдання шкоди авторитету суддів чи впливу на безсторонність суду [49].

Реалізуючи зазначені положення, сукупність правових норм, що регулюють правовий статус судді, можна надати визначення гарантій, які повинні бути забезпечені у разі досягнення основних цінностей людини та громадянина.

Інститут оскарження має кримінально-процесуальні положення отримання, розгляду і вирішення питань щодо скарг, клопотань та право на оскарження.

На досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора: бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у не поверненні тимчасово вилученого майна, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений строк, – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, власником тимчасово вилученого майна; рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування – потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; рішення слідчого про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником; рішення прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим – особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою; рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки – особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом; рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій – особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником; рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його – підозрюваним, його захисником чи законним представником, потерпілим, його представником чи законним представником.

Скарги на процесуальні рішення, що стосуються обмеження прав та свобод підозрюваного, дії чи бездіяльності слідчого, прокурора, розглядаються слідчим суддею за правилами судового розгляду.

Скарги на процесуальні рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування розглядаються не пізніше сімдесяти двох годин з моменту надходження скарги до суду, крім скарг на рішення про закриття кримінального провадження, які розглядаються не пізніше п'яти діб.

Розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування здійснюється за обов'язкової участі особи, яка подала скаргу, чи захисника та слідчого або прокурора.

Основним положенням, за яким повинна розглядатися скарга, є законність. Сутність законності полягає у необхідності неухильного дотримання учасниками процесу положень правових норм, які регулюють процедурний та процесуальний порядок їх розгляду. Законність передбачає дотримання, з одного боку, вимог чинного законодавства, з іншого – забезпечення виконання закону. Законність органічно поєднана з рівнем дисципліни, яка полягає у точному і своєчасному виконанні слідчим, прокурором, з одного боку, як сторони обвинувачення, а з іншого – сторони захисту, процесуальних прав та обов'язків, регламентованих відповідними функціями кримінального провадження. Законність має за мету забезпечення захисту прав і свобод громадян їх правового статусу. Гарантії законності – це позитивні та об'єктивні умови, що сприяють підвищенню рівня його забезпечення та будуються з урахуванням положень протипагу для ефективності взаємного контролю.

Юридичні чинники у разі оскарження, по-перше, забезпечені нормами чинного законодавства та санкціями, які встановлені під час розгляду скарги. По-друге, скарга після її отримання судом дає підстави для перевірки матеріалів кримінального провадження, визначити порушення закону, прийняти заходи щодо усунення встановлених порушень.

Судовий контроль є функцією судової влади, основне завдання якого полягає у забезпеченні суворого й неухильного виконання законів, дотриманні правової дисципліни органами досудового розслідування. Судовий контроль відрізняється від нагляду тим, що він здійснюється слідчим суддею, який має повноваження щодо скасування незаконних та необґрунтованих процесуальних рішень слідчого та прокурора на стадії досудового розслідування.

Оскарження процесуальних дій та рішень або бездіяльності слідчого повинно відповідати такій процесуальній формі: найменування органу, до якого подається скарга; П.І.П. особи, яка подає скаргу, адреса або місце знаходження, дані, за якими можна визначити особу; номер кримінального провадження, за яким проводиться досудове розслідування.

В описово-мотивувальній частині скарги вказано: час, місце події, вину особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, характер та розмір матеріальної шкоди.

Окремо має бути вказано на сутність скарги та пропозиції щодо прийняття процесуального рішення після її розгляду.

Реалізація прав та обов'язків може відбуватися у межах певних правовідносин. Учасник процесу, який звернувся зі скаргою, має право: брати участь у судовому засіданні під час перевірки обставин, які вказані в поданій скарзі; знайомитися з матеріалами кримінального провадження; особисто викласти аргументи слідчому судді, який перевіряє скаргу; подавати додаткові матеріали або наполягати на їх запиті слідчим суддею; користуватися послугами захисника-адвоката; висловлювати усно або письмово вимогу щодо дотримання таємниці розгляду скарги; вимагати відшкодування збитків, якщо вони стали результатом порушень встановленого порядку розгляду скарги.

Отримавши повідомлення слідчого судді про розгляд скарги, слідчий повинен підшити, пронумерувати матеріали кримінального провадження, надати їх на підпис начальнику органу досудового розслідування та направити до суду.

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

Розгляд скарги проводиться у судовому засіданні за участі сторін. За їх клопотанням або за власною ініціативою слідчий суддя має право заслухати будь-якого свідка чи дослідити матеріали, які мають значення для вирішення питання про розгляд скарги та встановлення істини.

Ухвала слідчого судді за результатами розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування повинна включати такі положення:

- скасування рішення слідчого чи прокурора;
- зобов'язання припинити дію;
- зобов'язання вчинити певну дію;
- відмову у задоволенні скарги.

У разі порушення слідчим суддею положень чинного законодавства його ухвала може бути оскаржена до апеляційного суду.

Під час судового засідання фіксація кримінального провадження здійснюється за допомогою технічних засобів секретарем судового засідання. Цей учасник виконує об'єднану організаційно-процесуальну функцію. Його повноваження пов'язані із супроводженням діяльності суду, сприянням організації судового процесу і веденням діловодства в кримінальному провадженні.

Ст. 73 КПК України передбачає такий перелік повноважень секретаря судового засідання:

- здійснення судових викликів і повідомлень;
- перевірку наявності та з'ясування причини відсутності осіб, яких було викликано до суду, і доповідь про це головуючому;
- забезпечення контролю за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами;
- ведення журналу судового засідання;
- оформлення матеріалів кримінального провадження у суді;
- виконання інших доручень головуючого в судовому засіданні.

Секретар судового засідання може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документобсягу суду (ст. 376-1 КК України), розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК України), невиконання судового рішення (ст. 382 КК України).

Прикладом кримінальної відповідальності секретаря судового засідання може бути кримінальне провадження Шевченківського суду

міста Київ. Секретар судового засідання передала оперативним підрозділам ухвалу слідчого судді на проведення оперативних заходів стосовно підозрюваного з кримінального провадження. Однак під час зустрічі вона надала копію ухвали підозрюваному, за що отримала матеріальну винагороду. Оперативні підрозділи під час затримання підозрюваного вилучили у нього ухвалу слідчого судді. Секретар суду була притягнута до кримінальної відповідальності.

На підставі норм КПК України функцію забезпечення гарантій учасникам кримінального провадження здійснює перекладач. Перекладач залучається до кримінального провадження у тому випадку, якщо підозрюваний або обвинувачений не володіє мовою, якою проводиться судочинство, якщо він не може достатньо розуміти цю мову і вільно розмовляти нею. Перекладач, який надається такій особі, повинен володіти мовою судочинства і мовою, якою говорить особа, яка бере участь у справі, або якою складено документ. Він повинен перекладати всі показання, пояснення, думки, заяви, клопотання, запитання і відповіді, промови, репліки, рішення повністю і точно [63, с.163].

Перекладач допомагає реалізувати найважливішу комунікативну функцію у кримінальному провадженні, якщо у судочинстві беруть участь особи, які не можуть між собою вільно спілкуватися через мовний бар'єр.

О. С. Мазур, розглядаючи теоретичні та практичні питання процедури діяльності перекладача, вважає, що він повинен брати участь у провадженні різних слідчих і судових дій, у т.ч. у проведенні допиту підозрюваного або обвинуваченого. Від того, наскільки правильно він зробить переклад показань підозрюваного, обвинуваченого, свідків, потерпілих, матеріалів провадження, змісту тих процесуальних дій, в яких бере участь обвинувачений, фактично залежить повнота використання підозрюваним і обвинуваченим своїх процесуальних прав [94, с. 34].

Не треба забувати, що, крім допомоги в реалізації функції неупередженості, диспозитивності кримінального провадження, перекладач сприяє реалізації інших функцій. Без участі перекладача за наявності для цього підстав марно визнавати належним кримінальне судочинство. Цей учасник у певних випадках допомагає реалізації і функції обвинувачення, і захисту, а також при перекладі показань свідків.

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

Перед наукою кримінального процесу постає питання про забезпечення якісних показників діяльності перекладача, чого можна досягти за допомогою точно визначеного процесуального статусу цього суб'єкта кримінального провадження.

У ст. 68 КПК України законодавець конкретно визначив зміст прав, обов'язків і відповідальність перекладача.

Права перекладача дають можливість якісно виконати покладену на нього функцію кримінального провадження.

Обов'язки перекладача визначені таким чином:

- прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду;
- заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК України;
- здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом;
- не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі перекладачу у зв'язку з виконанням його обов'язків (ст. 68 КПК України).

Основним елементом юридичної відповідальності, який забезпечує якість роботи перекладача у кримінальному провадженні, є положення про заборону розголошення без дозволу слідчого, прокурора, суду відомостей, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі перекладачу у зв'язку з виконанням своїх обов'язків.

Якщо перекладача було попереджено про заборону розголошення даних досудового розслідування, невиконання цього обов'язку може тягти за собою кримінальну відповідальність, передбачену ст. 387 КК України (розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування).

Зазначене дає підстави стверджувати, що незабезпеченим юридичною відповідальністю є обов'язок перекладача, що стосується його самовідводу за наявності обставин, передбачених КПК України. У зв'язку з тим, що відвід є важливим елементом кримінального процесу, особливо, коли йдеться про учасників, які мають бути незацікавленими в

результатах кримінального провадження, обґрунтовується доцільність забезпечити відповідний процесуальний обов'язок кримінальною процесуальною відповідальністю у вигляді грошового стягнення.

Висновок полягає у тому, що процесуальні гарантії учасників судового засідання чітко врегульовані КПК України, але процесуальна відповідальність потребує вдосконалення та внесення змін у КПК, які запропоновані.

2.5. Правові наслідки у разі порушення прав та невиконання обов'язків учасниками кримінального провадження

Важливе значення у разі забезпечення гарантій прав та свобод – це виконання норм процесуального права у діяльності сторін таким чином, щоб уникнути порушень чинного законодавства.

Порушення закону на стадії досудового розслідування можна визначити у таких формах. Перша форма включає істотні порушення КПК України, а саме:

- невідповідність висновків досудового розслідування доказам, які встановлені слідчим;
- наявність у доказах суттєвих протиріч і їхня невідповідність обставинам вчиненого кримінального правопорушення;
- суттєві порушення процесуальної форми складання протоколу;
- неповноту досудового розслідування;
- відсутність даних про час, місце події кримінального правопорушення;
- не проведення допиту усіх свідків;
- не встановлення форми вини, мотивів вчинення кримінального правопорушення;
- за результатами проведення експертизи не визначено обставин правопорушення або результати мають суттєве протиріччя з матеріалами кримінального провадження;
- не встановлено вид, розмір матеріальної шкоди, а також процесуальних витрат;
- слідчим, прокурором необґрунтовано відхилені клопотання учасників досудового розслідування про дослідження доказів або

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

проведення процесуальних дій, які підтверджують або спростовують обставини кримінального правопорушення, з'ясування яких може мати істотне значення для прийняття законного, обґрунтованого рішення.

Істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону закон визначає такі, що перешкодили чи могли перешкодити слідчому.

Ці обставини можна визначити:

- наявність підстав для закриття кримінального провадження, але слідчий, прокурор не закрили кримінальне провадження;
- допит підозрюваного було проведено за відсутності захисника, але його участь є обов'язковою;
- порушено правила підслідності кримінального провадження.

Друга форма включає положення неправильного застосування норм Кримінального кодексу України:

- не в повному обсязі висвітлено запобіжні заходи стосовно підозрюваного;
- запропоновані норми не підлягають застосуванню;
- неправильне тлумачення, а саме суперечності в змісті.

Третя форма відображає порушення прав учасників:

- відсутність захисника під час проведення слідчих (розшукових) дій, коли його участь є обов'язковою;
- відсутність перекладача, якщо підозрюваний не володіє мовою кримінального провадження.

Основою повідомлення про підозру, обвинувальний акт та вирок суду є докази, на підставі яких слідчий, прокурор, суддя, колегіальний суд мають право прийняти рішення щодо вини підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення. Докази встановлюються шляхом їх збирання, проведення процесуальних, слідчих (розшукових), негласних слідчих «розшукових» дій.

КПК України встановлено, що слідчий, прокурор повинні встановити обставини, які підлягають доказуванню. Якщо обставини не встановлені або докази мають суттєві протиріччя і не відповідають обставинам вчиненого кримінального правопорушення, то слідчий повинен скласти постанову про визнання доказів недопустимими. Цими обставинами необхідно доповнити ст. 88 КПК України.

За клопотанням сторін або за власною ініціативою слідчий складає постанову про проведення експертизи. У постанові слідчий повинен

сформулювати питання, які він ставить експерту для проведення експертизи. Постанову про проведення експертизи слідчий повинен надати для ознайомлення стороні захисту, яка має право поставити свої питання або подати клопотання про проведення комплексної, комісійної експертизи.

Цим положенням необхідно доповнити ст. 243 КПК України.

Експертом у кримінальному провадженні законодавство називає особу, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Процесуальний статус експерта постійно привертав увагу багатьох дослідників. Функції експерта досліджували Р. С. Белкін, О. О. Волобуєва, Н. З. Рогатинська, О. Ю. Татаров, Л. Д. Удалова, В. Д. Юрчишин та ін. [33; 140; 171, с. 264; 185, с. 289; 206].

О. О. Волобуєва, В. Д. Юрчишин та ін., розглядаючи повноваження експерта, вважають, що процесуальна функція полягає у дослідженні представлених на експертизу речових доказів, участь у судових діях.

Якщо під час дослідження та проведення експертизи виникла необхідність в одержанні додаткових даних, то експерт повинен надати запит до слідчого, який має забезпечити експерта фактичними даними, що належать до предмета дослідження [33, с. 79].

Основна функція експерта полягає у тому, щоб під час проведення експертного дослідження виявити докази, що мають значення для встановлення вини підозрюваного.

Р. З. Рогатинська до функцій експерта відносить отримання відомостей, що не є доступними для сприйняття зовнішніми органами відчуття людини, і для отримання цих відомостей він повинен провести спеціальне дослідження, на основі якого зможе сформулювати свої висновки. Тобто ці відомості, на думку дослідниці, не поверхневі судження про факти об'єктивної реальності, а результат практичної діяльності – проведення дослідження і теоретичної роботи – аналіз і формулювання відповідей на поставлені запитання. При цьому судження експерта зводиться не лише до констатації фактів об'єктивної реальності і

їх опису; у висновку експерт дає цим фактам наукове пояснення у системі понятійного апарату певного класу експертиз [140, с. 482].

Права експерта законодавець виклав у ст. 69 КПК України. Не вдаючись до детального дослідження їхнього змісту, зазначимо, що основою цих положень є як інформаційна складова, що дозволяє експерту отримати якісні дані, потрібні для дослідження, так і організаційна, що надає експерту можливості коректувати свою процесуальну діяльність.

Обов'язки цього учасника мають іншу основу. Відповідно до зазначеної норми експерт зобов'язаний: особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності роз'яснити їх; прийти до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту; забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зі зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта; не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати; заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК України.

Зі змісту цих положень можна відокремити декілька функцій: перша покликана забезпечити організаційну складову діяльності цього учасника, а інша зосереджує увагу на кримінальному процесуальному аспекті, що дозволяє у кримінальному провадженні отримати від експерта якісні дані.

Експерт за невиконання покладених на нього обов'язків несе кримінальну відповідальність.

Одним з засобів відшкодування матеріальної шкоди є інститут цивільного позову. Позов – вимога цивільного позивача про захист порушеного права або охоронюваного законом інтересу.

У цивільному позові є дві сторони: матеріально-правова і процесуальна. Перша з них містить претензію цивільного позивача до відповідача, що становить предмет позову як матеріальне право. Інша характеризує форму і процесуальний порядок реалізації цього.

Ю. А. Кузовенкова вважає, що підстава цивільного позову складається найчастіше не з одного, а з декількох юридичних фактів

(обставин). Цими фактами є: наявність кримінального правопорушення; матеріальна шкода, яка заподіяна суспільно небезпечним діянням; причинно-наслідковий зв'язок між суспільно небезпечним діянням і матеріальною шкодою [79, с. 162].

Процесуальними підставами пред'явлення цивільного позову є правоздатність та дієздатність цивільного позивача і цивільного відповідача.

Цивільний позивач – фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової та/або моральної шкоди. Цивільний позивач має права та обов'язки, що стосуються цивільного позову. Розмір матеріальної шкоди, а також процесуальних витрат слідчий повинен встановити під час досудового розслідування.

Аналіз практики свідчить, що матеріальна шкода та витрати не завжди в повному обсязі можуть бути встановлені. По-перше, слідчий не може точно встановити розмір матеріальних витрат, які отримав потерпілий під час лікування, бо воно може тривати під час досудового розгляду кримінального провадження. Тому цивільний позов може бути поданий як під час досудового розслідування, так і судового розгляду та у цивільному порядку. По-друге, слідчий на стадії досудового розслідування встановлює матеріальні витрати, але на стадії судового розгляду цивільний позивач змінює їх, підвищуючи за рахунок зростання інфляції.

Важливим моментом під час розгляду цивільного позову є обставини, коли позивач надає показання щодо суми матеріальної шкоди, яка перевищує суму витрат. Однак Кримінальний, Кримінально-процесуальний кодекс не встановлює відповідальності позивача у кримінальному провадженні.

Прикладом може бути кримінальне провадження за фактом крадіжки, коли позивач надав позов, який не відповідав обставинам провадження. За даними досудового розслідування сума матеріальної шкоди була встановлена до тисячі гривень. За даними товарної експертизи ця сума була підтверджена. Незважаючи на докази, цивільний позивач надав позов, який перевищував шкоду, пояснюючи, що в нього було вкрадено речі, які слідчий не врахував, виходячи з інфляції.

Кримінально-процесуальне право постійно здійснює перехід до змагальної процедури процесу. У змагальному процесі повинна зрости позасудова процесуальна активність сторін. За результатами встановленого консенсусу цивільний позивач може відмовитися від матеріальної шкоди, якщо вона погашена підозрюваним добровільно.

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

Пропонуємо встановити кримінальну відповідальність цивільного позивача у разі дачі ним неправдивих показань щодо матеріальної шкоди, яка не відповідає матеріалам кримінального провадження. Цими положеннями необхідно доповнити ст. 61 КПК України.

С. В. Медведєва, О. Р. Михайленко, М. М. Міхеєнко, В. П. Шибіко, А. Я. Дубінський вказують, що закриття кримінального провадження є інститутом, норми якого регулюють закінчення діяльності органів досудового розслідування у зв'язку з наявністю юридичних фактів, які виключають подальше кримінальне провадження [102, с. 17; 105, с. 321; 106].

Кримінальне провадження стосовно підозрюваного закривається, коли встановлено непричетність підозрюваного до вчинення кримінального правопорушення, а саме:

- слідчий встановив непричетність підозрюваного до вчинення кримінального правопорушення;
- після проведення всіх слідчих дій було вичерпано теоретично і практично всі можливості для отримання доказів вини підозрюваного;
- докази не дозволяють дійти однозначного, єдиного висновку про вчинення правопорушення підозрюваним.

КПК України визначено такі підстави закриття кримінального провадження: процесуальні та матеріально-правові.

Процесуальні підстави закриття кримінального провадження передбачені кримінально-процесуальним законом:

- непричетність особи до вчинення кримінального правопорушення;
- наявність, коли набрали чинності і не скасовані судові рішення щодо даної особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення;
- відмова державного обвинувача від обвинувачення.

До матеріально-правових підстав закриття кримінального провадження відносять:

- відсутність події кримінального правопорушення;
- відсутність у діянні ознак складу кримінального правопорушення;
- закінчення строку давності кримінального переслідування;
- недосягнення особою віку настання кримінальної відповідальності;

- смерть підозрюваного, за винятком випадків, коли провадження в справі є необхідним для реабілітації померлого;
- видання закону, що скасовує дане кримінальне правопорушення;
- примирення сторін;
- видання акта про амністію.

Залежно від правових наслідків кримінальне провадження закривається через реабілітуючі або нереабілітуючі підстави.

Реабілітуючі підстави вказують на непричетність особи до вчинення кримінального правопорушення.

Нереабілітуючі підстави вказують на вчинення особою кримінального правопорушення і можливість беззастережного або можливого звільнення його від кримінальної відповідальності без застосування інституту реабілітації. Серед них потрібно виділяти загальні та спеціальні підстави, що стосуються лише окремих, конкретних видів кримінального правопорушення.

Прокурор у разі відсутності обставин та вини підозрюваного зобов'язаний у найкоротший строк закрити кримінальне провадження або звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

З нереабілітуючих підстав прокурор повинен надати обвинувальний акт до суду. Суддя, отримавши обвинувальний акт, має право прийняти ухвалу щодо закриття кримінального провадження під час підготовчого судового засідання.

На стадії підготовчого судового засідання суддя має право:

- затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування;
- закрити провадження у випадку встановлення підстав, передбачених КПК України;
- повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору;
- направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження;

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

– призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Ухвала про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру може бути оскаржена в апеляційному порядку. У цьому випадку прокурор має процесуальні повноваження щодо оскарження ухвали судді.

КПК України встановив, що процесуальне керівництво виконує прокурор, а слідчий позбавлений повноважень щодо прийняття процесуальних рішень. У цьому випадку слідчий перестає відповідати за кваліфікацію обвинувачення, тому що йому надає вказівки прокурор. Позбавлення процесуальних повноважень слідчого негативно впливає на швидкість досудового розслідування. Крім того, прокурор може бути не об'єктивним під час встановлення кваліфікації, тому що кримінальне провадження проводить слідчий, який має можливість збирати та оцінювати докази краще ніж прокурор.

Аналіз практики свідчить про окремі помилки з боку слідчого, прокурора у разі неправильного застосування кримінального закону, який повинен бути застосований стосовно підозрюваного, або закону, який не підлягає застосуванню.

Статистичні дані Верховного Суду України за 2015–2018 рр. свідчать, що у 30 % кримінальних проваджень під час їх судового розгляду не правильно кваліфіковані дії підозрюваного (обвинуваченого). Під час судового провадження суддя повинен змінювати кваліфікацію та обґрунтовувати її у разі ухвалення вироку. У 20 % суддя пом'якшує процесуальний статус обвинуваченого та не виходить за рамки обвинувального акта. 10 % суддя закриває кримінальне провадження за окремими епізодами досудового розслідування та ухвалює вирок.

З даних положень пропонуємо встановити процесуальну самостійність слідчого у разі закриття кримінального провадження. Слідчий повинен скласти постанову про закриття кримінального провадження та подати її прокурору, який надає згоду на прийняте рішення слідчого. Цим положенням необхідно доповнити ст. 283 КПК України.

В. В. Мамонов визначає зміст і форму кримінально-процесуального закону, який залежить від кримінальної правової політики держави. У широкому розумінні термін «кримінально-правова політика» включає в себе законодавчу діяльність. Кримінально-процесуальна

політика – це відношення державної влади і суспільства до процедур боротьби зі злочинністю, охорони прав і законних інтересів особистості у сфері кримінального процесу [97, с. 33].

Д. Є. Кутоманов, розглядаючи теоретичні положення інституту кримінального процесуального законодавства, визначає, що це сукупність норм кримінально-процесуального закону, що регулює однотипні суспільні відносини у сфері кримінального провадження [81, с. 17].

Кримінально-процесуальна норма – правило поведінки учасників кримінального провадження, регульоване законом, у якому встановлені умови виникнення відповідних правовідносин, визначення його суб'єктів, встановлення їхніх прав і обов'язків, а також санкцій за неналежну поведінку.

Надаються пропозиції, які можуть бути застосовані під час збирання доказів сторонами досудового розслідування. На підставі аналізу запропонованих у змагальному процесі статусу його учасників надаються пропозиції щодо подальшого зростання позасудової процесуальної активності сторін, які повинні мати повноваження щодо проведення самостійного (альтернативного) розслідування з метою збирання доказової інформації, яка повинна бути оцінена всіма учасниками кримінального провадження.

Висновок полягає у тому, що наведений аналіз теоретичних положень процесуальних наслідків, які виникають у разі порушення прав та свобод учасників кримінального провадження, невиконання ними обов'язків під час досудового розслідування, включає процесуальні наслідки у разі порушення прав та обов'язків учасниками кримінального провадження, який можна визначити у таких формах:

- зміна вироку або ухвали судом апеляційної інстанції у разі встановлення порушень чинного законодавства;
- скасування вироку повністю чи частково або ухвалення нового вироку;
- скасування ухвали повністю чи частково або складання нової ухвали;
- скасування вироку або ухвали і закриття кримінального провадження;
- скасування вироку або ухвали і призначення нового розгляду у суді першої інстанції.

Розділ 2. Процесуальні гарантії виконання своїх обов'язків учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування

Скасування вироку повністю або частково, або ухвалення нового вироку стосовно обвинуваченого, якщо апеляційний суд встановить неповноту, суттєві порушення кримінального процесуального закону з боку слідчого, прокурора або суду першої інстанції.

Скасування ухвали повністю або частково та складання нової ухвали у разі прийняття процесуального рішення слідчим суддею під час обмеження прав та свобод людини і громадянина на стадії досудового розслідування.

Скасування вироку або ухвали і закриття кримінального провадження судом апеляційної інстанції у разі встановлення обставин, які передбачають відсутність складу кримінального правопорушення.

ВИСНОВКИ

У результаті монографічного дослідження вирішено конкретне наукове завдання, що має важливе значення для теорії і практики кримінального процесу. На основі комплексного вивчення системи кримінально-процесуальних гарантій виконання учасниками кримінального процесу покладених на них обов'язків юридичної відповідальності, визначення статусу сторін, учасників сформульовано низку висновків і пропозицій, спрямованих на вдосконалення теорії, практики і законодавчої діяльності, що відповідають поставленим завданням та вимогам наукової новизни. До основних з яких належать такі.

1. У теорії кримінального процесу під гарантіями розуміють встановлені законом засоби та способи, які сприяють успішному здійсненню правосуддя, захисту прав і законних інтересів особи під час досудового та судового розгляду кримінальної справи.

Сторона обвинувачення забезпечує рух кримінального провадження. Закон встановив, що до такої сторони відносять: прокурора, орган досудового розслідування, керівника органу досудового розслідування, слідчого, оперативні підрозділи. Сторона захисту забезпечує захист прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також встановлення об'єктивної істини, проведення неупередженого розслідування та судового розгляду. До неї належать такі учасники: підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, законний представник підозрюваного, обвинуваченого, захисник. Розкрито процесуальні гарантії у кримінальному провадженні: процесуальні гарантії під час проведення процесуальних, слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій; гарантії судового розгляду кримінального провадження.

Елементи забезпечення та гарантування прав учасників кримінального провадження необхідно визначити так: надати можливість інформування особи про володіння правами та обов'язками і їхні роз'яснення; створити умови для реалізації прав і свобод людини та громадянина; забезпечити охорону прав та свобод від кримінальних порушень.

Зміст процесуальних гарантій повинен включати в себе права, обов'язки, які виконує учасник кримінального провадження, та відповідальність, яка передбачає можливість визначити факт застосування санкцій правової норми до порушника та встановити до нього обов'язок нести відповідальність.

2. Важливою складовою системи кримінально-процесуальних гарантій є процесуальний статус учасників кримінального провадження.

У широкому значенні під правовим статусом особи необхідно розуміти становище зазначеного суб'єкта, закріплене в законодавстві. Ця категорія відображає індивідуальні особливості людини і її реальне становище в системі різноманітних суспільних відносин.

Правовий статус – це юридичне закріплення становища особи в суспільстві, він становить частину його суспільного статусу та належить до якості особи як людини, так і громадянина і характеризує зв'язки з державою та суспільством.

До структури правового статусу відносять: правові норми, що встановлюють зазначений статус; правосуб'єктність; основні права і обов'язки; законні інтереси; юридичну відповідальність; правові засади.

Поняття учасника процесу можна визначити на підставі його процесуальних функцій, а також обсягу прав і обов'язків. Учасник процесу зобов'язаний виконувати свої повноваження, виходячи зі свого процесуального статусу.

Теоретичну модель правового статусу учасника кримінального провадження можна встановити виходячи з процесуального статусу, який належить стороні обвинувачення, яка приймає процесуальні рішення щодо кримінального провадження, надає повідомлення про підозру підозрюваному та складає обвинувальний акт щодо кваліфікації кримінального правопорушення. Сторона обвинувачення діє на підставі функціонального розподілу своїх прав та виконує обов'язки, які пов'язані з виконанням завдань кримінального провадження.

Сторона захисту здійснює на підставі закону відстоювання прав і охоронюваних законом інтересів людини, держави або суспільства у кримінальному провадженні.

Сторона захисту має такі елементи функціонального забезпечення своїх процесуальних дій під час захисту прав і свободи людини та громадянина у кримінальному провадженні: наділяють особу можливістю особисто вчиняти певні дії; у разі порушення підлягають захисту права та свободи; сторона захисту має повноваження щодо оскарження процесуальних дій та рішень слідчого, прокурора до слідчого судді на стадії досудового провадження; на стадії судового провадження сторона захисту має право на внесення клопотання, скарги щодо поновлення порушених прав та свобод людини та громадянина.

До інших учасників кримінального провадження, виходячи з функціонального розмежування процесуальних прав і обов'язків, а також участі у кримінальному провадженні під час досудового розслідування та судового розгляду, належать: заявник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представник цивільного відповідача, представник цивільного позивача, свідок, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

3. Доведено, що юридичну відповідальність у теорії кримінального процесуального права розглядають як частину правового статусу учасника або як елемент процесуальних гарантій.

Юридичну відповідальність можна встановити за такими ознаками: вона має державний примус, тобто юридична відповідальність завжди тягне примус з боку держави; реалізація цього виду відповідальності повинна обов'язково відбуватися у процесуальній формі; застосування юридичної відповідальності викликає реакцію суспільства в особі його державних органів, що характеризується засудженням дій правопорушника; підставою застосування юридичної відповідальності є правопорушення.

Обґрунтовано критерії встановлення відповідальності, яка може бути застосована до учасників кримінального провадження, а саме: участь суб'єкта має бути передбачена КПК України; діяння, за яке можливе застосування, виконувалося з прямим умислом, добровільно; діяння має відбуватися в межах кримінальних процесуальних правовідносин; метою особи повинен бути корисний результат; має бути доведений факт перевиконання особою покладених обов'язків або використання прав.

Кримінальна відповідальність повинна застосовуватися як наслідок кримінальних процесуальних правопорушень, яким притаманна розповсюдженість у кримінальному провадженні і суспільна небезпечність, що вчиняються у межах відповідних правовідносин, пов'язаних із невиконанням учасником кримінального судочинства покладених обов'язків.

Цивільними правопорушеннями у кримінальному процесі є такі порушення з боку учасника кримінального провадження, що передбачені нормами кримінального процесуального права, містять у діях склад правопорушення, вчинені під час кримінальних процесуальних правовідносин призвели до спричинення майнової шкоди фізичним або юридичним особам.

Юридична відповідальність у ретроспективній або позитивній формі буде означати виникнення у процесуальному статусі особи обов'язку її сприйняти за допущені кримінально-процесуальні правопорушення щодо негативного виду і права прийняти заохочення стосовно позитивного виду за вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння.

4. Початок кримінального провадження встановлює гарантії усіх учасників провадження та визначає аспекти процесуальної, юридичної відповідальності за порушення чинного законодавства.

Досудове кримінальне провадження надає класифікацію учасників кримінального провадження. По-перше, сторона обвинувачення, яка виконує кримінальне провадження, а саме: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, оперативні підрозділи. По-друге, учасники, які беруть участь у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування, а саме: заявник, свідок, спеціаліст, експерт. По-третє, сторона захисту: підозрюваний, захисник.

Процесуальний статус заявника охоплює його права, але не містить норми про відповідальність заявника про заяву, що містить неправдиву інформацію.

Критерієм визначення відповідальності слідчого як елемента кримінального провадження є його характер, пов'язаний із напрямом відновлення законності.

КПК України необхідно доповнити окремою статтею, яка визначає процесуальний статус понятого.

Запропоновано механізм участі перекладача у разі встановлення, що учасник кримінального провадження недостатньо володіє мовою під час проведення процесуальних, слідчих (розшукових) дій.

Надано пропозиції щодо удосконалення процесуального статусу та гарантії участі спеціаліста у досудовому розслідуванні.

5. З'ясовано теоретичні положення процесуальної діяльності учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування, яка починається з проведення слідчих (розшукових) дій стосовно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, встановлення обставин правопорушення, складання повідомлення про підозру та допит підозрюваного.

Визначено сутність та проаналізовано зміст процесуального статусу підозрюваного.

Статус підозрюваного дозволяє констатувати наявність певної системи. По-перше, положення повинне забезпечити присутність підозрюваного під час кримінального провадження. По-друге, статус має узагальнений характер і стосується обов'язків, що покладаються у зв'язку із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження і дотримання порядку участі у процесуальних діях.

Механізмом, що забезпечує виконання підозрюваним або обвинуваченим покладених на нього обов'язків, є процесуальна відповідальність.

Визначено статус потерпілого. З одного боку, його показання мають значення для кримінального провадження, а з іншого – він має процесуальний імунітет, що дозволяє йому відмовитися від дачі показань. Пропонується встановити юридичну відповідальність потерпілого у кримінальному провадженні у разі порушення норм КПК України та доповнити положенням юридичної відповідальності цивільного позивача у разі його неявки до слідчого.

Запропоновано суттєве розширення процесуального статусу захисника. Аргументовано, що захисник користується процесуальними правами підозрюваного, захист якого він здійснює. Він не може мати правову позицію, яка відрізняється від позиції його підзахисного. Стадія досудового розслідування починається з проведення слідчих (розшукових) дій стосовно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, складання повідомлення про підозру.

Потерпілий у кримінальному провадженні є специфічною фігурою. З одного боку, його показання мають найважливіше значення для кримінального провадження, а з іншого – він має своєрідний імунітет, що дозволяє йому відмовитись від давання показань, поклавши встановлення об'єктивної істини на слідчого. Кримінально-процесуальна відповідальність потерпілого є необхідною гарантією кримінального провадження.

Пропонуємо встановити відповідальність цивільного позивача у разі його неявки до слідчого або суду, що повинно призвести до фактичного його усунення.

Статус захисника (адвоката) у кримінальному провадженні необхідно визначити у такому: захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює. Він не може мати свою правову позицію, яка відрізняється від позиції його підзахисного.

6. Встановлено, що за допомогою процесуальної форми учасники кримінального провадження повинні дотримуватися вимог процедури проведення процесуальних, слідчих (розшукових) та судових дій.

Автором надається пропозиція удосконалення процесуальної форми, визначення недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод, тиску на підозрюваного у разі отримання неправдивих показань, які мають суттєві розбіжності з матеріалами досудового розслідування.

Запропонована процесуальна форма під час ознайомлення учасників з матеріалами досудового розслідування до його завершення.

Надаються процесуальні елементи, які пов'язані з оскарженням процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора. Під час ознайомлення підозрюваного та його захисника з матеріалами досудового розслідування пропонується процедура розгляду скарги, клопотання прокурором. Поширене описове визначення процесуальних гарантій у разі оскарження процесуальних та слідчих (розшукових) дій до суду.

Автором встановлені елементи оскарження: правові норми, які оскаржуються; правові відносини, що виникають під час розгляду скарги; процесуальна форма, яка забезпечує реалізацію прав і обов'язків учасників.

Новий КПК України регламентує процесуальний статус представників. Ці учасники діють у кримінальному провадженні або на підставі залучення їх зацікавленою стороною провадження, або на підставі обов'язку представляти інтереси певної особи. Визначено процесуальний статус представників потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, які беруть участь у разі ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення та мають право оскарження процесуальних дій або рішень слідчого. Встановлено, що, з одного боку, вони беруть участь на підставі клопотання сторони обвинувачення або захисту.

Законні представники можуть нести кримінальну відповідальність лише за негативне втручання у кримінальну процесуальну діяльність і перешкоджання її законному перебігу. Доцільно передбачити відповідальність представника за ухилення від явки до слідчого. Для забезпечення його участі пропонуємо накладення грошового стягнення, а також передбачити застосування приводу.

Гарантія забезпечення правового механізму розгляду скарги включає комплекс елементів: правові норми, які оскаржуються; правові відносини, що виникають під час розгляду скарги; процесуальну форму, яка забезпечує реалізацію прав і обов'язків громадян. Клопотання під час ознайомлення підозрюваним та його захисником з матеріалами кримінального провадження може бути визначено щодо доказів та їх оцінки або закриття кримінального провадження на підставі КПК України.

7. Процесуальна діяльність слідчого судді на стадії досудового розслідування у разі забезпечення гарантій учасників кримінального провадження повинна мати контролюючі функції, які пов'язані з встановленням порушень чинного законодавства та скасуванням незаконних, необґрунтованих рішень слідчого, прокурора.

Теоретична модель статусу судді включає, по-перше, правовий статус судді не повинен розглядатися поза зв'язком з конституційним статусом, змістом та обсягом прав, основних свобод і обов'язків, закріплених у Конституції України, що є основою, фундаментом спеціального правового статусу судді. По-друге, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» наділив суддів статусом посадової особи державної (судової) влади, що свідчить про необхідність ураховувати особливості правового становища цієї категорії осіб при визначенні структури і правової природи елементів правового статусу.

Під час оскарження процесуальних рішень слідчого, прокурора слідчий суддя повинен забезпечити гарантії правового статусу учасників, які беруть участь у судовому засіданні згідно з правилами судового розгляду. Розгляд скарги на процесуальне рішення слідчого повинен здійснюватися за обов'язкової участі особи, яка подала скаргу.

За результатами розгляду скарги слідчий суддя складає ухвалу. Процесуальний зміст ухвали повинен відображати результати розгляду скарги, а саме: скасувати рішення слідчого або прокурора, зобов'язати слідчого припинити проведення процесуальної дії або вчинити певну дію, або відмовити у задоволенні скарги.

Перекладач залучається до кримінального провадження у тому випадку, коли підозрюваний або обвинувачений не володіє мовою, якою проводиться судочинство. Перекладач допомагає реалізувати найважливішу комунікативну функцію у кримінальному провадженні, якщо у судочинстві беруть участь особи, які не можуть між собою вільно спілкуватися через мовний бар'єр.

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», на проведення експертизи.

Розглянуто процесуальні функції секретаря судового засідання щодо виконання організаційно-процесуального супроводження та організації судового процесу.

8. Надаються форми порушення прав учасників досудового розслідування. Перша форма відображає істотні порушення КПК України, а саме: висновки досудового розслідування не відповідають доказам, які встановлені слідчим; докази мають суттєві протиріччя і не відповідають обставинам вчиненого кримінального правопорушення; порушення процесуальної форми складання протоколу; неповнота досудового розслідування. Друга – містить положення неправильного застосування ККУ. Третя – відображає порушення прав учасників: відсутність захисника під час проведення слідчих (розшукових) дій, коли його участь є обов'язковою; відсутність перекладача, якщо підозрюваний не володіє мовою кримінального провадження; порушення правил підслідності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аббасов Ф. Н. Досудебное производство в уголовном процессе России и Азербайджана: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. 2006. 376 с.
2. Абесалашвили М. З. Подозреваемый как участник уголовного процесса: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Майкоп, 2005. 183 с.
3. Агаджанов А. А. Юридическая ответственность государства как гарантия законности: проблемы теории и практики в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Челябинск, 2006. 177 с.
4. Алексеев С. С. Право (азбука, теория, философия) опыт комплексного исследования. Москва, 1999. 456 с.
5. Азаров Ю. І. Кримінально-процесуальне право України : посіб. для підготов. до екзаменів. Київ, 2010. 295 с.
6. Аземша І. Б. Юридична відповідальність: сучасні погляди, дискусії та концепції. Часопис Київського університету права. Київ, 2010. № 2. С. 54–57.
7. Азизова О. А. Адвокат как участник уголовного судопроизводства со стороны защиты: дисс. ... кандид. юрид. наук: 12.00.09. 2006. 209 с.
8. Алиев А. У. Принципы юридической ответственности и проблемы их реализации: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Махачкала, 2005. 178 с.
9. Альперт С. А. Субъекты уголовного процесса. Харьков: изво Харьковский юридический ин-т, 1997. 60 с.
10. Бабій І. В. Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які займають особливо відповідальне становище: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 221 с.
11. Багаутдинов Ф. Н. Публичные и личные интересы в российском уголовном судопроизводстве и гарантии их обеспечения на предварительном следствии: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2004. 499 с.
12. Бажанов С. В. Стоимость уголовного процесса: дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Нижний Новгород, 2002. 585 с.
13. Белозеров Ю. Н. Обеспечение прав и законных интересов личности в стадии возбуждения уголовного дела / за ред. Ю. Н. Белозеров, П. Г. Марцифин. Москва: Академия МВД СССР, 1994. 202 с.

14. Баулін О. В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2000. 236 с.
15. Белоусов А. В. Проблема фиксации доказательств в досудебных стадиях уголовного процесса России: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2001. 200 с.
16. Белькова О. В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 223 с.
17. Благодир А. А. Застосування примусу під час провадження слідчих дій: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 206 с.
18. Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівників судових і правоохоронних органів (інших державних діячів) : монографія. Київ–Дрогобич : Посвіт, 2012. 180 с.
19. Бова Є. Ю. Організація безоплатної правової допомоги в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2009. 215 с.
20. Богданова М. С. Юридическая ответственность: основание, виды, субъекты: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 1998. 187 с.
21. Болсунова О. М. Сутнісні засади принципів юридичної відповідальності. Часопис Київського університету права. 2010. № 4. С. 48–52.
22. Болтошев Е. Д. Функции прокурора в досудебных стадиях уголовного процесса: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2002. 189 с.
23. Бондаренко О. О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 260 с.
24. Богословская Л. А. Основания отмены или изменения приговоров. Харьков: из-во Харьковского юридического института, 1981. 59 с.
25. Брынцев В. Д. Судебная власть. Правосудие. Пути реформирования в Украине. Харьков: Основа, 1998. 140 с.
26. Варфоломеева Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника. Киев: Вища школа, 1987. 152 с.
27. Веретехин Е. Г. Пробелы предварительного расследования и их восполнение в суде I инстанции. Казань: Казанский гос. ун-т, 1988. 160 с.

28. Василенко Д. Л. Обмеження окремих прав громадян під час досудового провадження: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 215 с.

29. Ветрова Г. Н. Уголовно-процессуальное правонарушение. Совершенствование законодательства о суде и правосудии : сборник научных трудов. Москва : Институт государства и права АН СССР, 1985. С. 58–65.

30. Викторский С. И. Русский уголовный процесс. Москва: Типография Императорского Московского университета, 1912. 413 с.

31. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности: монография. Москва: РАП, 2008. 324 с.

32. Волколуп О. В., Чупилин Ю. Б. Гарантии прав участников уголовного судопроизводства Российской Федерации : учеб. пособие. 2-е изд., испр. и дополн. Краснодар : Кубанский государственный университет, 2005. 160 с.

33. Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк, 2006. 236 с.

34. Грошевой Ю. М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе / за ред. Ю. М. Грошевой. Харьков: Основа, 1979. 121 с.

35. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 215 с.

36. Горелов М. О. Організаційно-правові основи діяльності слідчих підрозділів ОВС України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2008. 198 с.

37. Городовенко В. В. Проблеми незалежності судової влади: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2006. 196 с.

38. Гуляев А. П. Следователь в уголовном процессе. Москва: Юрид. лит., 1981. 298 с.

39. Гурджи Ю. А. Процессуальное обеспечение прав личности. Вопросы теории. Одеса: Пальмира, 2006. 173 с.

40. Гусельникова Е. В. Заключение под стражу в системе мер пресечения: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Томск, 2001. 242 с.

41. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/soc_ek/2016/arh_2018_u.htm

42. Джига М. В. Проблеми законності та доцільності при забезпеченні правового статусу обвинуваченого під час розслідування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 210 с.
43. Донской Д. Д. Функция уголовного преследования на этапе досудебного производства: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ростов-на-Дону, 2005. 212 с.
44. Донченко О. П. Свобода як передумова кримінально-правової відповідальності. Науковий вісник Чернівецького університету. 2006. № 311. С. 34–38.
45. Духовской М. В. Русский уголовный процесс. Москва: Склад-издательство в книжном магазине М. В. Ключкина, 1910. 446 с.
46. Ефимчев С. П. Принцип состязательности и его реализация в уголовном судопроизводстве. Российский следователь. 2005. № 1. С. 5–10.
47. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України: від 05.07.2012. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
48. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2002. 21с.
49. Про судоустрій і статус суддів: Закон України: за станом на 01.12.2012. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>
50. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України: Закон України: станом на 07.10.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19>
51. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України: від 16.03.2014. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.
52. Зарицкий А. В. Гарантии прав личности при реализации юридической ответственности (Вопросы теории и практики): дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Коломна, 1999. 195 с.
53. Зелена О. В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 216 с.
54. Зеленецкий В. С. Функциональная структура прокурорской деятельности : учебное пособие. Харьков, 1978. 78 с.
55. Тютюгін В. І., Борисов В. І., Гродецький Ю. В. та ін. Злочини проти правосуддя: навч. посіб. / заг. ред. проф. В. І. Борисова, проф. В. І. Тютюгіна. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 155 с.

56. Ивахненко С. Н. Юридическая ответственность в современном российском праве: проблемы правопонимания: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ставрополь, 2005. 195 с.

57. Івчук М. Ю. Юридична відповідальність працівників прокуратури України. Форум права. 2010. № 4. С. 397–401. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10imjppu.pdf>

58. Ісмаїлова Л. Б. Процесуальні та етико-психологічні питання забезпечення рівності сторін в кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 216 с.

59. Калачова О. М. Визначення слідчим процесуального статусу осіб, що беруть участь у досудовому провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Луганськ, 2008. 201 с.

60. Каленіченко Л. І. Помилка як категорія правознавства. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2014. Випуск 17. С. 31–33. (Серія «Право»).

61. Капустянский В. Г. Об уголовно-процессуальной ответственности. Изв. вузов. Правоведение. 1982. № 6. С. 101–104.

62. Карабут Л. В. Принцип публічності у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Луганськ, 2008. 197 с.

63. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. Київ: Кондор, 2006. 477 с.

64. Кирій Л. М. Відомчий, судовий контроль та прокурорський нагляд за відмовою в порушенні кримінальної справи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 211 с.

65. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 632 с.

66. Коваленко К. В. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності працівників органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2009. 207 с.

67. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. Воронеж : изд-во Воронеж. ун-та, 1984. 191 с.

68. Каркач П. М. Прокурорський нагляд в Україні: підручник. Луганськ: ЦНЛ, 2004. 424 с.

69. Козьяков І. М. Співвідношення прокурорського нагляду і відомчого контролю за законністю оперативно-розшукової діяльності: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2001. 272 с.

70. Кондратьева С. Л. Юридическая ответственность: соотношение норм материального и процессуального права: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 1998. 220 с.
71. Конституція України. Науково-практичний коментар / ред. кол.: В. Я. Тацій (голова ред. кол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. Нац. акад. прав наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2011. 1128 с.
72. Корчева Т. В. Проблеми діяльності захисника в досудовому провадженні та в суді першої інстанції: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 208 с.
73. Косюта М. В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2002. 467 с.
74. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальна частина. 376 с.
75. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 1040 с.
76. Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Письменний Д. П. та ін. Кримінальний процес / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
77. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. Харків: Право, 2010. 608 с.
78. Кримінально-процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. Київ: Форум, 2003. 495 с.
79. Кузовенкова Ю. А. К вопросу о классификации уголовно-процессуальных правонарушений, влекущих наложение денежного взыскания. Вестник Саратовской государственной академии права. 2009. № 5 (69). С. 161–167.
80. Куліков О. П. Активна правова позиція особистості в кримінальному процесі: механізм забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2010. 201 с.

81. Кутоманов Д. Є. Забезпечення конституційних прав особи в досудовому провадженні по кримінальних справах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2009. 216 с.

82. Кутуев Э. К. Уголовно-процессуальное принуждение в досудебных стадиях: дисс. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. СПб., 2004. 413 с.

83. Кучинский В. А. Личность, свобода, право. Москва: Юрид. литра, 1978. 207 с.

84. Лазарева В. А. Судебная защита в уголовном процессе РФ: проблемы теории и практики: дисс. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Самара, 2000. 420 с.

85. Липинский Д. А. Общая теория юридической ответственности: дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Самара, 2004. 487 с.

86. Літвінова І. Ф. Гарантії недоторканності житла чи іншого володіння особи в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 229 с.

87. Ларин А. М. Каким быть следственному аппарату. Сов. гос. и право. Москва: ИГП АН СССР, 1991. № 1. С. 37.

88. Лобойко Л. М. Методи правового регулювання у кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2006. 437 с.

89. Леон Я. О. Класифікація запобіжних заходів у кримінальному провадженні України. Держава та регіони. 2018. № 3. С. 151–157. (Серія «Право»).

90. Луговец Н. В. Задержание подозреваемого и иные меры процессуального принуждения: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2004. 203 с.

91. Львов С. В. Участие понятых в следственных действиях. Вестник Омского университета. 2008. № 1. С. 235–239. (Серия «Право»).

92. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство и практика. Москва: Юрист, 2006. 174 с.

93. Ляш А. О. Застосування примусу під час провадження слідчих дій: навчальний посібник / под ред. А. О. Ляш, А. А. Благодир. Київ: Освіта України, 2010. 190 с.

94. Мазур О. С. Забезпечення прав та законних інтересів особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 227 с.

95. Максимюк О. Д. Принцип невідворотності юридичної відповідальності (історико-філософський аспект). Науковий вісник Чернівецького університету. 2006. № 311. С. 39–44.
96. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 450 с.
97. Мамонов В. В. Гарантии прав, свобод и обязанностей граждан в СССР / под ред. В. В. Мамонов. Алма-Ата. Казахстан, 1981. 165 с.
98. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 204 с.
99. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2004. 473 с.
100. Матузов Н. И. Юридические обязанности и ответственность как элементы правового статуса личности. Конституция СССР и правовое положение личности. Москва: ИГиП АН СССР, 1979. С. 81–88.
101. Марочкін І. Є. Органи судової влади України. Київ: Вища школа, 1997. 330 с.
102. Медведева С. В. Теоретические основания юридических фактов, исключающих правовую ответственность личности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Коломна, 2005. 208 с.
103. Мингес И. А. Юридические гарантии личной безопасности: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2000. 211 с.
104. Митрофанов И. И. Различные виды поощрения в механизме реализации уголовной ответственности. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Одеса, 2017. № 4. С. 157–163. (Серія «Юриспруденція»).
105. Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан : научно-практическое издание. Киев: Юринком Интер, 1999. 448 с.
106. Міхеєнко М. М. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / за ред. М. М. Міхеєнко, В. П. Шибіко, А. Я. Дубінського. Київ: Наукова думка. 1997. 410 с.
107. Мищенко Е. В. Уголовно-процессуальные гарантии обеспечения правового статуса личности. Вестник Оренбургского государственного университета. 2010. № 3 (109). С. 117–122.

108. Морозов А. П. Конституционное право человека и гражданина на свободу и личную неприкосновенность в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Саратов, 2002. 220 с.

109. Москвич Л. М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2003. 224 с.

110. Мота А. Ф. Адміністративна відповідальність військово-службовців за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Хмельницький, 2001. 205 с.

111. Мусаткина А. А. Финансовая ответственность в системе юридической ответственности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Тольятти, 2004. 236 с.

112. Нагимуллин И. Р. Средства обеспечения правомерного поведения подозреваемых и обвиняемых на предварительном следствии: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Казань, 2005. 163 с.

113. Назаров В. В. Конституційні права людини та їх обмеження у кримінальному процесі України. Харків: Золота миля. 2009. 400 с.

114. Нор В. Т. Судові витрати у кримінальному процесі України: монографія. Київ: Атіка, 2003. 176 с.

115. Носкова Е. А. Позитивная юридическая ответственность: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Тольятти, 2004. 211 с.

116. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини та громадянина в Україні. Київ. Алеута, 2008. 472 с.

117. Ольков С. Г. Уголовно-процессуальные правонарушения. Тюмень: Высшая школа МВД РФ, 1996. 256 с.

118. Ольков С. Г. Уголовно-процессуальные правонарушения в российском судопроизводстве: дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Тюмень, 1994. 395 с.

119. Омельченко Т. В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 216 с.

120. Оніщенко Н. М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 422 с.

121. Органи державної влади України: монографія / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. 592 с.

122. Осауленко А. О. Нормативна конструкція ретроспективної юридичної відповідальності в публічному праві сучасної України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 214 с.
123. Островский А. С. Действие конституционного принципа неприкосновенности частной жизни в уголовном судопроизводстве: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2006. 281 с.
124. Охріменко С. С. Гарантії правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 209 с.
125. Петрухин И. Л. Уголовно-процессуальная ответственность. Изв. вузов. Правоведение. 1984. № 3. С. 61–68.
126. Петков О. В. Процесуальні основи діяльності начальника слідчого відділу у кримінальному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2009. 189 с.
127. Пикельный Д. С. Уголовно-процессуальные правонарушения, связанные с применением мер процессуального принуждения в российском уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Тюмень, 2006. 213 с.
128. Погорілко В. Ф. Конституційне право України. Київ: Наукова думка, 1999. 222 с.
129. Познышев С. В. Элементарный учебник русского уголовного процесса. Москва: Леман, 1913. 328 с.
130. Полянский Н. Н. Уголовный процесс. Уголовный суд, его устройство и деятельность. Москва: Типография И. Д. Сытина, 1911. 202 с.
131. Пономарьова М. Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження. Вісник Національної академії прокуратури України. 2014. № 1 (34). С. 20–25.
132. Попова З. В. Санкции норм процессуальных отраслей права : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». СПб., 2012. 20 с.
133. Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України: Постанова Верховної Ради України: від 09.06.2013. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1796-12>.
134. Прилуцький П. В. Проблема істини у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 228 с.

135. Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні : монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. Харків: Право, 2010. 400 с.

136. Прокофьева С. М. Гуманизация уголовного судопроизводства: дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. СПб., 2002. 485 с.

137. Прокофьева С. М. Гуманистические начала уголовного судопроизводства: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. СПб., 1999. 229 с.

138. Рагузина О. В. Гуманизм и справедливость юридической ответственности в публичном и частном праве: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2001. 193 с.

139. Рибалка О. В. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 201 с.

140. Рогатинська Н. З. Значення висновку експерта як джерела доказів у кримінальному процесі України. Держава і право. 2009. № 46. С. 479–484.

141. Рогатюк І. В. Формування функції обвинувачення та її реалізація у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 209 с.

142. Рогозин Д. А. Правовые, социальные и психологические основы производства по уголовным делам несовершеннолетних: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Оренбург, 2001. 176 с.

143. Родионова Е. В. Юридическая ответственность как разновидность социальной ответственности: современные проблемы: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2007. 185 с.

144. Рожнова В. В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2002. 216 с.

145. Розовский Б. Г. Ненаучные заметки о некоторых научных проблемах уголовного процесса. Луганск : РИО ЛАВД, 2004. 600 с.

146. Романов В. М. Принципы юридической ответственности и их реализация в деятельности органов внутренних дел: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2000. 182 с.

147. Романова В. В. Юридическая ответственность государства: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Тольятти, 2007. 165 с.

148. Руководство для следователей / под общ. ред. В. В. Мозякова. Москва: Экзамен, 2005. 912 с.

149. Русман Г. С. Поощрительные нормы в уголовно-процессуальном законодательстве. Проблемы права. 2012. № 2 (33). С. 162–164.

150. Рыбаков В. А. Позитивная юридическая ответственность (воспитательные аспекты). Рязань : РВШ МВД СССР, 1988. 46 с.
151. Савонюк Р. Ю. Слідчий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2001. 203 с.
152. Самолук В. В. Законне представництво у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2005. 224 с.
153. Самощенко И. С. Ответственность по советскому законодательству. Москва: Юрид. лит., 1971. 240 с.
154. Сандальникова Е. В. Юридическая ответственность государственных гражданских служащих в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ульяновск, 2007. 180 с.
155. Сапунова М. О. Юридическая ответственность судей в Российской Федерации: теоретико-правовой анализ: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2007. 183 с.
156. Селецький С. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 180 с.
157. Селин М. И. Теоретические проблемы правового регулирования мер пресечения в российском праве: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. СПб., 2002. 136 с.
158. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
159. Скачкова О. С. Процессуальная ответственность: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Самара, 2007. 204 с.
160. Слінько С. В. Теорія і практика досудового розслідування: генезис та перспективи реформування: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 425 с.
161. Смирнов П. А. Подозреваемый в уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2003. 219 с.
162. Стецовский Ю. И. Судебная власть. Москва: Юристъ, 1999. 300 с.
163. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Москва: Юриздат НКЮ СССР, 1958. 440 с.
164. Соломеник Н. Л. Восстановительная функция юридической ответственности: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Тольятти, 2007. 174 с.

165. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005. 272 с.

166. Степанов К. В. Проблемы качества предварительного расследования: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ростов-на-Дону, 2004. 199 с.

167. Стригалева Д. К. Неприкосновенность частной жизни как международно-правовой и конституционный принцип деятельности органов предварительного следствия системы МВД: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2002. 221 с.

168. Строган А. Ю. Розгляд і вирішення клопотань на досудовому слідстві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 216 с.

169. Субботина И. Г. Нравственные начала предварительного расследования (на основе сравнительного анализа УПК РСФСР и УПК РФ): дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Иркутск, 2002. 216 с.

170. Таричко И. Ю. Функция судебного контроля в российском уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Омск, 2004. 226 с.

171. Татаров О. Ю. Досудове провадження у кримінальному процесі ФРН: порівняльний аналіз. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2009. № 4. С. 259–267.

172. Татьяна Д. В. Реабилитация в уголовном процессе России: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ижевск, 2005. 264 с.

173. Теория государства и права: курс лекций / за ред. М. Н. Марченко ; Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва: Зерцало, 1996. 476 с.

174. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд. Москва: Юрист, 2001. 776 с.

175. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / під ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

176. Тертишник В. М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини у кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2009. 473 с.

177. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. Київ: А.С.К., 2003. 1120 с.

178. Толокольников С. В. Проблемы представительства юридических лиц в кримінальному процесі України. Вісник Академії адвокатури України. 2010. № 1 (17). С. 74–79.

179. Толочко О. Правова природа процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням. Вісник Національної академії прокуратури України. 2012. № 2. С. 60–64.
180. Трагнюк Р. Р. Прокурорський нагляд за додержанням законів, що забезпечують права обвинуваченого: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2003. 221 с.
181. Трофимова М. П. Функции юридической ответственности: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Самара, 2000. 209 с.
182. Трунова Л. К. Меры пресечения в уголовном процессе: ответственность за их несоблюдение. Уголовное право. 2003. № 1. С. 76–78.
183. Трунова Л. К. Современные проблемы применения мер пресечения в уголовном процессе: дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2002. 419 с.
184. Тутынин И. Б. О соотношении уголовно-процессуального принуждения имущественного характера и юридической ответственности. Вектор науки Тольяттинского государственного университета. 2010. № 3(3). С. 203–205.
185. Удалова Л. Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 407 с.
186. Фильченко А. П. Уголовно-правовое поощрение: теория, практика, перспективы законодательного регулирования. Академический юридический журнал. 2013. № 3 (53). С. 30–34.
187. Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні : монографія. Харків: Право, 2008. 160 с.
188. Хахуцяк О. Ю. Захист прав неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 196 с.
189. Химичева О. В. Концептуальные основы процессуального контроля и надзора на досудебных стадиях уголовного судопроизводства: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2004. 402 с.
190. Холод Р. С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2006. 252 с.

191. Чабанюк В. Д. Кримінально-процесуальні правопорушення в досудовому провадженні та відповідальність за їх вчинення: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 225 с.

192. Чайка Р. А. Участь захисника на досудовому слідстві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2008. 196 с.

193. Чепурний О. О. Кримінально-процесуальні функції на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 195 с.

194. Чертов А. В. Правовосстановительная ответственность и ее место в системе юридических мер защиты: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2007. 192 с.

195. Шаговой В. Н. Потерпевший и жертва преступления в уголовном процессе: защита прав и их уголовно-процессуальные правонарушения: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Тюмень, 2006. 218 с.

196. Шадрин В. С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений. Москва: Юрлитинформ, 2000. 170 с.

197. Шейфер М. М. Социальный и правовой статус свидетеля и проблемы его реализации в уголовном судопроизводстве России: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Самара, 2005. 235 с.

198. Шибіко В. Щодо призначення і завдань кримінального судочинства України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2011. № 88. С. 16–19.

199. Шнягін О. Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 215 с.

200. Шпотаківська О. В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 193 с.

201. Шульга А. О. Представництво інтересів неповнолітніх потерпілих і свідків під час допиту: проблеми реалізації та шляхи вдосконалення. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2010. № 4. С. 173–177.

202. Щербань С. Г. Деякі проблемні аспекти забезпечення прав неповнолітнього потерпілого при ознайомленні з матеріалами кримінальної справи. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2017. № 1. С. 205–208.

203. Юзефович Ж. Ю. Функции юридической ответственности и формы их реализации по Российскому законодательству: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2004. 172 с.

204. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Укр. енциклопедія, 1998–2004. Т. 3. 792 с.
205. Юркова Г. В. Реалізація завдань швидкого і повного розкриття злочину в досудових стадіях: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2001. 218 с.
206. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Івано-Франківськ, 2007. 227 с.
207. Янченко І. М. Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2010. 238 с.

Наукове видання

Падалка Андрій Миколайович

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ВИКОНАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Монографія

Відповідальний за випуск

Д. Ф. Салахова

Редактор

*Н. І. Грицюк
О. В. Данильчик*

Форматування та
комп'ютерна верстка

Д. П. Завальницька

Здано до друку 14.05.2019. Формат 60×84/16
Папір офсетний № 1. Гарнітура «Times New Roman».
Друк. арк. 9,2.

Тираж 300 примірників. Замовлення № 792.

Підготовлено до друку Видавничо-поліграфічним центром
Університету ДФС України
08200, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська область, Україна

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовлювачів і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5104 від 20.05.2016*